

1/1997 p. 98

ÚVOD DO STUDIA HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

svazek 1.

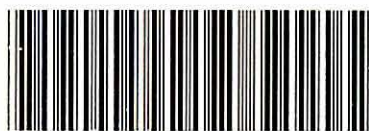
**O předmětu bádání, genezi
a historiografii oboru**

Za redakce Zdeňka Jindry napsali

Zdeněk Jindra, František Svátek, Jiří Štaif

KAROLINUM
nakladatelství Univerzity Karlovy
Praha 1997

Recenzenti:
Prof. PhDr. Jan Havránek
Doc. PhDr. Jaroslav Pátek

2551023795

Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze

H-450/94

© Zdeněk Jindra, František Svátek, Jiří Štaif, 1997
ISBN 80-7184-438-1

PŘEDMLUVA	7
-----------------	---

1. kapitola (Zdeněk Jindra)
**MÍSTO HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN
VE VĚDECKÉM POZNÁNÍ**

1.1 HISTORICKÁ VĚDA V OBECNÉ KLASIFIKACI VĚD	9
1.2 PŘEDMĚT HISTORICKÉ VĚDY	13
1.3 VNITŘNÍ ČLENĚNÍ HISTORICKÉ VĚDY	14
1.4 „ÚVODY“ DO STUDIA DĚJEPISU	16
a/ Soupis českých úvodů do studia historie	17
b/ Výběr z cizích úvodů do studia historie	18
c/ Úvody do studia HSD	20
d/ Encyklopedická hesla definující HSD	21
1.5 VÝBĚR DOPORUČENÉ LITERATURY	25

2. kapitola (Zdeněk Jindra)
CO JSOU HOSPODÁŘSKÉ A SOCIÁLNÍ DĚJINY ?

2.1 VZNIK A FORMOVÁNÍ HOSPODÁŘSKÝCH DĚJIN	27
Významné duchovní a naučné zdroje	
a/ klasická politická ekonomie	29
b/ rozvoj statistiky v 17.-19. století	30
c/ osvícenská filozofie 18. století	31
d/ rozvoj vědecko-kritického dějepisectví	32
e/ regionální a městské dějiny	33
f/ historická škola právní v Německu	33
g/ historická škola národohospodářská	34
h/ materialistické (ekonomické) pojetí dějin	36
i/ sociologie	40
2.2 OSAMOSTATNĚNÍ HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN	42

2.3	OBEČNÁ KONCEPCE HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN	48
2.4	PŘEDMĚT STUDIA HOSPODÁŘSKÝCH DĚJIN	54
2.5	DÍLČÍ DISCIPLÍNY HOSPODÁŘSKÝCH DĚJIN A S NIMI SPŘÍZNĚNÉ VĚDY	58
2.6	VÝBĚR DOPORUČENÉ LITERATURY	65

3. kapitola (František Svátek) CO JSOU SOCIÁLNÍ DĚJINY ?

3.1	SOCIÁLNÍ DĚJINY VE VÝVOJI NÁRODNÍCH HISTORIOGRAFIÍ	67
3.2	POČÁTKY SAMOSTATNĚ CHÁPANÝCH SOCIÁLNÍCH DĚJIN	69
3.3	SOCIÁLNÍ DĚJINY JAKO PERSPEKTIVA A ORIENTACE NA TZV. TOTÁLNÍ DĚJINY SPOLEČNOSTI	74
3.4	SOCIÁLNÍ DĚJINY JAKO DĚJINY SPOLEČNOSTI?	84
3.5	MARXISMUS A SOCIÁLNÍ DĚJINY	88
3.5.1	Příklad sociální historie „školy“ E. Labrousse a jejich marxismu	91
3.6	POJETÍ SOCIÁLNÍCH DĚJIN V UŽŠÍM SMYSLU	94
3.7	JEDINEC - SOCIÁLNÍ SKUPINA - SPOLEČNOST	98
3.8	KLÍČOVÉ POJMY A KONCEPTY SOCIÁLNÍCH DĚJIN	101
3.9	SOCIÁLNÍ DĚJINY DNES	104
3.10	VÝBĚR DOPORUČENÉ LITERATURY	106

4. kapitola (Jiří Štaif) DĚJEPISECTVÍ HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

4.1	HLAVNÍ SYNTÉZY OBEČNÝCH DĚJIN HISTORIOGRAFIE	109
4.2	VÝBĚR PRACÍ O HISTORIOGRAFII HSD V EVROPĚ A USA	112
4.3	STRUČNÝ NÁČRT VÝVOJE HISTORIOGRAFIE HSD V EVROPĚ A USA	115
4.4	HLAVNÍ PŘEHLEDY DĚJIN ČESKÉ A ČESKOSLOVENSKÉ HISTORIOGRAFIE	132
4.5	VÝBĚR STATÍ K HISTORIOGRAFII HSD V ČESKÝCH ZEMÍCH	135
4.6	STRUČNÝ NÁSTIN HISTORIOGRAFIE HSD V ČESKÝCH ZEMÍCH	138
4.7	VÝBĚR DOPORUČENÉ LITERATURY	157

Poprvé v české historiografii se dostává do rukou studentů historie a zájemců o hospodářské a sociální dějiny příručka, jakou si mnohé země na západě dokázaly opatřit brzy po druhé světové válce, v době rostoucího zájmu o pěstování této disciplíny a její široké institucionalizace na vysokých školách. U nás se pro takové dílo vytvořily podmínky až po roce 1989, kdy se k jeho koncipování mohli spojit učitelé Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Karlovy univerzity s řadou odborníků z jiných pracovišť.

Cíl práce je dvojitý: pro pedagogické účely systematicky vyložit širokou problematiku hospodářských a sociálních dějin a současně pro badatelské účely shromáždit základní poznatky o pramenech, heuristických pomůckách, informačních zdrojích a metodické literatuře oboru. Tohoto cíle se autoři nemohli zhostit ani naráz, ani v jednom svazku. Proto jsme celé dílo předběžně rozvrhli do několika svazků, které budou vycházet postupně. V následujících svazcích zamýšlíme podrobněji probrat dílčí disciplíny a problémové okruhy hospodářských a sociálních dějin, teoretické a metodické otázky a prameny a heuristické pomůcky oboru.

Praha, únor 1997

Prof. PhDr. Zdeněk Jindra

MÍSTO HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN VE VĚDECKÉM POZNÁNÍ

1.1 HISTORICKÁ VĚDA V OBECNÉ KLASIFIKACI VĚD

Znaky moderní vědy. Už od dob Aristotelových je každý vědní obor (disciplína) určován předmětem svého bádání, zvláštním pojetím otázek a nakonec svými specifickými metodami. Přesné a jasné vymezení předmětu svého zkoumání je základní otázkou každé vědní disciplíny, a tudíž i historické vědy jako celku a samozřejmě též takových speciálních disciplín, jako jsou hospodářské a sociální dějiny (HSD). Historikové a filozofové na ni hledali odpověď ve všech dobách, ale jimi nabízené řešení bylo a je dodnes nevyhnutelně kusé a málo uspokojivé. Je tomu tak proto, že vědecké poznání se ustavičně rozvíjí do hloubky a do šířky, zaplňuje při tom neprobádaná, hluchá a „bílá“ místa, a zejména pak tzv. hraniční oblasti se sousedními vědními obory, nalézá a řeší ve spolupráci s nimi styčné problémy, aplikuje při tom moderní vědecké metody (v dnešní době zejména matematické), příp. přejímá či kombinuje specifické metody sbližujících se oborů, a to všechno s tím výsledkem, že se ve vědě prosazuje nejen tendence k její další diferenciaci a specializaci, nýbrž současně i tendence k integraci a k syntéze nových poznatků na vyšší úrovni. V důsledku toho byl a je každý pokus o zjištění předmětu té či oné vědní disciplíny pouze dobově a subjektivně podmíněnou záležitostí. Ať už na otázku „Co je historie?“ odpovídal řecký myslitel nebo historik 19. století, jeho odpověď v sobě vždycky zahrnovala - vědomě či nevědomě - sounáležitost s určitou dobou a současně i jeho víceméně subjektivní názor na společnost a svět, v nichž žil a tvořil. Je však jisté na místě, aby se začínající historik nejprve seznámil se současným stavem našeho poznání.

Obecné cíle a předmět vědy. Vyjděme z premisy, že svět a příroda, jež obklopují lidskou společnost, a tato společnost sama jsou v podstatě poznatelné. Nejúčinnějším prostředkem poznávání světa je zvláštní druh vysoce organizované, cílevědomé a kvalifikované poznávací činnosti lidí, jemuž říkáme věda.

Ve srovnání s běžnou zkušeností a průběžným vjemem je věda poznáním *systematickým* a *teoretickým*, jež za pomoci obecných a speciálních metod, pracovních technik a stále dokonalejších technických prostředků směřuje k vytvoření relativně ucelené soustavy poznatků, faktů, zobecnění a zákonitostí, vypovídajících o životě v přírodě a v lidské společnosti v přítomnosti a minulosti. Je-li obecným cílem vědy výstavba systematického souboru poznatků o skutečnosti, formulace a výklad vědeckých principů a zákonů pohybu hmoty, je obecným předmětem vědy organizované, kvalifikované a komplexní zkoumání objektivní skutečnosti ve třech formách její existence (přírody, člověka a lidské společnosti), a to ve všech jejích stránkách, souvislostech a rovněž v jejich vývoji. Už to nám naznačuje, že předmět vědy je neobyčejně rozmanitý, což také už samo o sobě vyžaduje rozličný přístup metodický. To si nakonec vynucuje dalekosáhlou dělbu práce ve vědě, která vede k její postupné vnitřní diferenciaci a k vytváření speciálních vědních disciplín.

Klasifikace věd, která se odvozuje z rozdílnosti předmětů a metod bádání, ze vzájemných vztahů mezi vědními obory a hlavně z jejich přímé vazby na jednotlivé formy a stupně vývoje objektivního světa, je problém starý jako věda sama. Klasifikace věd se vyvíjí s dobou a odráží stav právě dosaženého poznání a pojetí světa.

Názor na řešení klasifikace věd je v každé době těsně spjat s pojetím filozofie a jejích vztahů k dílčím oborům lidského vědění. Ve starověku a v dobách středověku, kdy se chabé poznání přírody, člověka a společnosti nahrazovalo ideami a konstrukcemi filozofickými a teologickými, měly také všechny představy o světě přírodně filozofický nebo teologicko-filozofický charakter. Filozofie měla tudíž vůči ostatním poznatkům nadřazené postavení, byla jakousi „vědou nad vědami“ neboli „královnou věd“. V praxi to obvykle vypadalo tak, že obecné poznání úplně pohlcovalo částečné. Když byly na prahu novověku, v období renesance, zahájeny převratné změny v duchovní kultuře, začaly se od všeobecné filozofie pod tlakem praktických potřeb obchodu a výroby postupně oddělovat a osamostatňovat konkrétní přírodní vědy, nejprve matematika, mechanika a astronomie, potom chemie a fyzika, později biologie, geologie, antropologie aj. Každopádně následovaly společenské vědy, mezi nimi zejména ekonomie, historie a sociologie (obory důležité pro následné konstituování a zkoumání hospodářských a sociálních dějin), později nežli přírodní vědy. Paralelně s tímto procesem se sice zužoval též předmět dřívější filozofie, nevedlo to však k jejímu potlačení, nýbrž nakonec jen k tomu, že mohl být přesněji vymezen její vlastní předmět zkoumání. Stalo se tak v průběhu tzv. *filozofické revoluce* v 19. století, kdy byly také položeny základy moderní historické vědy.

Tehdy se také vytvořily předpoklady k modernější klasifikaci věd, která nahradila dosud užívanou, víceméně formální klasifikaci, založenou na *kritériu koordinace věd*. V souladu s tím, že rozvoj vědy od 17. až do poloviny 19. století vcelku ještě nevyšel ze stadia analýzy, a proto příliš nepocítoval potřebu zobecnování, klasifikovaly se jednotlivé vědy podle tohoto principu jako víceméně rovnocenné a navzájem uzavřené disciplíny, které se formálně řadily jedna vedle druhé asi takto:

matematika | mechanika | fyzika | chemie | biologie | antropologie |
sociologie | historie | atd.

Silné dělicí čáry, jež znázorňovaly tehdy ještě uznávané ostré předěly mezi vědami, mohly být po přijetí a rozšíření *vývojového kritéria* zhruba v 70. letech 19. století nahrazeny modernějším uspořádáním věd, což se dá vyjádřit asi takto:

mechanika...fyzika...chemie...biologie...atd.,

kde tečky vyznačují bytí zatím jen hypoteticky tušené přechody mezi vědami, jež je třeba naléhavě prozkoumat. Podobné interdisciplinární přechody vidíme dnes i v humanitních vědách, což se konkrétně promítá i do postavení HSD.

Klasifikace podle více aspektů. Pod vlivem velkého rozvoje a diverzifikace vědeckého poznání od 2. poloviny 19. století je už stěží možné uplatňovat jednoznačnou klasifikaci věd na základě jediného kritéria. Nejčastěji se užívají čtyři dělení věd podle následujících specifických znaků:

1. Na základě jejich úkolů je můžeme rozdělit (např. podle Masarykových Základů konkrétní logiky, 1885, německy 1887) na vědy teoretické (čisté) a praktické (užité), přičemž první se dále dělí na vědy abstraktní (matematika aj.) a konkrétní (historie aj.).

2. Z hlediska způsobů uvažování lze vědní disciplíny dělit na vědy formální (deduktivní), kam náleží jmenovitě logika a matematika, a na vědy empirické (induktivní), jež opírají své teze o svědectví a postupují ve svém zkoumání od faktů a jednotlivých případů k obecným závěrům, což jsou i postupy užívané v historické vědě.

3. Podle předmětu bádání a pro ně příznačných metod se dále rozeznávají vědy přírodní a společenské (humanitní). Posledně jmenované zkoumají strukturu, působení a dějiny společnosti, její kulturu a právní řád. Mezi hlavní humanitní vědy počítáme filozofii, historii, archeologii, národopis, ekonomii, sociologii, pedagogiku, psychologii, právo, v neposlední řadě vědy o jazyku a literatuře.

4. Podle principu vývoje (evoluce) vyšších forem poznání a pohybu hmoty z nižších a jednodušších, který a priori vylučuje hluboké a přesné hranice mezi

jednotlivými vědami, se bádání v mnoha disciplínách navzájem přiblížilo a přispělo tak k jejich netušenému obohacení. Vzájemně propojeným objektům našeho poznávání, přírodě (anorganické a organické), člověku a společnosti odpovídají v tomto případě tři velké skupiny věd:

a/ vědy anorganické (matematika, astronomie, mechanika, fyzika, chemie, geologie aj.) - zabývají se neživou přírodou. Protože jsou víceméně matematicky zpracovatelné a některé z jejich výsledků bývají považovány za „konečné pravdy“, nazývají se též vědami exaktními;

b/ vědy organické (biologie - botanika a zoologie, antropologie aj.) - zkoumají živé organismy;

c/ vědy společenské či humanitní (filozofie, historie, ekonomie, sociologie, etnografie aj.) zkoumají životní podmínky lidí, společenské poměry, právní a státní formy společnosti, spolu s jejími filozofickými, náboženskými a jinými názory, a to všechno více či méně vždy v dějinném sledu s použitím historických metod; jinými slovy, nejzávažnějším spojujícím článkem společenských věd je historismus; z toho důvodu jsou tyto vědy právem souhrnně označovány také jako *historické vědy*.

Místo hospodářských a sociálních dějin v klasifikaci věd je poněkud komplikováno jejich etablováním na pomezí mezi několika historickými vědami, ale má o to větší význam právě v dnešní době intenzivního zkoumání styčných oblastí mezi vědami. V podstatě zaujímají HSD v klasifikaci samotných společenských věd dvojí originální a samostatné postavení:

- cítí svou základní, mateřskou sounáležitost k historické vědě a působí v jejím rámci, a to ve vědě i ve výuce, jako její dílčí, sesterské historické disciplíny;

- mají vlastní předmět bádání, akcentují některé specifické metody a vcelku používají nebo si získávají ve společenských vědách všude ve světě samostatné postavení, většinou vyjádřené též vlastními institucemi;

- zaujaly v širším vědním rámci, na základě své zvláštní pozice na pomezí několika humanitních věd, nezastupitelné postavení interdisciplíny, jež významně posiluje nejen její vlastní identitu, nýbrž je užitečné pro všechny s ní spjaté sousední disciplíny. V první řadě pro samotnou historickou vědu, již se prostřednictvím této interdisciplíny otevírají při současné integraci věd široké možnosti ke sblížení a spolupráci s jí nejbližší operujícími hospodářskými a sociálními vědami. Konkrétně řečeno: hospodářské dějiny, jež mají mnoho společného se sociálními dějinami a většinou s nimi bývají spojeny též institucionálně, se ustavily a rozvíjejí se v první řadě na pomezí historické vědy a teoretické, příp. užité hospodářské vědy (ekonomie a národní hospodářství - viz např. dějiny obchodu a financí), dále též zemědělské vědy (agronomie, jejíž poznatků využívají ag-

rární dějiny) a technických věd (z nichž čerpají např. dějiny průmyslu a komunikací). Sociální dějiny, jež se původně etablovaly jako dílčí disciplína historické vědy, přimykající se k hospodářským dějinám, se po svém výrazném rozvoji v posledních dvou až třech desetiletích posunuly v klasifikaci věd blíže k sociologii, antropologii, národopisu aj. a hledají svou vlastní identitu.

Mimoto nelze zapomenout, že HSD mají podobně jako všechny humanitní vědy velmi blízko k filozofii, kterou potřebují zejména při interpretaci a syntéze (zobecnování) svého díla. A v neposlední řadě jsou v klasifikaci věd nerozlučně spjaty též s řadou pomocných věd historických. O tom se však více dozvíme až níže.

1.2 PŘEDMĚT HISTORICKÉ VĚDY

Terminologie. Synonymní výrazy *historie* a *dějiny* nabízejí dvojí výklad. Jednak jimi rozumíme objektivní, reálný proces vývoje lidské společnosti a přírody, jež ji ovlivňuje, jednak je to subjektivní proces získávání poznatků o minulosti, tj. vědecké zkoumání a líčení dějin odbornými historiky. Lépe je používat pro historii jako vědeckou disciplínu ustáleného termínu *historická věda*. Rovněž pojem *historiografie* nebo *dějepisectví* se používá ve dvojím významu, jednak jako ne příliš šťastný výraz pro dějiny historické vědy, jednak jako docela přiléhavé označení disciplíny, jež studuje samotné dějiny historické vědy a vývoj názorů na dějiny, ať už v národním či světovém měřítku (např. J. Macůrek, *Dějepisectví evropského východu*, Praha 1946). Vedle toho užíváme často pojem *dějepis*, většinou pro označení výchovně vzdělávacího procesu souborného seznamování s dějinami na různých typech škol, případně výkladu učebních látek v učebnicích.

Co je historie? Na tuto otázku odpovídají zevrubněji různé, naše i cizí „Úvody do studia dějin“, to nám dovoluje omezit se zde na její povšechné shrnutí, potřebné pro souvislé pochopení dalšího výkladu.

Vlastní předmět historické vědy nelze samozřejmě zaměňovat s materiálem, který historik studuje, a stejně tak ani se změtí historických faktů, jež objeví v pramenech. Předmětem historické vědy není ani člověk sám o sobě jako izolovaný jev, nýbrž spíše člověk společenský, tj. vývoj celé lidské společnosti neboli proměňující se souhmí a systém vzájemných vztahů lidí v jejich konkrétních projevech, souvislostech a jistých zákonitostech, a to v jejich celistvosti a současně v mnohotvárném projevu ve sféře ekonomické, politické, kulturní a duchovní.

V popředí pozornosti historika by měli být jednoduše řečeno vždy aktivně jednající lidé, jejich výrobně hospodářské výkony, politické činy a duchovní vý-

tvory. V jádře mu musí jít o to, aby za rysy kultivované krajiny, za popisovaným nářadím a stroji, za politickými převraty a ekonomickými obraty, za vším, co je zdánlivě nezaujatě nebo anonymně zaznamenáno v hmotných a písemných pramenech a v literatuře objevil nakonec lidské motivy, zájmy a cíle. „Skutečný historik,“ použijeme-li výroku známého francouzského historika M. Blocha, „připomíná pohádkového lidožrouta. Ví, že jeho loviště musí být cítit pachem člověčiny.“ Takové ponaučení je zvláště důležité pro badatele na úseku hospodářských a sociálních dějin, který se bezprostředně zabývá výrobními faktory a sociálními vztahy a strukturami, ale může snadno podlehnout suchopárné mluvě čísel.

Vyvodíme-li z předešlého, že historie je vědou o životě a činech lidí, musíme pro úplnost dodat, že je vědou o lidech v čase a prostoru. To znamená, že žádný jednotlivý historický jev a čin člověka nevysvětlíme v úplnosti, nevěnujeme-li se též studiu jeho doby. Staré arabské přísloví vyjadřuje tuto poučku velmi výstižně: „Lidé se podobají více své době než svým otcům.“ Prostor představuje zvláště důležitou veličinu pro hospodářské dějiny, které zkoumají zevrubně právě geografické prostředí, materiální zdroje a životní podmínky lidí.

1.3 VNITŘNÍ ČLENĚNÍ HISTORICKÉ VĚDY

Motivy diferenciace v historické vědě jsou navenek určovány důvody praktickými; není v silách jedince, ani sebenadanějšího polyhistora, aby komplexně obsáhl dějiny lidstva od pravěku k dnešku v jedné zemi, natož pak ve světovém měřítku. Určující jsou ale spíše ryze vědecké důvody. Vzhledem k tomu, že předmět historické vědy je velmi obsáhlý a mnohostranný a navíc se ustavičně rozšiřuje, nemůže se ani tento obor obejít bez prohlubující se dělby práce mezi jeho pracovníky a institucemi. V praktickém vývoji historické vědy v 19. a 20. století se tento proces projevuje rychle pokračující pracovní, jmenovitě badatelskou specializací historiků, která v mnoha případech vedla a dodnes směřuje až k ustavení samostatných dílčích disciplín historické vědy na základě určitých kritérií. Tato měřítká nejsou přirozeně ani smyšlená ani libovolná a proměnlivá, spíše se ustálila jako přirozený odraz objektivního členění samotného historického procesu na vnitřně jednotné menší celky. I když historik musí ve své práci vždy vycházet z co možná nejširších a nejvšestrannějších znalostí celku, může nakonec vědecky obsáhnout jen relativně úzké pole lidských dějin. Ke specializaci dospívá přitom přirozenou cestou na vyšším stupni získaných vědomostí, jakmile se v kostce obeznámí s náplní dílčích historických disciplín a na základě svého zájmu hlouběji pronikne do některé z nich.

V zásadě rozeznáváme **tři hlediska a formy vnitřního členění** jednotného historického procesu:

a/ **Věcné (strukturální) členění** respektuje mnohvrstevnou strukturu lidské společnosti a různorodou aktivitu lidí na základě společenské dělby práce. *Hospodářskou strukturu*, kterou si společnost vytváří svým stykem s přírodou a svým materiálním životem, studují hospodářské dějiny (komplexně nebo detailně jako dějiny jednotlivých hospodářských sektorů a odvětví) ve spolupráci s dějinami techniky, s historickou geografii a historickým místopisem, s historickou demografií a historickou statistikou. *Sociálně politickou strukturu*, vytvářenou vzájemnými vztahy různých společenských skupin (rodin, rodů a kmenů, sociálních vrstev a tříd, politických stran, spolků a hnutí, zájmových seskupení aj.) a rovněž vztahy mezi národy, státy a etnickými skupinami, jakož i rolí státu a jeho institucí ve společnosti, zkoumají sociální a politické dějiny, dějiny státu a práva, dějiny mezinárodních vztahů, dějiny vojenství a válečnictví aj. *Duchovní strukturu* lidské společnosti, která je utvářena intelektuální činností lidí a duchovním životem společnosti, celou její duchovní kulturou a šířením idejí v prostoru a v čase, studují dějiny kultury, dějiny literatury, dějiny výtvarného umění, hudby, divadla a filmu, dějiny školství, vzdělání a vědy, dějiny žurnalistiky aj. Patří sem přirozeně též dlouho zanedbávané dějiny náboženské a církevní.

Všechny uvedené specializace mají s historickou vědou společný obecný předmět bádání a historickou metodu, ale jinak mají svůj vlastní, detailně propracovaný a uzpůsobený vědní předmět, který realizují s pomocí specifických metod a technik. Proto se postupem času mnohé z nich vyvinuly rovněž po institucionální stránce v poměrně samostatné disciplíny. Specializace bádání sice poněkud zužuje historikovo zorné pole a může vést i k přecenění některých historických jevů a hledisek, ale na druhé straně umožňuje erudované a hlubší proniknutí do zvolené problematiky.

Věcné hledisko členění historického procesu jsme záměrně posunuli na první místo, protože se z něj odvozují zbývající dvě členění:

b/ **Prostorové (územní) členění** odpovídá geografické dimenzi dějin a historicky zformovanému rozdělení zemského prostoru obývaného a využívaného lidmi na kontinenty a k nim přilehlé oceány a moře, na země, regiony, města a obce, na státy a národy. Na základě toho je žádoucí zkoumat a ličit také historický proces s přihlédnutím k území a místu, na němž se odehrává. Z tohoto hlediska lze historickou látku rozdělit na dějiny obecné či světové, příp. též na dějiny civilizací, v druhém sledu na národní, příp. státní a regionální dějiny. Hospodářské a sociální dějiny zkoumají historický vývoj ve všech prostorových dimenzích. To znamená, že tato vědní disciplína se snaží pěstovat stejně tak světové hospodářské dějiny (např. R. Cameron, *A Concise Economic History of the World*, New

York-Oxford 1989, v českém překladu Stručné ekonomické dějiny světa, Praha 1996) jako hospodářské dějiny celých kontinentů (např. B. Mendl, Hospodářský vývoj Evropy, Praha 1931), ale v nejšířší míře zejména hospodářské dějiny států (např. V. Průcha a kol., Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století, Praha 1974), klíčových regionů (např. P. Wiel, Wirtschaftsgeschichte des Ruhrgebietes, Essen 1970) nebo velkých městských center (např. B. Mendl, Vývoj řemesel a obchodu v městech pražských, Praha 1947). Na tom nic nemění ani skutečnost, že moderně pojaté sociální dějiny docílily zatím větších výsledků spíše na úseku státních, národních a regionálních dějin (např. E. Bruckmüller, Sozialgeschichte Österreichs, Wien-München 1985, u nás dnes již šest svazků J. Macháčová, J. Matějček, Studie k sociálním dějinám 19. století, Opava 1992-), zatímco v úsilí o syntézu evropskou nebo světovou příliš nepokročilo (např. H. Kaelble, Auf dem Weg zu einer europäischen Gesellschaft. Eine Sozialgeschichte Westeuropas 1880-1980, München 1987).

c/ Časové členění dělí nepřetržitý, ale v prostoru a čase krajně nerovnoměrný průběh dějin na menší organické celky s markantními cézurami na začátku a na konci a s určitými společnými znaky uvnitř, jež charakterizují ekonomickou strukturu a společenské vztahy určitého historického typu a určité historické kvality. Tomuto účelu slouží už od samého začátku studia dějin nesčetné pokusy o jejich *periodizaci*. Jestliže při nich postupujeme deduktivně od obecného přes zvláštní k jednotlivému, můžeme pro rozsáhlejší dějinné celky užívat vžitých pojmů *epochy*, *věk* či *doba* (v marxistické terminologii poněkud šířeji pojatá sociálně-ekonomická formace), uvnitř těchto celků dělit pak historický vývoj na *periody* či *období* a nakonec v rámci období na menší vývojové *etapy* či *fáze*.

K periodizaci HSD, k níž se blíže dostaneme na jiném místě, je možné říci, že jí stanovené mezníky se mohou zejména v menších dějinných celcích lišit od mezníků politických a kulturních dějin. Na druhé straně bývají základní mezníky HSD v mnoha případech spoluurčující při vymezování velkých epoch a období ve světových a národních dějinách (např. krize 1873 a 1929).

Všechny uvedené formy a aspekty vnitřního členění historického procesu tvoří, jak třeba závěrem zdůraznit, vnitřní jednotu. Historik se může přiblížit k poměrně nejvěrnějšímu obrazu historické reality, bude-li tuto jednotu ve své práci důsledně respektovat.

1.4 „ÚVODY“ DO STUDIA DĚJEPISU

Komprimovanému výkladu základních propedeutických otázek historické vědy slouží již od poloviny 19. století řada tzv. úvodů do studia. Doba jejich vy-

dání ukazuje, že v převážné míře vznikaly buď z naléhavé potřeby vymezit se vůči jiným disciplínám, nebo jako reakce na kritiku a nedostatky v metodologické a teoretické rovině. Tyto „úvody“ jsou obvykle koncipovány tak, aby v jedné části shrnuly teoretické základy oboru a v druhé části poskytlý návod k jeho „řemeslnému“ vykonávání. Vzhledem k vedoucímu postavení německé historické vědy v 19. století lze považovat Droysenovu „Historik“ (Dějepis) z roku 1858 za první evropský a světový encyklopedický a metodologický úvod do studia dějin. Nejpoužívanějšími učebnicemi a příručkami na vysokých školách v Evropě se staly od začátku 20. století německý úvod Bernheimův a francouzský úvod od Langloise a Seignobose. Např. Poláci si předtím, než jim Handelsman napsal vlastní úvod přeložili francouzskou příručku, zatímco Rusové si pořídili překlad stručnější verze Bernheimovy učebnice, která se označuje jako tzv. malý Bernheim. Rovněž u nás musel vyplnit citelnou mezeru v historické metodologii nejprve český překlad menší příručky Bernheimovy (1931). Ale zhruba v téže době vydal Václav Hrubý „Úvod do archivní teorie a praxe“, který i přes své úzké obsahové zaměření na pomocné vědy historické a na pedagogické potřeby Archivní školy byl prvním pokusem o originální českou pedagogickou a badatelskou příručku na poli historie. V pořadí druhý zdařilý český úvod do historických studií představuje „Příručka vlastivědné práce“ Františka Roubíka (1941, 2. doplněné a pozmeněné vydání 1947), třebaže i ona je omezena pouze na regionální dějiny. První komplexní úvody do studia dějin mohly vzniknout prakticky teprve po druhé světové válce, a to v podobě vysokoškolských skript či učebnic, jež jsou ovšem nejenom v partiích o filozofii dějin, nýbrž i ve svém zkomoleném, zúženém chápání předmětu a náplně hospodářských a sociálních dějin nevyhnutelně poznamenány jednostranným prosazováním marxistické koncepce dějin. Není divu, že za těchto podmínek u nás až do této chvíle postrádáme speciální, moderně pojatý úvod do studia HSD. Předkládaná příručka je prvním pokusem vyplnit tuto mezeru, jež se mezitím ve srovnání s výsledky docílenými v tomto ohledu na západě značně prohloubila.

a/ *Soupis českých úvodů do studia historie* (UT = učební text):

Archivní příručka, Praha 1965.

Bartoš, J.: Úvod do techniky historické práce, 2. vyd. Olomouc 1977, UT.

Bartoš, J.: Metodika a technika historické práce, Praha 1982, UT.

Bernal, J. D.: Věda v dějinách, sv. 1-2, Praha 1960 (viz partie o společenských vědách).

Bernheim, A.: Úvod do studia dějepisu, Praha 1931 (doplněné pořadatelem V. Lívou o partie k českým dějinám).

Bloch, M.: Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo, Praha 1967.

Carr, E. H.: Co je historie? Praha 1967.
 Havránek, J.: Úvod do studia dějepisu, Praha 1961, UT.
 Havránek, J., Myška, M.: Úvod do studia dějepisu, Ostrava 1965, UT.
 Havránek, J., Myška, M., Paclík, J.: Úvod do studia dějepisu, Praha 1967.
 Hroch, M. a kol.: Úvod do studia dějepisu, Praha 1985.
 Hroch, M. a kol.: Úvod do studia dějepisu. IV. Metody historikovy práce, Praha 1983, UT.
 Hrubý, V.: Úvod do archivní teorie a praxe, Praha 1930.
 Hughes, H. S.: Historie jako umění a věda, Praha 1970.
 Charvát, J.: Úvod do studia dějepisu, Praha 1974, UT.
 Janoušek, B.: Úvod do studia dějepisu, sv. 1-2, České Budějovice 1981, UT.
 Jindra, Z.: Základy historické heuristiky, Praha 1982, UT.
 Krandžalov, D. a kol.: Základy studia dějepisu, Praha 1964, UT.
 Marek, J.: O historismu a dějepisectví, Praha 1992.
 Petráň, J. a kol.: Úvod do studia dějepisu. III. Nauka o historických prame-
 nech, Praha 1983, UT.
 Roubík, F.: Příručka vlastivědné práce, 2. vyd. Praha 1947.
 Říha, O.: Úvod do studia dějepisu, Praha 1950, UT.
 Stloukal, K.: O studiu dějepisu, Praha 1947.
 Toman, J.: Jak sbírat vědomosti, Praha 1961.
 Toman, J.: Organizace a technika duševní práce, Praha 1970.
 Volf, M., Haas, A.: Archivní příručka. Sborník přednášek, Praha 1948.

b/ Výběr z cizích úvodů do studia historie:

Bauer, W.: Einführung in das Studium der Geschichte, Wien 1921, 2. Aufl.
 Tübingen 1928. Dotisk Frankfurt 1961.
 Bengtson, H.: Einführung in die alte Geschichte, 5. Aufl. München 1965.
 Bernheim, E.: Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie, 5.-6. Aufl. Leipzig 1908 („velký“ Bernheim).
 Bernheim, E.: Einleitung in die Geschichtswissenschaft, Berlin 1912 („malý“
 Bernheim).
 Borchardt, K.: Vademecum für den Volkswirt. Führer zur volkswirtschaftlichen Literatur, Quellen und Materialien, UTB 137, 1973.
 Borowsky, P., Vogel, B., Wunder, H.: Einführung in die Geschichtswissenschaft, Bd. 1. Grundprobleme, Arbeitsorganisation, Hilfsmittel, Bd. 2. Materialien zu Theorie und Methode, Opladen 1975-1976.
 Boshof, E., Düwell, K., Kloft, H.: Grundlagen des Studiums der Geschichte. Eine Einführung, Köln-Wien 1973.

Brandt, A.: Werkzeug des Historikers, 2. Aufl. Stuttgart 1958.
 Droysen, J. G.: Historik. Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte, hrsg. von R. Hübner, 8. Aufl. München 1977. (1. vyd. pod tit.: Grundriß der Historik, Jena 1858.)
 Eckermann, W., Mohr, H. (Hrsg.): Einführung in das Studium der Geschichte, Berlin (DDR) 1966, 2. Aufl. 1979.
 Faber, K.-G.: Theorie der Geschichtswissenschaft, 3. Aufl. München 1974.
 Fischer Lexikon - Geschichte, hrsg. von W. Besson, Frankfurt 1961. (Encyklopedická příručka s věcnými hesly).
 Fischer Lexikon - Geschichte, hrsg. von R. van Dülmen, Frankfurt 1990 (encyklopedická příručka s věcnými hesly).
 Guiral, P., Pillorget, R., Agulhon, M.: Guide de d'étudiant en histoire moderne et contemporaine, Paris 1971.
 Halphen, L.: Initiation aux études d'histoire du moyen âge, Paris 1940, 3. vyd. od Y. Renouard, Paris 1952.
 Handelsman, M.: Historyka. Zasady metodologii i teorii poznania historycznego, 2. wyd. Warszawa 1928.
 L'Histoire et ses méthodes, ed. Ch. Samaran, Paris 1961.
 Kula, W.: Rozważania o historii, Warszawa 1958.
 Langlois, Ch. V., Seignobos, Ch.: Introduction aux études historiques, 1. vyd. Paris 1887, 5. vyd. 1897.
 Meran, J.: Theorien in der Geschichtswissenschaft. Die Diskussion über die Wissenschaftlichkeit der Geschichte, Göttingen 1985.
 Miskiewicz, B.: Wstęp do badan historycznych, Warszawa-Poznan 1973.
 Moszcenska, W.: Wstęp do badan historycznych, Warszawa 1960.
 Nabholz, H.: Einführung in das Studium der mittelalterlichen und neueren Geschichte, Zürich 1948.
 Opgenoorth, E.: Einführung in das Studium der neueren Geschichte, Braunschweig 1969, Taschenbuch Berlin 1974.
 Pacaut, M.: Guide de l'étudiant en histoire médiavale, Paris 1968.
 Quirin, H.: Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte, 3. Aufl. Braunschweig 1964.
 Scheurig, B.: Einführung in die Zeitgeschichte, 2. Aufl. Berlin 1970.
 Schieder, Th.: Geschichte als Wissenschaft. Eine Einführung, 2. Aufl. München-Wien 1968.
 Schulze, W.: Einführung in die neuere Geschichte, 2. Aufl. Stuttgart 1991.
 Topolski, J.: Metodologia historii, Warszawa 1968, 2. vyd. 1973.
 Topolski, J.: Methodogy of History, Warschau-Dodrecht-Boston 1976.

c/ Úvody do studia HSD:

Ne všechny knihy, jež nesou tento vžitý název, představují opravdu metodologická a metodická kompendia tohoto oboru. V některých případech najdeme pod tímto titulem pouze hutný náčrt vývoje světového hospodářství nebo několika zemí, jako např. v dílech:

Cole, G. D. H.: Introduction to Economic History, 1750-1950, London 1952.

Olšovský, R., Průcha, V., Eisler, P., Gebauerová, H., Urbanová, Z.: Úvod do hospodářských dějin. Stručný hospodářský vývoj Anglie, Francie, Německa a USA, Praha 1964.

Jiné práce s tímto názvem jsou spíše úvodem do problematiky a obsahové náplně hospodářských dějin, případně pokusem o interpretaci nadhozených otázek, jako např.:

Ashley, W. J.: Introduction to English Economic History and Theory, Vol. 1-2, London 1888-1894, německy 1896.

Below, G. von: Probleme der Wirtschaftsgeschichte. Eine Einführung in das Studium der Wirtschaftsgeschichte, Tübingen 1920.

Fanfani, A.: Introduzione allo studio della storia economica, 3. vyd. Milano 1960 (převážně k historiografii hospodářských dějin).

Gras, N. S. B.: Introduction to Economic History, New York 1922, nové vyd. 1969.

Morazé, Ch.: Introduction à l'histoire économique, Paris 1943.

Renouvin, P., Duroselle, J.-B.: Introduction to the History of International Relations, Oxford 1968. Původní franc. vyd. vyšlo v Paříži 1964. (První část věnována geografickým faktorům, populaci, ekonomickému soupeření, mezinárodním hospodářským dohodám a mezinárodním financím.)

Verlinden, Ch.: Introduction à l'histoire économique générale, Coimbra 1948 (s výběrem textů).

Winkler, A.: Methodik der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Wien 1956 (pod názvem se skrývají v podstatě jen speciální studie, např. k dějinám oběhu zboží).

Ve skutečnosti je opravdových příruček a pracovních návodů ke studiu HSD zatím všude ve světě málo a jsou též poměrně nového data. To znamená, že také v případě HSD platí obecné pravidlo: teprve když dospěje vědní disciplína k vypracování metodologického a metodického úvodu, svědčí to o její zralosti, samostatnosti a všeobecném uznání. Obor HSD dospěl do tohoto stádia zřetelně po druhé světové válce, když se objevily první „úvody“ nového druhu, zabývající se výlučně předmětem, obsahem a problematikou HSD:

Beutin, L.: Einführung in die Wirtschaftsgeschichte, Köln-Graz 1958.

Beutin, L., Kellenbenz, H.: Grundlagen des Studiums der Wirtschaftsgeschichte, Köln-Wien 1973.

Handbuch Wirtschaftsgeschichte, hrsg. vom Institut für Wirtschaftsgeschichte der Akademie der Wissenschaften der DDR, Bd. 1-2, Berlin 1981.

Kellenbenz, H.: Die Methoden des Wirtschaftshistorikers, Köln 1972.

Kellenbenz, H.: Probleme einer deutschen Sozialgeschichte der neueren Zeit, Nürnberg 1960.

Zorn, W.: Einführung in die Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit, München 1974.

Kula, W.: Problemy i metody historii gospodarczej, Warszawa 1963, ve franc. překladu 1970 a v italštině 1972.

Boelcke, W. A.: Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Einführung, Bibliographie, Methoden, Problemfelder, Darmstadt 1987.

Walter, R.: Einführung in die Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Paderborn-München-Wien-Zürich 1994.

Ambrosius, G., Petzina, D., Plumpe, W.: Moderne Wirtschaftsgeschichte. Eine Einführung für Historiker und Ökonomen, München 1996.

U nás spadají první pokusy o oborové příručky podobného typu do éry marxistického dějepisectví, jsou tudíž poznamenány dobou i účelem svého vzniku: měly sloužit přednostně se rozvíjejícímu studiu dějin dělnického a komunistického hnutí nebo s tímž politickým aspektem podporovanému studiu dějin závodů:

Úvod do studia dějin KSČ, napsal kolektiv pod vedením J. Kladivý, Praha 1962, UT.

Úvod do dějin dělnického hnutí, Praha 1966.

Jiša, V.: Píšeme dějiny závodů, Praha 1979.

Výjimkou jsou na vysoké odborné úrovni napsaná vysokoškolská skripta z příbuzné demografické problematiky z pera **E. Maura**, které vyšly pod titulem *Základy historické demografie* v Praze ve dvojím vydání 1978 a 1983.

d/ Encyklopedická hesla definující HSD nebo zásadní studie o předmětu jejich studia mohou být na začátku studia tohoto oboru velice užitečným uvedením do jeho náplně, problematiky a základní literatury, a to už proto, že jejich autory bývají přední odborníci této disciplíny. O jejím stavu u nás v minulém období vypovídá jistě i to, že naše naučné slovníky (včetně Ekonomické encyklopedie, 2 sv., Praha 1984) na rozdíl od cizích encyklopedií bohužel taková hesla postrádají. Nejvýznamnější přehledy či zamyšlení tohoto druhu alespoň z poválečného období jsou v abecedním pořádku:

Bauer, D.: Wirtschafts- und Sozialgeschichte, in: Staatslexikon. Recht-Wirtschaft-Gesellschaft, 6. erw. Aufl. Bd. 8, Freiburg 1963, Spalte 838-847.

Conze, W.: Sozialgeschichte, in: Moderne deutsche Sozialgeschichte, hrsg. H.-U. Wehler, 3. Aufl. Köln-Berlin 1970, s. 19-26.

Court, W. H. B.: Economic History, in: Finberg, H. P. R. (Ed.): Approaches to History, London 1962, s. 17-50.

Erbe, M.: Zur neueren französischen Sozialgeschichtsforschung. Die Gruppe um die „Annales“, Darmstadt 1979 (se souhrnem do té doby vydané hlavní francouzské literatury a s nástinem recepce jejich myšlenek v SRN).

Hecht, J. J.: Social History, in: International Encyclopaedia of the Social Sciences, Vol. 6, New York 1968, s. 455-462.

Kellenbenz, H.: Wirtschaftsgeschichte, in: Handwörterbuch der Sozialwissenschaften, Bd. 12, Göttingen 1965, s. 124-141.

Kocka, J.: Sozialgeschichte. Begriff-Entwicklung-Probleme, 2. Aufl. Göttingen 1986. (Srv. recenzi Z. Jindry v ročence Hospodářské dějiny, sv. 20, 1993.)

Kocka, J.: Sozialgeschichte im internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung, Darmstadt 1988.

Kocka, J.: Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, in: Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft. Eine vergleichende Enzyklopädie, Bd. 6, Freiburg 1972, s. 2-39.

Kocka, J.: Sozialgeschichte - Strukturgeschichte - Gesellschaftsgeschichte, in: Archiv für Sozialgeschichte, Bd. 15, 1975, s. 1-42.

Kocka, J.: Theorieprobleme der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Begriffe, Tendenzen und Funktionen in West und Ost, in: Geschichte und Soziologie, hrsg. von H.-U. Wehler, Köln 1972, s. 305-330. (Srv. i další cenné statě v tomto sborníku, zvl. F. Braudela, H. S. Hughese a E. J. Hobsbawma.)

Kuczynski, J.: Zur Geschichte der Wirtschaftsgeschichtsschreibung, Berlin 1978 (Studien zu einer Geschichte der Gesellschaftswissenschaften, Bd. 8).

Ljaščenko, P. I.: Úkoly, předmět a metoda dějin národního hospodářství SSSR, sv. I, Praha 1953 (přeloženo z ruského originálu z r. 1947, zatíženo stalinským dogmatismem).

Mathias, P.: Economic History, in: Ballard, M. (ed.): New Movements in the Study and Teaching of History, London 1970, s. 76-92.

Mooser, J.: Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Historische Sozialwissenschaft, Gesellschaftsgeschichte, in: Fischer Lexikon Geschichte, hrsg. von R. van Dülmen, Frankfurt a. M. 1990, s. 86-101.

North, D. C.: Economic History, in: International Encyclopaedia of the Social Sciences, Vol. 6, New York 1968, s. 468-474.

Perkin, H. J.: Social History, in: Finberg, H. P. R. (ed.): Approaches to History, 2. vyd. London 1969, s. 51-82.

Proesler, H.: Sozialgeschichte, in: Handwörterbuch der Sozialwissenschaften, Bd. 9, Göttingen 1956, s. 447-55.

Schieder, W., Sellin, U. (Hrsg.): Sozialgeschichte in Deutschland. Entwicklungen und Perspektiven im internationalen Zusammenhang (Gedächtnisschrift für W. Conze), 4 Bde, Göttingen 1986-1987.

Schulze, W.: Soziologie und Geschichtswissenschaft. Einführung in die Probleme der Kooperation beider Wissenschaften, München 1974.

Wehler, H.-U. (Hrsg.): Moderne deutsche Sozialgeschichte, Köln 1966, 3. Aufl. 1970, 5. Aufl. 1975.

Zorn, W.: Wirtschaftsgeschichte, in: Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft, Bd. 9, Stuttgart-Tübingen-Göttingen 1988, s. 55-82.

Zorn, W.: Industriegeschichte, in: Staatslexikon. Recht - Wirtschaft - Gesellschaft, Bd. 4, Freiburg 1959, s. 262-271.

V naší historiografii jsou podobné statě a systematická zamyšlení nad předmětem, naplní a úkoly HSD spíše vzácností, zejména jdeme-li hlouběji do minulosti a máme-li na mysli práce, jež by dosahovaly vědecké úrovně shora uvedených prací cizích. Z období meziválečného zde můžeme uvést:

Salaba, J.: O důležitosti a významu dějin agrárních, hospodářských a sociálních. Naše doba XXVII, Praha 1920, s. 110-118, 194-204 (jen populární, povrchní výklad na uvedené téma).

Mendl, B.: Nové proudy v hospodářském a sociálním dějepise, in: Sborník přednášek proslovených na 1. sjezdu čsl. profesorů filosofie, filologie a historie v Praze 3.-7. dubna 1929, Praha 1929, s. 424-433.

Čáda, F.: Historie právní a hospodářská, in: Sborník K. Engliše, Praha-Brno 1930, s. 363-368 (mělké a abstraktní zamyšlení nad provázaností a vzájemnou užitečností obou historií).

Procházka, J.: Výsledky a úkoly historických prací o hospodářském vývoji země koruny české, in: Sborník z dějin práva československého (Sborník Kaprašův), sv. I, Praha 1930, s. 71-97.

Husa, V.: Třídní boje - tabu československého dějepisu. Dějiny a přítomnost, roč. I, 1937, s. 39-47.

Z období po druhé světové válce stojí za to pro jejich hodnotu jmenovat mj. příspěvky, jež řadíme podle data jejich publikování:

Myška, M.: K diskusi o předmětu hospodářských dějin. Slezský sborník, roč. 62, 1964.

Purš, J.: Historie, teorie informace a výpočetní technika, in: Kybernetika ve společenských vědách, uspoř. E. Arab-Ogly, A. Kolman, J. Zeman, Praha 1965, s. 184-203.

Čížek, F.: K některým metodologickým otázkám studia dějin věd a techniky, in: Dějiny věd a techniky 1977, s. 235-244.

K metodickým otázkám regionálních dějin dělnického a komunistického hnutí, Ostrava 1976.

Purš, J.: New Methods and Technics of Research into Economic History of Czechoslovakia, in: Hospodářské dějiny, sv. 2 1978, s. 7-23.

Kudrna, J.: K vnitřní diferenciaci francouzské buržoazní historiografie před školou a mimo školu Annales (1890-1945), in: ČsČH 1985, s. 739-755.

Kudrna, J.: Zu einigen Fragen des Methodenstreits in der französischen Historiographie nach 1900, in: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C-30, Brno 1983, s. 69-84.

Kudrna, J.: Einige Betrachtungen zu Webers Aufsatz „Die Stadt“, in: Tamtéž, C-34, Brno 1987, s. 45-58.

Kudrna, J.: Zu einigen Fragen der Geschichtsmethodologie Max Webers, in: History and Society (eds. J. Purš, K. Herman), Praha, ÚČSSD 1985, s. 159-180.

Metodologické a metodické otázky výzkumu průmyslových oblastí za kapitalismu (vyd. D. Gawrecki), Opava, Slezský ústav 1981.

Vojtěch, T.: Česká buržoazní historiografie a studium kapitalismu, in: Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k 60. narozeninám J. Purše, Praha, ÚČSSD 1982, s. 77-102.

Vojtěch, T.: Česká historiografie a positivismus, Praha 1984 (o vývoji pojetí HSD viz s. 107-127).

Jirásek, Z., Matějček, J.: K čemu hospodářské a sociální dějiny, in: Slezský sborník 1990, s. 222-232.

Matějček, J.: Poznámky k metodologii sociální historiografie, in: Macháčová, J., Matějček, J.: Studie k sociálním dějinám 19. století, II. díl, Opava, Slezský ústav 1993, s. 7-20.

Matějček, J.: Práce o metodologii historiografie publikované v Československu v letech 1945-1990, tamtéž, s. 21-42.

Jindra, Z.: Tézé ke koncepci oboru a katedry hospodářských a sociálních dějin na filozofické fakultě Karlovy univerzity, in: Hospodářské dějiny, sv. 20, Praha 1993, s. 261-266.

Jindra, Z.: O proměnách oboru hospodářských a sociálních dějin u nás od doby působení prof. Bedřicha Mendla do roku 1992, in: Velké osobnosti Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1892-1992, Praha 1997, s. 61-69 (srv. tamtéž další statě).

1.5 VÝBĚR DOPORUČENÉ LITERATURY

a) česká:

Bernal, J. D.: Věda v dějinách, sv. 1-2, Praha 1960.

Bloch, M.: Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo, Praha 1967.

Carr, E. H.: Co je historie? Praha 1967.

Jindra, Z.: Základy historické heuristiky, Praha 1982.

Jindra, Z.: Tézé ke koncepci oboru a katedry hospodářských a sociálních dějin na filozofické fakultě Karlovy univerzity, in: Hospodářské dějiny sv. 20, Praha 1993, s. 261-266.

Maur, E.: Základy historické demografie, Praha 1978, 1983.

b) cizojazyčná:

Ambrosius, G., Petzina, D., Plumpe, W.: Moderne Wirtschaftsgeschichte. Eine Einführung für Historiker und Ökonomen, München 1996.

Faber, K.-G.: Theorie der Geschichtswissenschaft, 3. Aufl., München 1974.

Topolski, J.: Metodologia historii, 2. vyd. Warszawa 1973.

CO JSOU HOSPODÁŘSKÉ A SOCIÁLNÍ DĚJINY?

2.1 VZNIK A FORMOVÁNÍ HOSPODÁŘSKÝCH DĚJIN (HD)

Hospodářské dějiny v širším smyslu, čímž myslíme nevědecké, často praktickými potřebami a zájmy diktované, nicméně obsahově cenné příspěvky k poznání hospodářské minulosti v podobě různých zpráv, popisů a souborů fakt s touto tematikou, bychom samozřejmě mohli sledovat v ojedinělých projevech až do antiky, stejně jako během středověku a začátku novověku. Máme-li však na mysli soustavnější a intenzivnější pěstování dějin hospodářství, podložené jistými vědeckými přístupy a filozofickými názory, pak jsou takto pojaté **hospodářské dějiny v užším smyslu** spíše duchovním plodem moderní doby, který je těsně spjatý až s rozvojem kapitalismu. Vzrůstající zájem o hospodářské dějiny byl přirozeným duchovním vyjádřením materiálně podložené aktivizace vztahu mezi člověkem a přírodou, jež je příznačná pro rodící se novou industriální společnost. Tento zájem se vyhraňoval a narůstal postupně s tím, jak se od 17. až 18. století množila aktuální potřeba absolutistického státu, jeho úřednictva a armády a potom i soukromého podnikatelstva shromažďovat fakta a popisovat vývoj obyvatelstva, výroby, obchodu a dopravních cest. Tato potřeba vyrůstala z několika kořenů:

- z poznávání a popisu přírody a kultury oblastí Nového světa, Orientu a později též dalších světadílů objevených a ovládnutých Evropany;
- z rozvoje zámořského obchodu a dopravy a z následného nástupu demografické, agrární, průmyslové a komunikační revoluce v Evropě, příp. z reakce na jejich důsledky;
- ze státní hospodářské politiky merkantilismu a fysiokratismu, která potřebovala evidovat historicky podmíněnou zámožnost státu a hledat cesty k jejímu růstu; v 19. století se k tomu připojily obměněné podněty ze strany hospodářského liberalismu, celního protekcionismu a státní sociální politiky;
- a v neposlední řadě přímo z duchovních proudů osvícenské filozofie, klasické politické ekonomie, francouzské revoluce a romantismu, jež jako ideové

ztvárnění názorů a požadavků nové sociální třídy měšťanstva na zprvu zmíněné společenské jevy tak či onak reagovaly.

Rané historickohospodářské popisy lze považovat za předstupeň ustavení vědní disciplíny hospodářských dějin. Jelikož se na prahu novověku hospodářský pokrok soustřeďoval v zemích severozápadní Evropy, v Anglii, Francii a Nizozemí, objevily se právě v této části světa první historickohospodářská a statisticky orientovaná ličení (třebaže zatím v podobě pouhých popisných chronologií, zaměřených v podstatě na vývoj obchodu a cen, příp. na zkoumání obyvatelstva, národního jmění a důchodu). Na tyto popisy navázaly první pokusy o zobecnění zkoumaných hromadných jevů a souvislostí hospodářského vývoje, příp. formulování ekonomických zákonů, počínaje „otcem“ moderní hospodářské vědy *Williamem Pettym* (1623-1687). Ten byl současně prvním velkým hospodářským historikem 17. století (zvl. svým posmrtně vydaným dílem „*Political Arithmetic*“, 1690), neboť když v zájmu státní daňové politiky zkoumal skladbu obyvatelstva a jeho majetku, argumentoval při tom hojně čísly, mírami a váhami a položil tak základy kvantitativní a komparativní metodě. Podobně se zapsal do formujícího se hospodářského dějepisectví též další představitel anglické „politické aritmetiky“ (původní anglické označení pro politickou ekonomii) *Gregory King* (1648-1712), který jako první podal podrobný rozbor příjmů a výdajů anglických rodin podle jejich počtu, sociálního postavení a povolání v roce 1688. V téže době proslul *William Fletwood* (1656-1723) prvním statisticko-historickým průzkumem vývoje cen a mezd neboli kupní síly peněz v Anglii zhruba za poslední dvě století („*Chronicon preciosum*“, 1707). I když se do tohoto specifického dějepisného díla zapojili v 18. století též Francouzi (*Dupré de Saint-Maur* a *Herbert* díly o vývoji hodnoty peněz a obilních cen, 1746 a 1755, a *Savary des Bruslons* a *Raynal* díly z dějin obchodu, 1723, 1770) a zčásti též Němci (*Schlözer*, *Möser*, *Stiive* a zvl. *Heeren*), měli nadále svým soustavným a širokým zájmem o aktuální otázky hospodářské historie hlavní slovo Angličané. Už roku 1716 vydal *J. Blanch* první dějiny vlnářské výroby, po kterých následovala řada dalších prací z dějin anglického textilnictví (jmenovitě *J. Smith*, 1747, *P. Colquhoun*, 1789 a *E. Baines*, 1835). V souladu s dosud převládajícím obchodním a manufakturním kapitalismem a merkantilistickou politikou se nadále těšily velkému zájmu dějiny obchodu (*A. Andersen*, 2 sv., 1764, *M. Postlethwayt*, 2 sv. slovníku, 1751-1755), příp. dějiny anglických státních financí (zvláště *J. Postlethwayt*, 1759). Stejně tak se pokračovalo v práci na dějinách cen a mezd, kterou později obohatili rozsáhlými díly o anglickém vývoji od středověku až po současnost zejména *T. Tooke* (6 sv., 1838-1857) a *J. E. T. Rogers* (7 sv., 1866-1902). Široký tematický záběr všech uvedených prací už naznačuje, jak se bude napříště naplňovat předmět HD.

Stručná geneze HD nám ukazuje, že studium hospodářských dějin nevzniklo jako pouhá odnož ve stejné době se rodícího dějepisectví, nýbrž vzbuzovalo ve svých počátcích po dlouhou dobu z praktických důvodů největší zájem a poplátku u kameralistů, národohospodářů, finančníků a obchodníků a nalezlo na základě toho přímé vyjádření v publikacích ekonomů, právníků a státovědců, jakož i velkých osvícenských filozofů. Zjednodušeně je možné říci, že ideje a politika merkantilismu, nejvíce rozvinuté v Anglii a koncentrované především na otázky cirkulace zboží, zde značně podpořily zvláště studium dějin obchodu, cen a mezd. Naproti tomu ideje a politika fysiokratismu, jež se nejvíce rozvinuly ve Francii (viz hlavní dílo *F. Quesnaye* „*Analýza ekonomické tabulky*“, 1758, česky 1958) a uznávaly za hlavní zdroj národního bohatství spíše zemědělství, daly zde jakož i v sousedních feudálně hospodařících zemích impuls především ke zkoumání agrárních dějin. Pionýrskými díly byly v tomto směru jmenovitě dvě práce o německém středověkém zemědělství, na regionální úrovni od *J. Mösera* (2 svazky, 1768) a na zemské úrovni „*Geschichte der teutschen Landwirtschaft*“ od *G. A. Antona* (3 svazky 1799-1802). V období mnohých se povstání nevolníků a vypuknutí Velké francouzské revoluce byly takové práce i příspěvkem k debatě o tom, jakým směrem se má ubírat nevyhnutelná reforma postavení poddaného rolnictva. Příkladem toho je několik popularizačních děl o historii a současném stavu zemědělství u nás, příp. v porovnání s cizinou, psaných v té době ještě německy:

Schoenfeld, J. F.: *Kronik und Geschichten von der Landwirtschaft*, Prag 1792.

Fuss, F.: *Geschichte der k. k. ökonomisch-patriotischen Gesellschaft. Abhandlungen die Verbesserung der Landwirtschaft betreffend*, Prag 1797.

Hartig, F. A.: *Kurze historische Betrachtungen über die Aufnahme und den Verfall der Feldwirtschaft bei verschiedenen Völkern*, Prag 1786.

Významné duchovní a naučné zdroje, z nichž čerpala a postupně vykrystalizovala svébytná a samostatná vědní disciplína HD, můžeme shrnout do několika bodů:

a/ Prvním takovým zdrojem byla *klasická politická ekonomie*, působící od druhé poloviny 17. století do 30. let 19. století jako první ekonomická škola vůbec. Byla těsně spjata s ekonomickým nástupem buržoazie a proto bývá v literatuře označována též jako buržoazní. Pojítkem mezi ní a skutečným světem byla vždy politika, příp. vládní zájmy, proto byla až do 20. století nazývána ekonomikou politickou. Ve své klasické podobě dosáhla vrcholu zejména v Anglii v učení *Adama Smitha* (1723-1790 - hlavní dílo „*Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*“ vyšlo 1776, naposledy česky 1958) a *Davidu Ricarda* (1772-1823 - hlavní dílo „*Zásady politické ekonomie a zdanění*“ vyšlo 1817,

naposledy česky 1956). Zástupci této školy se buďto sami prezentovali historickohospodářskými pracemi (viz Petty), anebo použili k doložení svých vývodů, případně nově formulovaných ekonomických zákonů alespoň historických exkurzů, v nichž se opírali o již publikované dobové historickohospodářské a statistické souhrny autorů, které jsme jmenovali v předchozích odstavcích. To mělo dvoustranný význam. Politická ekonomie přibrala ke svým pracovním nástrojům historickou metodu a začala se sblížovat s historií. Na druhé straně se sama hospodářská historie ve svém sepětí s politickou ekonomikou poprvé vědomě spojovala s určitými zákonitostmi a získávala tím jisté teoretické základy. Na podkladě toho mohl např. A. Smith již rozpoznat hospodářskou nevýhodnost starověkého otroctví či převratný význam středověkých měst a označit velké pozemkové vlastnictví za ekonomický základ feudalismu.

b/ *Rozvoj statistiky v 17.-19. století*, která měla zkoumat jisté pravidelnosti a hromadné jevy v životě společnosti, souvisel těsně s konkrétními úkoly, s mocenskými ambicemi a růstem moderního státu. Ten si nejprve potřeboval opatřit číselné podklady pro správní a katastrální účely, především na poli fiskálním a vojenském, čemuž sloužila šetření o současném stavu populace a pozemkového majetku, později též obchodu, zemědělské a manufakturní nebo průmyslové produkce, chudoby aj. To mělo mimořádný význam pro budoucí HD.

Za prvé, vědoma si své společenské potřeby se mohla statistika brzy stát součástí nové univerzitní disciplíny - tzv. státovědy -, která se jako politická nauka, příp. soubor nauk zabývajících se státním právem, národohospodářstvím a státní hospodářskou a sociální politikou, nejvíce rozvinula ve střední Evropě, zvláště v Německu. Za „otce“ státovědné statistiky bývá obvykle považován *Hermann Conring* (1606-1681), který v 17. století založil v Helmstedtu univerzitní statistiku. Ta dosáhla v následujícím 18. století největšího rozkvětu v „göttingenské škole“, kterou reprezentovali *Gottfried Achenwall* (1719-1772) a výše již zmíněný historik *August Ludwig Schlözer* (1735-1809). U nás byl jedním z hlavních představitelů historicko-státovědného směru *Josef Mader* (1754-1815), od roku 1779 první profesor nového oboru státovědy a statistiky na právnické fakultě v Praze.

Za druhé, statistika se postupně stávala přímo jednou z opor hospodářské politiky státu, měřítkem jeho síly, soudržnosti a rozmachu. Nejprve se tak dělo zcela nesoustavně, když se jednotliví úředníci za podpory úřadů sami chopili vydávání přírodně hospodářských či topografických (místopisných) popisů států, zemí a krajů (např. u nás takové popisy vydali *Josef Antonín Rieger* pro Čechy 1794, *Jaroslav Schaller* pro Čechy podle krajů v 16 svazcích 1782-1792, též pro Prahu ve 4 svazcích 1794-1797 a *Josef Schwoy* pro Moravu ve 3 svaz-

cích 1793-1794). Druhou formou, do níž už přímo vstupovala státní správa, byly občasné soupisy půdy pořizované pro berní účely (např. první a druhá berní rula v Čechách 1654 a 1684). V 18. století k tomu už přistoupily úřední periodické soupisy obyvatelstva (v Rakousku od 1754) a další hospodářská šetření, prováděná státní správou nebo k tomu účelu vytvořenými státními statistickými institucemi (první ve Francii 1713, v Rakousku 1829).

Zvláště důležité však bylo, že vlivem osvícenského myšlení vůbec, a Schlözerovy „göttingenské školy“ zvláště, pronikal do statistiky ve stále větší míře historický aspekt, což zase na druhé straně podstatně obohacovalo formulaci se hospodářské (a stejně tak i sociální) dějiny, a to hned dvojím způsobem: jednak zaujaly statistické výkazy významné místo mezi prameny hospodářských a sociálních dějin, jednak se sama statistika stávala význačnou pracovní metodou a pomocnou vědou při studiu HSD.

c/ *Osvícenská filozofie 18. století*, především francouzská, poskytla jmenovitě v dílech *Francoise Marie Voltaira* (1694-1778) a *Charlese Louis Montesquieua* (1689-1755) hospodářským dějinám několik pozoruhodných podnětů. Bylo to nejen odmítnutí teologického výkladu světových dějin řízených boží vůlí, nýbrž také rozšíření dějinného obrazu o nové faktory, příčiny a jevy zčásti materialistického a přímo ekonomického charakteru. Vedle dosud převážně židovského a křesťanského tradování světových dějin mělo dějepisectví více přihlídnout k dějinné roli Orientu - Mohamedánů a Číňanů -, jež měla vedle své duchovní stránky též silnou dimenzi ekonomickou. Namísto jednostranně politických a dynastických dějin, jež vypovídaly o činech panovníků, o válkách, velkých bitvách a státních smlouvách, požadoval F. M. Voltaire od dějepisců, aby se spíše věnovali podle francouzského výrazu „dějinám civilizací“ a vyličili v nich ani ne tak státní dějiny, jako spíše dějiny kultury, zvyky a mravy lidí, zákony, poměry dopravní a finanční, vývoj zemědělství a obyvatelstva. Podle antického vzoru se mimoto znovu zdůrazňovaly souvislosti mezi přírodou a společností a z toho se potom vyvozoval determinující vliv jednotlivých faktorů geografického prostředí na chod dějin (např. Montesquieu o závislosti na podnebí v díle „O duchu zákonů“, 1748, česky 1947).

Přes různé nedostatky a extrémy (např. od Montesquieua se šířící učení geografického determinismu) vnesla osvícenská filozofie do hospodářské historie prvky materialistického chápání světa a umožnila jí jak širším výběrem látky, tak filozofujícím přístupem vstoupit na nové cesty. Např. nový francouzský model kulturních a univerzálních dějin značně ovlivnil göttingenské historiky *Augusta Ludwiga Schlözera* (kolektivní dílo o univerzálních světových dějinách, vydávané od 1785), a ještě více *Arnolda Hermanna Ludwiga Heerena*, který,

seznámiv se též s dílem A. Smitha, viděl hospodářské souvislosti jasněji nežli Montesquieu. Uplatnil tyto poznatky zejména při materiálně kulturním studiu starověkých dějin („Ideen über Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmsten Völker der Alten Welt“, 2 sv. 1793-1796, 4. vyd. 6 sv. 1824-1826), kde ho daleko nejvíce zajímalo, jak si lidé opatrovali potravu, oděv, barvy a nástroje vlastní výrobou nebo dálkovým obchodem. Heeren tak tvoří „spojnici mezi Montesquieuovým a Voltairovým tušením o významu ekonomických a sociálních skutečností v dějinách a mezi náběhy k vytvoření hospodářské a sociální historie v 19. stol.“ (F. Kutnar).

d/ *Rozvoj vědecko-kritického dějepisectví v první polovině 19. století*, nemyslitelný bez předchozího položení základů moderní vědy v období renesance a osvícenství, umožnil definitivně skoncovat se středověkým, narativně kronikářským a teologickým i subjektivně podbarveným popisováním minulých, převážně politických dějů tím, že je nahradil propracovanou *historicko-kritickou metodou*. Tato vědecká metoda spočívala na zevrubné heuristice, na přísné historicko-filologické kritice a nakonec též na hermeneutice (výkladu, interpretaci) historických pramenů. Tento nový přístup k bádání měl zásadní metodický význam též pro celé další studium hospodářských a stejně tak sociálních dějin. Teprve nyní bylo možné v nich uplatňovat objektivní vědecká kritéria i přesná metodická pravidla při výběru a posuzování pramenů a osvojit si rovněž vůdčí, od té doby stále platný teoretický princip historické vědy - *historismus*. Ten na rozdíl od osvícenského naturalismu, považujícího realitu za něco ve své podstatě statického a konstantního, viděl realitu v její individualitě a dynamičnosti. Požaduje od historika, aby zkoumal každý jev jednak v jeho genezi, vývoji a proměně, jednak v souvislosti s jinými jevy a dobovými podmínkami, se smyslem pro typické a zvláštní, pro vnitřní jednotu a současně jedinečnost a diferencovanost všech historických jevů, v neposlední řadě pak též s přihlédnutím ke konkrétní dějinné zkušenosti.

Pro vznik historické vědy v metodické a institucionální rovině vykonali v první polovině 19. století nejvíce němečtí historikové a německé univerzity v čele s berlínskou, kterou založil roku 1810 učenec a státník Wilhelm von Humboldt. Nejvlivnějším představitelem tehdy se zde zrodilého klasického historismu byl *Leopold von Ranke* (1795-1886), povoláný roku 1825 na berlínskou univerzitu a jmenovaný roku 1841 historiografem pruského státu.

Velké metodické pokroky v historické vědě, docílené Rankem a jeho „pruskou školou“, byly ovšem na druhé straně ke škodě HSD negativně ovlivněny novým *romantickým pojetím dějin*, jež v protikladu k osvícenskému vidění světa v jeho univerzálních a sociálně kulturních dimenzích vyzývalo v porevoluční

atmosféře restaurace raději kult státu, národa a národní minulosti, popíralo zákonitosti a kauzalitu v dějinách a soustředilo dějinný výklad opět na jednotlivé politické události, v nich pak hlavně na působení vlivných osobností. To platilo ve vyhraněné míře zejména pro *konzervativní romantismus* pruského ražení, který v zájmu velkostatkářské pruské šlechty (junkrů) odmítal revolučnost, demokratismus i liberalismus a vrchol dějin spatřoval v současném pruském státu. Soustředěním pozornosti na politické a vojenské dějiny oslavující dynastii a stát se oficiální pruská historiografie po mnoho desetiletí nevěnovala pěstování hospodářských dějin a ignorovala podněty, jež začaly přicházet v jejich prospěch z jiných společenských věd, jmenovitě z právní vědy, ekonomie a sociologie.

e/ Hospodářské dějiny nicméně našly navzdory dlouholetému odmítavému postoji univerzitní historické vědy velmi záhy, prakticky už v první polovině 19. století, zcela přirozené zastání u jiného okruhu historiků, u místních archivářů, učitelů, právníků, vzdělaných úředníků a klášterních dějepisců, kteří pěstovali *regionální a městské dějiny*. Ten, kdo psal o těchto dějinách, musel nevyhnutelně věnovat pozornost vnitřní správě a hospodářským poměrům obce nebo teritoria, neboť to většinou tvořilo hlavní náplň jejich dějin. To platilo přinejmenším v zemích, kde byla jako např. v Německém spolku centrální moc slabá a jednotlivá teritoria byla už od středověku téměř suverénní. Proto mohla mít už okolo roku 1850 téměř každá německá oblast svého zemského nebo regionálního historika, který se po vzoru materiálně kulturních dějin osvícenského 18. století tak či onak zabýval hospodářskými dějinami. „Z toho vyplývá, že výzkum hospodářských dějin v Německu vyšel převážně od lokálních a územních historiků“ (G. von Below). Vzhledem k zemskému správně politickému uspořádání habsburské říše a i v důsledku zaostalosti jejího vysokého školství až do Thunovy školské reformy 1849 můžeme podobnou vývojovou linii sledovat i v tomto státě, a to od Tyrol až po Čechy, a závěrem konstatovat: „Hospodářské dějiny jsou tudíž v Rakousku téměř veskrze dítětem zemských dějin“ (H. Hassinger). Zčásti to můžeme vidět také na díle Františka Palackého, který se pokusil zahrnout do svých „Dějín národa českého v Čechách a v Moravě“, alespoň v prvním svazku německé verze (1836), více než jen líčení politických událostí.

f/ *Tzv. historická škola právní* vznikla v Německu na půdě feudálně šlechtického romantismu, dodávajíc právně historickou argumentaci porevolučním restauračním režimům ve snaze léčit neduhy společnosti spíše reformami. Byla vedle dějepisectví první společenskou vědou, která - pomineme-li její celkové

konzervativní zaměření - začala hned od svého zrodu na počátku 19. století aplikovat novou historicko-kritickou metodu při zkoumání právně historických hospodářských jevů a problémů ve starověku a středověku, zejména ústavních poměrů a hospodářského právního řádu. Historickou právní školu v Německu, která tomuto badatelskému zaměření udávala směr a tón, založili a reprezentovali berlínští profesori *Friedrich Karl von Savigny* (1779-1861) a *Karl Friedrich Eichhorn* (1781-1854). Jejím vědeckým orgánem se stal od roku 1815 „*Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*“. Význam této školy pro HD je v tom, že právní věda jako první použila moderní historicko-kritickou metodu ke zkoumání historickohospodářské tematiky. Kromě toho vyšli z jejího středu jako žáci Savignyho a Eichhorna též přední zakladatelé z našeho hlediska ještě významnější, níže uvedené německé školy, spjaté tentokrát přímo s politickou ekonomikou.

g/ Tzv. *historická škola národohospodářská* povýšila Německo mezi lety 1840-1910 na zemi s mimořádně rozsáhlým studiem hospodářských dějin, vedle Anglie asi největším na světě. To náleží k největším zásluhám této školy. Zvláštností tohoto studia však bylo, že se stejně jako v předchozím případě rozvíjelo mimo oficiální akademickou historickou vědu, to znamená bez jejího přímého přičinění a většího ocenění, tj. jako utilitární kombinace historických a ekonomických metod, pěstovaná politickými ekonomy a národohospodáři. Jejich dílo bylo při tom aktuálně spjato s potřebami doby: na začátku bylo nacionálně ekonomickou reakcí na hospodářské opožďování Německa za Anglii (viz teorii tzv. výchovného protekcionismu hlášanou F. Listem), později bylo motivováno nebezpečně narůstající sociální otázkou (viz tzv. katedrový socialismus, hlášaný zejména G. Schmollerem). Stejně jako v případě klasických ekonomů A. Smitha, D. Ricarda či T. R. Malthusa byl tudíž i jejich hlavní zájem soustředěn na současnost. Avšak na rozdíl od jimi spíše nahodile a nesoustavně používaných historických exkursů chtěli stoupenci nové ekonomické školy tentokrát důsledně aplikovat v ekonomii princip historismu a historicko-kritickou vědeckou metodu, slibující si od toho, že empiricko-induktivním studiem historických pramenů, zkoumáním geneze a vývoje příslušných jevů, jakož i hospodářského myšlení lépe objasní a také obhájí povahu současných hospodářských procesů. Jejich záměr překonat tím klasickou politickou ekonomii a na podkladě výkladu „historicko-genetického“ vytvořit novou buržoazní politickou ekonomii se však nezdařil. Historikové jim vytýkali přílišnou popisnost a pramenný fetišismus, ekonomové je zase pro jejich zlehčování ekonomických principů ve prospěch principů historických někdy označovali jako „vulgární“ nebo „etické“ ekonomy.

Na nepříliš konkrétním a málo propracovaném teoretickém základě této školy se sešly k tvůrčí práci celkem tři generace německých ekonomů. Budeme-li pokládat *Friedricha Lista* (1789-1846) pouze za předchůdce celé školy, potom k její první generaci, známé jako „starší“ *historická škola národohospodářská* patřil vlastní zakladatel školy *Wilhelm Roscher* (1817-1894) a spolu s ním *Bruno Hildebrand* (1812-1878) a *Karl Knies* (1821-1898). Jejich přínos spočívá v podstatě jen ve vytyčení metodických hledisek, jimž se však v praxi jen málo přiblížili.

V tomto ohledu je daleko předstihla *mladší historická škola*, představovaná zbývajícimi dvěma generacemi. První vedl *Gustav Schmoller* (1838-1917), vedle Karla Marxe asi nejplodnější historizující ekonom 19. století, k němuž se družili *Adolf Wagner* (1835-1917), *Lujo Brentano* (1844-1931), *Karl Bücher* (1847-1930) a *Georg Friedrich Knapp* (1842-1926). Druhou generaci mladší historické školy reprezentovali především *Max Weber* (1864-1920) a *Werner Sombart* (1863-1941), příp. *Arthur Spiethoff* (1873-1957), který v letech 1908-1918 působil na německé univerzitě v Praze.

I když v pojetí těchto politických ekonomů byly hospodářské dějiny, podávané dosti popisným způsobem, často redukovány na správní, právní a ústavní dějiny, v nichž se navíc prosazovaly politické, ba přímo nacionálně pruské zřetěle, zanechaly nám zejména obě mladší generace této školy neobyčejně impozantní, faktograficky, myšlenkově i metodicky dodnes ceněnou sbírku několika set časopiseckých studií a knižních monografií, uložených zčásti v ústředních časopisech této školy, zčásti v několika mnohasvazkových knižních edicích:

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, begründet von Bruno Hildebrand, Jena 1862-.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich, hrsg. von G. Schmoller, München-Leipzig od 1877, známý později jako *Schmollers Jahrbuch*..., dnes pokračující pod názvem *Zeitschrift für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften* s ryze ekonomickým zaměřením.

Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen, hrsg. von G. Schmoller, Leipzig 1878- (ediční řada, v níž do Schmollerovy smrti 1917 vyšlo 189 svazků).

Münchener volkswirtschaftliche Studien, hrsg. von L. Brentano und W. Lotz, München 1893-1921 (ediční řada se 144 svazky).

Schriften des Vereins für Socialpolitik, Leipzig 1873- (řada o několika stech svazcích, dodnes vycházející).

Četbou těchto publikací nebo jejich překlady a také studiem mnoha cizích studentů v Německu zapůsobila po roce 1870 německá historická škola na široký rozvoj hospodářských dějin také v mnoha jiných evropských zemích a rov-

něž v USA. Ovlivnila pozoruhodným způsobem i v té době se formující české národohospodářské myšlení, což se např. odráží v díle Albína Bráfa, od roku 1877 prvního česky přednášejícího docenta a později profesora politické ekonomie na pražské univerzitě (jmenovitě v objevené práci „Studien über nordböhmische Arbeiterverhältnisse“, 1881). Ve Schmollerově státovědeckém semináři ve Štrasburku se vzdělával též Josef Kaizl a seminář Adolfa Wagnera navštěvoval za svých studií v Německu Karel Kramář.

h/ K vypracování *materialistického*, v podstatě *ekonomického pojetí dějin* na podkladě filozofického a sociologického učení *Karla Marxe* (1818-1883) a *Bedřicha Engelse* (1820-1895) došlo mezi lety 1848 (vydání „Komunistického manifestu“) a 1867 (vydání I. svazku „Kapitálu“), takřka souběžně se založením a rozvojem historické školy národohospodářské. Marx a Engels čerpali myšlenkově ze tří zdrojů:

Za prvé navázali na filozofický materialismus 18. století a k tomu na německou filozofii, zejména na *Georga Wilhelma Friedricha Hegela* (1770-1831) a dále na jeho kritiku z materialistických pozic, *Ludvíka Feuerbacha* (1804-1872). Marx při tom aplikoval Hegelovu dialektickou metodu, kterou on chápal ryze idealisticky jako vývoj a střetávání idejí, na vývoj hmoty a pohyb světa a vyvodil z toho, že i vývoj lidské společnosti je určován materialistickými silami. B. Engels označil později toto spojení dialektiky s materialismem za *dialektický materialismus*, který byl pak v následující době povýšen na údajně převratný a vědecky nejdokonalejší filozofický směr, mající nakonec až povahu absolutní pravdy, když byl přijat za základ státní ideologie v SSSR a v dalších „reálně socialistických zemích“. Aplikace této filozofie na historický vývoj společnosti byla nazvána *historickým materialismem*; v dějepisectví se tato koncepce prosazovala jako *materialistické pojetí dějin*.

Za druhé, K. Marx převzal a dále rozvinul základní poznatky klasické, v podstatě anglické politické ekonomie (především Ricardovu teorii pracovní hodnoty zboží), přičemž dosáhl dvou pozoruhodných výsledků: provedl do té doby nejdůkladnější analýzu „kapitálu“ a vypracoval na tomto základě první ucelenou ekonomickou teorii „kapitalismu“ či „kapitalistického výrobního způsobu“. Marxovo stěžejní dílo „Kapitál“ (I. díl 1867, II. a III. díl za redakce B. Engelse 1885 a 1894) je nejen čistě teoretickým výkladem jeho ekonomické koncepce; pro hospodářského historika je dodnes neobyčejně podnětné svými historickými partiemi o genezi kapitalismu (viz XXIV. kapitola o tzv. původní akumulaci kapitálu) a vůbec tím, že využívá a shrnuje veškeré hospodářskohistorické myšlení od 16. do poloviny 19. století. Kromě toho byla od té doby pod větším či menším vlivem Marxovy ekonomické teorie napsána spousta knih k hospodářským a sociálním dějinám, jež tvoří neodmyslitelnou součást dějepisectví HSD. Na druhé straně mnohé

jiné historiky od Marxe nejvíce odrazovalo to, že položil v politické ekonomii příliš velký důraz na její politickou stránku a spojil ji tím nakonec přímo s politickým a třídním bojem ve společnosti. Dosáhl toho tím, že úhelným kamenem své ekonomické doktríny, možno říci jejím primárním zákonem, učinil teorii nadhodnoty; z ní potom mohl snadno odvodit i svou teorii vykořisťování a zbídačování námezdního dělnictva a poukázat tak na základní rozpor kapitalismu, skrývajícím se podle něho v dialektickém protikladu výrobních sil a výrobních vztahů; z tohoto protikladu dedukoval potom i nevyhnutelný zánik kapitalismu a jeho „zákonitě“ vystřídání socialismem. Od této hypotézy byl už jen krok ke konstrukci známého marxistického schématu „nutného“ vývoje lidstva od prvobytně pospolné společnosti přes otrokářství, feudalismus a kapitalismus až ke komunismu. (Otázkami periodizace dějin se budeme blíže zabývat v následujícím dílu). Stoupenci této vývojové konstrukce spatřují základ přechodu od nižších k vyšším formám a strukturám společnosti podobně jako při analýze kapitalismu v nerovnoměrném a protikladném pohybu a střetu výrobních sil a výrobních vztahů lidí, soudíce, že se tento vývoj prosazuje vzájemným bojem velkých společenských tříd, a to i za cenu násilí a revolucí.

Třetím ideovým proudem, na který Marx a Engels navázali, se stal francouzský utopický socialismus, který s použitím své filozofické a ekonomické doktríny přepracovali v praktický sociálně politický koncept tzv. *vědeckého socialismu*. Jeho realizace se měla ujmout dělnická třída a její politické reprezentace. Základní součástí tohoto konceptu tvoří teorie třídního boje a učení o socialistické revoluci a diktatuře proletariátu.

Po Marxově smrti (1883) se komplex uvedených filozofických, ekonomických a socialistických názorů jako *marxismus* začal šířit v dělnickém hnutí a mezi levicově až socialisticky orientovanými intelektuály, kteří se k němu připojili, aby hlavně touto cestou rozvíjeli ucelený *materialistický názor na svět* a současně též *materialistické pojetí dějin*. Na tomto základě vzniklo a působilo vícero *marxistických ideových škol*, napojených na jednotlivé dělnické strany:

- německá škola reprezentovaná *Karlem Kautským*, *Eduardem Bernsteinem*, *Franzem Mehringem* a *Rosou Luxemburgovou*;
- rakouská či austromarxistická škola v čele s *Rudolfem Hilferdingem*, *Karlem Rennerem* a *Ottou Bauerem*;
- francouzská škola v čele s *Georgem Sorelem* a *Paulem Lafarguem*;
- italská škola v čele s *Antoniem Labriolou* a *Antoniem Gramscim*;
- maďarská škola reprezentovaná *Györgyem Lukácsem*;
- ruská škola, představovaná nejprve *Georgijem Valentinovičem Plechanovem*, potom *Lvem Davidovičem Trockým* a *Vladimírem Iljičem Uljanovem* (*Leninem*).

Z uvedených marxistických myslitelů a dělnických politiků zasáhlo však jen několik málo pozoruhodnějšími díly přímo do oboru hospodářských a sociálních dějin:

Luxemburg, R.: Die industrielle Entwicklung Polens. Inaugural Dissertation, Universität Zürich 1898.

Lenin, V. I.: Razvitije kapitalizma v Rossii. Proces obrazovaniya vnutrennyego rynka dlya krupnoj promyšlennosti, 1899 (česky: Vývoj kapitalismu v Rusku, Spisy sv. 3, 1952).

Hilferding, R.: Das Finanzkapital. Eine Studie über die jüngste Entwicklung des Kapitalismus, 1910 (česky: Finanční kapitál, 1961).

Lenin, V. I.: Imperializm, kak novějšij etap kapitalizma. Populjarnyj očerk, 1917 (česky: Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu, Spisy sv. 22, 1959).

Naproti tomu nezískal marxismus na konci 19. a začátkem 20. století žádný bezprostřední a očividný vliv na oficiální historickou vědu, zvláště tam, kde ji měla jako právě v Německu v rukou konzervativní buržoazní inteligence. Stačilo např. důvodné podezření a obvinění, že *Karl Lamprecht (1856-1915)* vychází svým kulturně historickým zaměřením vstříc některým novým podnětům, přicházejícím ze sociologie a marxismu, aby byl okamžitě podroben nelostné kritice a vědecky izolován. Pokud tedy marxismus v té době vůbec zapůsobil na historickou vědu a speciálně na tvorbu hospodářských a sociálních dějin, stalo se tak spíše nepřímo nebo v obraně vůči němu. Hlavní potíž s Marxovým pojetím dějin tkvěla totiž tehdy stejně jako dnes v tom, že tento „mistr dialektiky přehlédnul tu nejdramatičtější dialektiku: rozpor mezi idealistickou a materialistickou kauzalitou“ (T. D. Buchholz). Vycházejí takřka jednostranně z priority a převahy ekonomických příčin a faktorů v dějinách, Marx a s ním celý marxismus až příliš často podceňují kauzální či hybnou sílu samotných idejí, invence a jednání lidí. Tento „ekonomický determinismus“ je natolik pevně zakotven v celém systému Marxova učení, že se Engelsovi v posledních letech jeho života jen stěží podařilo tento závažný nedostatek Marxovy ekonomické teorie alespoň zčásti oslabit.

Vliv marxismu na vznik hospodářských dějin nelze opravdu přeceňovat. Nejenže to byl jen jeden z ovlivňujících faktorů. Z povědomí historiků se jaksi ztratilo, že v samotném Německu dospěl v prvních hrubých rysech k podobnému pojetí dějin už před Marxem a Engelsem *Georg Wilhelm von Raumer* (1800-1856). Jak jsme rovněž výše zjistili, historikohospodářská literatura se slibně rozvíjela již před vystoupením Marxe, a uvidíme dále, že dosáhla též potom významných úspěchů nezávisle na Marxovi. Nejenže je proto velmi nadnesené, tvrdí-li někteří marxističtí hospodářští historikové, že marxismus-leninismus

mus jako „samojediny poskytuje vědeckou analýzu hospodářského vývoje“ (H. Mottek). Stejně zavádějící je schéma, že „od doby vzniku marxismu nastalo rozštěpení historikohospodářského bádání na dva směry, marxistický a nemarxistický“ (W. Kula). Pokud marxismus přece jen na samém začátku přispěl k formování hospodářských dějin, je možné jeho přínos shrnout do dvou bodů:

Za prvé, po třech úspěšných vydáních prvního dílu „Kapitálu“ (1867, 1873 a 1883), jakož i posmrtném vydání dalších dílů, „Marxova koncepce kapitalismu“ pozvolna získávala významné místo v historickém myšlení (J. H. Clapham) vedle jiných koncepcí. Historikové a ekonomové, konfrontovaní v té době s „krizí století“ (1873), s „velkou depresí“ (1873-1896), jakož i se „sociální otázkou“, byli vážně podníceni věnovat svou pozornost novým otázkám, jako byly počátky kapitalismu, jeho formy a vztahy k jiným ekonomickým typům, jeho rozšíření, vliv a sociální důsledky v různých zemích a dobách. Příkladem tu mohou být některé pionýrské práce z konce 19. a začátku 20. století, z nichž alespoň některé (např. Sombart) se na Marxův impuls výslovně odvolávají:

Inama-Sternegg, K. Th.: Deutsche Wirtschaftsgeschichte, 1879.

Cunningham, W.: The Growth of English Industry and Commerce in Modern Times, 1882.

Toynbee, A.: Lectures on the Industrial Revolution of the 18th Century in England, 1884.

Lamprecht, K.: Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter, sv. 1-4, 1885-1886.

Ashley, W.: Introduction to English Economic History and Theory, vol. 1-2, 1888-1893.

Hobson, J. A.: The Evolution of Modern Capitalism. A Study of Machine Production, 1894.

Webb, S.-Webb, B.: The History of Trade-Unionism, 1894.

Tugan-Baranovskij, M. I.: Promyšlennyye krizisy v sovremennoj Anglii, ich pričiny i vlijanije na narodnuju žizň, 1894.

Sombart, W.: Sozialismus und soziale Bewegung im 19. Jahrhundert, 1896.

Tugan-Baranovskij, M. I.: Russkaja fabrika v prošlom i nastojaščem, 1898.

Weber, M.: Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus, 1901.

Sombart, W.: Der moderne Kapitalismus, Bd. 1-2, 1902.

Hobson, J. A.: Imperialism. A Study, 1902 (česky 1962).

Levasseur, E.: Histoire des classes ouvrières et de l'industrie en France de 1789-1870, vol. 1-2, 1903-1904.

Za druhé, Marxův princip „ekonomického determinismu“ byl ve srovnání s dosavadním, převážně idiografickým a bezkauzálním popisem státních a politických dějin natolik extrémní a provokující, že se v reakci na něj, stejně jako na akutní problémy soudobého hospodářství na sklonku 19. století nakonec vy-

tvorily v samotné historické vědě příznivé podmínky pro soustavný výzkum a rovněž pro institucionální zakotvení HSD jako svébytné vědní a univerzitní disciplíny.

i/ Že se k tomuto zakladatelskému aktu sešly hospodářské dějiny společně se sociálními dějinami, za to obě, nejvíce však sociální dějiny, vděčily ještě jednomu dobovému vědeckému oboru, který je obohatil, a to byla *sociologie*. Tuto novou disciplínu, blízkou historické vědě společným předmětem bádání (společností), založil ve 40. letech 19. století francouzský filozof *Auguste Comte* (1798-1857), zejména dílem „Cours de philosophie positive“ (6 sv., 1830-1842). V jeho díle pokračovali ve Velké Británii (se zvláštním důrazem na zkoumání hospodářských složek ve struktuře společnosti) *John Stuart Mill* (1806-1873) a *Herbert Spencer* (1820-1903) a ve Francii (s orientací na věcný, praktický rozbor) *Emile Durkheim* (1858-1917); v Německu potom poněkud opožděně vystoupili (spíše se sklonem k abstrakci, k systemizaci a typologii) vedle naprosto specifického Marxova učení o vývoji a třídní struktuře společnosti, pro něž on sám nikdy nepoužil termínu sociologie, mj. zejména *Ferdinand Tönnies* (1855-1936) a *Max Weber* (1864-1920). Za zakladatele české sociologie je obecně považován *T. G. Masaryk* (1850-1937).

Sociologie jako systematická a empirická věda o všech sociálních jevech lidské společnosti, o jejích systémech, strukturách a typech, o její klasifikaci do etnických, kulturních, náboženských, sociálních a zájmových skupin, dále o vnitřním řádu, funkcích, organizacích a institucích jednotlivých skupin, o sociálních procesech, kooperování a konfliktech mezi těmito skupinami a v neposlední řadě o interakci, komunikaci a jednání lidí - zkrátka nauka o všech jevech a aktivitách, jež utvářejí sociální život společnosti, byla pro historickou vědu a speciálně pro HSD jistě značným přínosem. I když to nemuselo být, jako třeba u nás, hned od začátku takto chápáno; tak např. Josef Pekař zaujímal k sociologii celkem odmítavý postoj, kdežto Josef Šusta, inklinující více k hospodářským dějinám, podobné hledisko později už zmínil.

Comtova sociologie hlásala v návaznosti na francouzské osvícenství možnost racionálního a objektivního pozorování, popisu a poznání tzv. „pozitivních“, tj. skutečně daných, nepochybných a empiricky ověřitelných fakt a opakujících se jevů, což považovala za žádoucí pro kritickou analýzu, osvětlení a předvídání sociálních problémů, jimž musela čelit průmyslová buržoazní společnost. Tímto myšlenkovým přístupem se Comte stal též zakladatelem nového filozofického nazírání a vědeckého metodického postupu, tzv. *pozitivismu*, který od 2. poloviny 19. století až dodnes silně ovlivňuje též historickou vědu.

Pozitivismus v historiografii vystoupil s kritikou rankovského dějepisce: postavil se jmenovitě proti jeho kultu faktografie, popírání zákonitostí a kauzality a jednostrannému vyzdvihování politických dějin, zvláště zahraničně politických aktivit státu, kde bylo „vnitřním dějinám“ vykázano druhořadé postavení a kde nebylo vůbec místa pro HSD. Oproti tomu pozitivistické dějepisce, zvláště liberálně demokratického ražení, kladlo jistý důraz na teoreticko-metodologický základ bádání, připouštělo určité zákonitosti a kauzální vysvětlování jevů, uznávalo působnost mimopolitických faktorů v dějinách a otevíralo se i využívání metod jiných vědních oborů. Touto podporou interdisciplinární spolupráce historie s jinými vědními obory se pozitivismus v jistém smyslu zasloužil rovněž o samostatné pěstování HSD. Potvrdil to zvláště tím, když v metodické a analytické práci s prameny přičkl jednu z centrálních úloh disciplíny, jež se začala uplatňovat především v HSD, tj. vědecké statistice, kterou okolo poloviny 19. století založil belgický sociolog a matematik *A. J. Quételet* (1796-1874) jako obor zkoumající pravidelnější a hromadné jevy či procesy co by kvantitativně vyjádřené zákonitosti společenského života.

Pro samotné bádání v sociálních dějinách bylo pak zvláště důležité, že pozitivistická historiografie, v první třetině 20. století silná zejména ve Francii (kolem časopisu „Revue de synthèse historique“ a později kolem „Annales“), pojímala dějiny především jako děje člověka zespolečenštěného (*l'homme social*) a z toho důvodu na prvním místě zdůrazňovala sociologický přístup k historickým jevům, což se nakonec asi od 70. let 20. století projevuje v rostoucí tendenci k široké sociologizaci historie. Na druhé straně se prosazuje v současné sociologii tendence k její historizaci, a to tím, že sociologické rozborů se buď nepřímě opírají o hotové poznatky HSD, anebo je získávají přímo vlastním výzkumem za pomoci historických metod.

Celkový význam a užitečnost sociologie pro historickou vědu, zvláště pro HSD, můžeme shrnout asi do dvou bodů: Předně jim poskytuje jistou část obecně teoretického návodu na souhrnné zhodnocení vývoje společnosti a na analytické členění, třídění a srovnávání společenských jevů a procesů dle určitých znaků podobnosti či odlišnosti do jistých kategorií, typů a struktur. Za druhé, podporuje a průběžně napomáhá HSD tím, že vysvětluje společenské jevy v jejich mnohostranné sociálně ekonomické podmíněnosti, na rozdíl od marxismu ovšem ukazujíc, že „všecky konkrétní události jsou vázány na určité sociální situace, na určité složité konstelace činitelů stejně hospodářských jako politických a sociálních, a ovšem i duchovních a mravních“ (I. A. Bláha).

Tím jsme vyčerpali všechny duchovní proudy a naučné zdroje, klasickou politickou ekonomii počínaje a sociologii konče, jež od 17. století na kulturní půdě západní a střední Evropy provázely rozvoj kapitalismu a připravily nakonec

půdu pro konstituování HSD jako svébytné, speciální vědní disciplíny. Není bez zajímavosti, že k tomuto závěrečnému aktu došlo za zcela určité sociálně ekonomické situace na samém sklonku 19. století, když evropský kapitalismus procházel obdobím „velké deprese“, vnitřní transformace a současně i sociální krize.

2.2 OSAMOSTATNĚNÍ HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

Termín „hospodářské dějiny“ se objevil v německé historické vědě okolo poloviny 19. století, dlouho předtím, než byly HSD uznány za samostatnou vědní disciplínu. Zakladatel „starší“ historické školy národohospodářské *Wilhelm Roscher* ještě obepisoval náplň hospodářských dějin termínem „historická státověda“, ale jiný představitel této školy, *Karl Knies*, se roku 1853 již vyjadřoval určitěji, podobně jako heidelberský docent *Wilhelm Kiesselbach*, který v témže roce ohlásil (ale potom nekonal) přednášku s názvem „hospodářské dějiny“. Tyto letmé a nevýrazné zmínky však potom nadlouho zapadly. Teprve v 70. letech začal soustavněji používat tohoto pojmu rakouský profesor politických věd a politické ekonomie na univerzitě v Innsbrucku, 1880-1884 v Praze, *Karl Theodor von Inama-Sternegg* (1843-1908), který byl nejvýznamnějším zástupcem historického směru národohospodářského v Rakousku. Ten vydal roku 1879 první díl souhrnných hospodářských dějin německého středověku (*Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, 3 sv., 1879-1899), kde bylo poprvé použito pojmu „hospodářské dějiny“ přímo v titulu. Význam tohoto díla a vážnost, již se těšil autor jako prezident Statistické ústřední komise ve Vídni a později jako prezident Mezinárodního statistického ústavu, přispěly k tomu, že Inama-Sternegg získal v příštích letech značnou zásluhu na rozšíření a zobecnění odborného termínu „hospodářské dějiny“. Ten byl hned roku 1883 poprvé zaznamenán v anglické historické literatuře a brzy se začal užívat též v dalších zemích. Kdy se poprvé objevil v české odborné literatuře, nám zatím není známo, nicméně víme, že jej ve vyzrálejších letech pojal do své slovní zásoby *Albín Bráf* (1851-1912), první profesor národohospodářství na české univerzitě v Praze, proslulý také jako tvůrce českého hospodářského názvosloví. Odborně zdatnému a veřejně činnému Bráfovi mohlo asi stěží uniknout, jakou úlohu sehrálo právě Rakousko, konkrétně Vídeň a Praha, při konstituování HSD, a musel být také nepochybně dobře informován o ohlasu vědeckého díla Inamy-Sternegga.

Vznik HSD jako samostatné vědní disciplíny, který se datuje v návaznosti na uvedené prvopočátky do 90. let 19. století, nebyl v té době ničím výjimečným. Byl to v podstatě projev odborné specializace v historické vědě, shodující se s obdobným proudem v jiných vědních oborech; v téže době se

např. osamostatnily rovněž právní dějiny a byzantologie. Za přelomové datum v historiografii HSD se obvykle považuje rok 1893, kdy vznikl ve Vídni nejstarší vědecký časopis tohoto oboru - „*Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*“, který se po deseti letech přeměnil v dodnes vycházející „*Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*“ (srv. jeho profil v partii o historických časopisech v druhém svazku). Jako druhý oborový časopis se objevila až o dvacet let později ve Francii „*Révue d'histoire économique et sociale*“ (Paris 1913-), následovaná o dva roky později holandskou ročenkou „*Economisch-Historisch Jaarboek*“.

Výuka hospodářských dějin byla dalším indikátorem a milníkem na počáteční cestě nového oboru. Začleňování přednášek a seminářů z „hospodářských dějin“ do studijních programů univerzit a vysokých škol představovalo první, v podstatě výchovatelskou fázi jeho budování. Tuto přípravnou fázi lze ještě před vlastní fází zakladatelskou časově sledovat přinejmenším od chvíle, kdy prof. *K. Th. Inama-Sternegg* zahájil od roku 1874 v Innsbrucku pravidelné přednášky a semináře k „hospodářským dějinám“ středověku. Inama-Sternegg zavedl tudíž tento termín a obor do pedagogického procesu ještě předtím, než jej použil pro název své stěžejní vědecké publikace. Mnohem důležitější však bylo, že zhruba ve stejné době, údajně před rokem 1880, pronikly „hospodářské dějiny“ mezi učební předměty historie na dvou západních renomovaných univerzitách v Oxfordu a v Cambridgi, v zemi stojící tehdy v čele světového hospodářství. Zasloužili se o to jmenovitě: na prvním místě zakladatel hospodářských dějin v Británii, *Thorold Rogers* (1823-1890), známý zejména svými šesti dílnými dějinami anglického zemědělství a cenového vývoje v letech 1259-1793, dále dvoudílnou průmyslovou a obchodní historií Anglie a nakonec i úspěšnou, opakovaně vydanou knihou „*The Economic Interpretation of History*“ (2 sv. 1888, 4. vyd. 1898); na druhém místě přináležejí k anglickým průkopníkům HD rovněž *William Cunningham* (1849-1919) a *William Ashley* (1860-1927). Cambridgský profesor Cunningham proslul zvláště dílem o rozvoji anglického průmyslu a obchodu od nejstarších dob do doby moderní; jeho kniha „*Moderní civilizace*“, líčící obecné dějiny západu z hospodářského aspektu, vyšla již roku 1901 také česky. Mimoto nelze zapomenout ani na zakladatele „cambridgské školy“ politické ekonomie, *Alfreda Marshalla* (1842-1924); i když byl známý spíše jako význačný teoretik, věnoval v té době dost pozornosti i historii.

Na rozdíl od univerzit anglických, kde se hospodářské dějiny brzy zařadily do výuky přímo historického oboru, v Německu se tak stalo v rámci studia ekonomického, především zásluhou mladší „historické školy národohospodářské“, vedené *Gustavem Schmollerem* (1838-1917), který třicet let učil na univerzitě

v Berlíně a vydával zde od roku 1881 proslulý „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft“. V Rakousku a v českých zemích se hospodářské dějiny ponejvíce přednášely v rámci národohospodářské výuky na právnických fakultách. Prvním českým profesorem národního hospodářství, který se pod vlivem Schmollerovy školy zabýval i historickým vývojem, byl od roku 1882 *Albin Bráf* (1851-1912).

Institucionalizace HSD v podobě udělování profesur a přímo zakládání univerzitních stolic či institutů pro tento obor, představuje druhou, v podstatě zakladatelskou fázi budování nového oboru. Příznačné je, že tato fáze nezačala v Evropě, nýbrž v USA, kam se na konci 19. století přesunulo těžiště moderního hospodářského rozvoje: první zvláštní katedru na světě pro „hospodářské dějiny“ obdržel zde *William Ashley*, když v roce 1892 přešel z Oxfordu do Ameriky, na Faculty of Economics na Harvardově univerzitě v Cambridge - Bostonu ve státě Massachusetts. Vedle ní proslula ve 20. letech Columbijská univerzita v New Yorku, když se zde *James T. Shotwell* stal hlavním vydavatelem velkého díla mezinárodního dosahu, které se s finanční podporou Carnegieho nadace ujalo úkolu napsat ve 180 svazcích a ve 14 sériích (pro jednotlivé země, v tom i pro ČSR) hospodářské a sociální dějiny první světové války. Od třicátých let se znovu dostala do popředí Harvardova univerzita, když tam přesídlil z univerzity v Bonnu *Joseph Alois Schumpeter* (1883-1950), původem moravský Němec, který proslul vedle svých konjunkturně historických studií též jako spoluzakladatel tamní školy „Business History“. Brzy nato přispěli k věhlasu Harvardu na poli hospodářských dějin dva další významní vědci, původem Rusové, *Alexander Gerschenkron* a *Simon Kuznets* (1901-1985). S Harvardovou univerzitou mohli na tomto poli soutěžit jediné americké univerzity v Chicagu a v kalifornském Berkeley.

Ve Velké Británii získala ekonomie širší pole působnosti, když zde byla roku 1895 založena proslulá London School of Economics. Nicméně trvalo dalších více než deset let, nežli obdrželi v Británii první katedry pro hospodářské dějiny v roce 1908 *L. L. Price* na oxfordské univerzitě a roku 1918 *Georg Unwin* na univerzitě v Manchesteru. Nejplodnějším centrem se však stala univerzita v Cambridge, kde působil až do roku 1938 *John Clapham* (1873-1946), po němž vedl až do roku 1965 katedru *Michael M. Postan* (nar. 1898).

Na kontinentě, v Rakousku, dostal snad první *venia docendi* pro „společenské a hospodářské dějiny“ roku 1901 *Jan Peisker* (1851-1933), původem český historik, působící na univerzitě ve Štyrském Hradci, jenž proslul poněkud fantastickými konstrukcemi o pravěkém slovanském osídlení; když byl po rozpadu Rakouska-Uherska povolán na Karlovu univerzitu, byl zde jmenován už pouze profesorem přírodovědecké fakulty pro „dějiny kulturních přírodnin“. Ale jinak

zůstaly prvotní impulsy z přelomu století, vycházející od malé skupiny zakladatelů prvního evropského časopisu HSD (*Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* - Karl Grünberg, Stephan Bauer, Karl Pribram), na rakouských univerzitách dlouho bez odezvy. Teprve po deseti letech se znovu chopily iniciativy hospodářsky nejpokročilejší české země, když zde právnická a státovědecká fakulta německé univerzity v Praze zřídila v roce 1911 pro Schmollerova žáka, berlínského docenta *Paula Sander* první extraordinariát pro hospodářské dějiny. Ten se potom zapsal do dějin oboru HSD jako vůbec první svého druhu v německé jazykové oblasti. Paul Sander přednášel v Praze hospodářské dějiny antiky a německého středověku a novověku, dějiny měst a světového obchodu, bohužel však jen pouhé čtyři roky; roku 1915 byl povolán do armády a rok po skončení světové války zemřel. V poválečném Rakousku byl položen nový základ oboru založením vídeňského Semináře pro hospodářské a kulturní dějiny (1922), který si vzal za vzor Lamprechtův ústav pro kulturní dějiny v Lipsku. Až do roku 1936 jej reprezentoval *Alfons Dopsch* (1868-1953), původem český Němec z Lovosic, známý analytik hospodářského vývoje ve středověku, který v rozporu s názory belgického medievalisty Henri Pirenna vytvořil koncepci o kontinuitě evropského ekonomického, společenského a kulturního vývoje od starověku do středověku. Tato teorie, aplikovaná na dějiny českých zemí německým brněnským archivářem B. Bretholzem, vyvolala u nás známý spor (s politickým podtextem) o kontinuitu pravěkého germánského a středověkého německého osídlení (kolonizace) v českých zemích, v němž se A. Dopsch postavil za Bretholze proti českým historikům J. Šustovi a J. Pekařovi a proti A. Zychovi a W. Wostrymu z řad českoněmeckých historiků.

Plnohodnotná katedra HSD byla zřízena na vídeňské univerzitě teprve roku 1961 pro *Alfreda Hoffmanna*. Podělila se o práci, kterou tu už dříve započala katedra či ústav pro hospodářské a sociální dějiny na vídeňské Hochschule für Welthandel (dnes Wirtschaftsuniversität).

V pořadí druhou zemí na evropském kontinentě, kde byly už před první světovou válkou položeny základy oboru HSD, bylo Holandsko. Roku 1910 tu získal první profesuru hospodářských dějin na Vysoké obchodní škole v Rotterdamu historik *J. N. Posthumus*.

Naproti tomu v Německu se v duchu tradic historické školy národohospodářské pěstovaly hospodářské dějiny velmi dlouho výlučně na katedrách ekonomie. Částečnou výjimku tvořil jen Institut für Kultur- und Universalgeschichte na univerzitě v Lipsku, který pod vedením *Karla Lamprechta* (1856-1915) silně podněcoval také práci na úseku HSD; po jeho smrti se však těžiště práce přesunulo jinam. Úmrtím svého představitele *Gustava Schmollera* (1838-1917) začala ve stejné době ztrácet na významu rovněž mladší historická škola národo-

hospodářská; dovršením tohoto procesu byla smrt berlínské hlavy této školy. *Wernera Sombarta* (1863-1941), který proslul zkoumáním dvou základních sociálněhospodářských sil nové doby, kapitalismu a socialismu. Proto bylo štěstím, když se podařilo roku 1917 zřídit první samostatný ordinariát pro hospodářské dějiny na Vysoké obchodní škole v Kolíně n. R., přeměněné roku 1919 na univerzitu; převzal jej nejprve *Bruno Kuske*, později jeho nástupci *Ludwig Beutin* a *Hermann Kellenbenz*. Druhou, ale na dlouho poslední institucí toho druhu se stal Seminář pro hospodářské dějiny, konstituovaný roku 1921 na univerzitě v Mnichově pod vedením fuggervského badatele a archiváře *Jakoba Striedera*.

Rovněž ve Francii se hospodářské dějiny nedokázaly rychle vklínit mezi tradiční univerzitní katedry a musely nejprve přijmout pohostinství v Conservatoire National des Arts et Metiers; katedru pro „dějiny práce“ zde nejprve vedl *Emile Levasseur* (1828-1911) a po něm sociolog a statistik *Francois Simiand* (1873-1935). Teprve roku 1936 obdržel *Marc Bloch* (1886-1944), poté když roku 1929 spolu s *Lucienem Febvrem* (1878-1956) založili časopis „Annales“, na Sorbonně první speciální katedru pro sociální a hospodářské dějiny. Známa „škola Annales“, jež se okolo těchto historiků seskupila a dostala po druhé světové válce novou hlavu ve *Fernandovi Braudelovi* (1902-1986), ovlivnila na dlouhá léta rozvoj HSD v mnoha zemích Evropy, včetně Československa. Zavedla poprvé jasnou dělicí čáru mezi politickými a státními dějinami („histoire événementielle“) na jedné straně a dějinami hospodářství, společnosti a kolektivních hnutí na straně druhé („histoire structurale“).

V novém Polsku vznikly po první světové válce hned dvě školy hospodářských dějin: jedna na univerzitě ve Lvově vedená *Franciszkiem Bujakem* (1875-1953) a druhá na univerzitě poznaňské pod vedením *Jana Rutkowského* (1886-1949). Obě se převážně věnovaly agrárním dějinám.

Nové Československo mohlo zprvu navázat na jistou kontinuitu pěstování hospodářských dějin z období monarchie. Na německé univerzitě v Praze je po Sanderově smrti zastupoval od roku 1923 až do 1930 medievalista a Dopschův žák *Theodor Mayer*. Na rozdíl od německých historiků HSD se české dějepisci HSD na začátku soustředěvali hlavně na agrární dějiny a získalo pro ně dokonce už před první světovou válkou též časopisecký orgán (Selský archiv 1902, na který navázal od roku 1914 Agrární archiv, přezvaný později na Časopis pro dějiny venkova). Za první republiky si pro ně vytvořilo také jistou institucionální základnu (Komise pro dějiny zemědělství, zřízená 1931 při Čs. akademii zemědělské) a první zastoupení na vysoké škole v osobě *Josefa Kazimoura* (1881-1933), který působil jako docent zemědělských dějin na české technice v Praze. Mezi univerzitní disciplíny byly však HSD přijaty teprve

později. Prvním, prozatím jen mimořádným profesorem HSD na Filozofické fakultě Karlovy univerzity byl jmenován v roce 1934 *Bedřich Mendl* (1892-1940). Na něho stejně jako na nejmladší generaci historiků, seskupenou v letech 1936-1939 v tzv. Historické skupině, zapůsobila nová francouzská „škola Annales“, sociologie Maxe Webera a zčásti též marxismus. Pod tímto vlivem vznikly u nás i první časopisy, programově se hlásící k nově pojaté sociálně hospodářské tematice: „Dějiny a přítomnost“ (I-II, 1937-1938) a „Sborník pro hospodářské a sociální dějiny“ (I-II, 1946-1947). Jejich brzký zánik byl ovlivněn objektivními válečnými a politickými proměnami.

Opravdový rozkvět a rozsáhlou institucionalizaci zažil obor HSD v evropském a světovém měřítku až po druhé světové válce, zvláště počínaje 60. lety. Tehdy vzniklo např. v SRN v pouhých pěti letech 14 nových kateder HSD na ekonomických a filozofických fakultách a na základě toho tam byla založena rovněž Společnost pro sociální a hospodářské dějiny (1961). Ve stejné době došlo i k částečné institucionalizaci alespoň hospodářských dějin v NDR: roku 1960 začal vycházet „Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte“ a roku 1966 vznikl při Akademii věd samostatný Institut für Wirtschaftsgeschichte. Rovněž u nás se v této dekádě ustavil z iniciativy ekonomů první kabinet, později katedra dějin hospodářství na Vysoké škole ekonomické v Praze. Současně se při práci na velkých sociálně ekonomických partiích čtyřsvazkového „Přehledu čs. dějin“ od pravěku do roku 1945 (na tzv. diskusní maketě, vydané 1958-1960) zformovala v Historickém ústavu ČSAV, na Karlově univerzitě a jinde větší skupina historiků, která se začala soustavněji věnovat hospodářským dějinám a ze sociálních dějin dost jednostranně a často zpolitizovaně dějinám dělnického hnutí. Zejména z pera hospodářských historiků vznikla tehdy řada průkopnických prací o manuálním období v Čechách (A. Klíma), o použití parních strojů a o průmyslové revoluci v českých zemích (J. Purš), o populačním vývoji a nástupu uhelného průmyslu u nás (L. Kárníková), o počátcích českého strojírenství a elektrotechniky (P. Horská-Vrbová) aj. Přesto nenalezla tato aktivita žádného vyjádření v institucionální rovině. Pouze při Československé historické společnosti se ustavila pod předsednictvím profesora A. Klímy Komise pro hospodářské dějiny, scházející se k pravidelným diskusním zasedáním, avšak i ta zanikla hned na prahu 70. let pod náporem tzv. normalizace. Teprve až po porážce komunistického režimu vznikla roku 1990 dnešní Společnost pro hospodářské dějiny a především došlo v témže roce k založení vůbec první české katedry HSD na půdě Filozofické fakulty Karlovy univerzity. Toto pedagogické a vědecké pracoviště, vedle katedry dějin hospodářství na Vysoké škole ekonomické zatím jediné v České republice, bylo povýšeno v roce 1993 na ústav, vnitřně rozdělený na seminář hospodářských a seminář sociálních dějin.

Od 60. let se rovněž datuje výrazné oživení kontaktů a kooperace odborníků HSD na úrovni mezinárodní: v srpnu 1960 se ve Stockholmu konala první mezinárodní konference hospodářských historiků a hned v následujícím roce si obor vytvořil i svou vrcholnou instituci. Roku 1961 vznikla jako přidružená organizace Mezinárodního komitétu historických věd „Commission internationale d'histoire économique“, jež se již roku 1964 přeměnila na stejnojmennou „Association“. Ta od té doby pravidelně organizuje mezinárodní kongresy hospodářských historiků. Bývalou ČSSR zastupoval ve výboru Asociace po dlouhá léta prof. A. Klíma, v současné době plní tuto funkci prof. V. Průcha (VŠE).

2.3 OBECNÁ KONCEPCE HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

Úvahy o pojetí a předmětu HSD jsou skoro stejně staré jako více než stoletá historie této vědní disciplíny. To je dáno již tím, že jde o úvahy nikdy nekončící, vyvíjející se tak, jak se s každou generací mění pohled na objektivní realitu a jak se možnosti našeho poznání faktograficky rozšiřují a metodicky obohacují. Koncepční úvahy jsou oprávněné i z teoretického hlediska, neboť všechny nové vědní obory, vznikající v rámci dělby práce ve vědě, se vždycky snažily samy sebe definovat prostřednictvím specifického předmětu a metodiky poznávání určitého výseku objektivní reality. V případě HSD jsou tyto snahy navíc od začátku komplikovány tím, že je třeba objekt jejich studia vymezovat nejen jejich vztahem k mateřské historické vědě, nýbrž současně i jejich vztahem k příbuzným ekonomickým a sociálním teoriím a vědám; toto vymezení je spoluurčováno též kombinovaným používáním metod a pracovních technik z oboru historie, ekonomie a sociologie.

Za těchto podmínek došlo v posledních padesáti letech v chápání HSD k několika zásadním změnám:

- V postavení oboru navenek nastal pozitivní posun směrem k obecné recepci a institucionalizaci HSD na univerzitách a vědeckých pracovištích.

- Byl zaznamenán pronikavý kvantitativní nárůst kompendií, monografií a syntéz z oblasti HSD, vznikly též nové oborové časopisy a tematika HSD vkročila naplno na fórum vědeckých konferencí a kongresů, a to domácích i mezinárodních.

- Uvnitř oboru mezitím proběhlo široké, odborné, zčásti též ideologicky podbarvené tříbení názorů: na jedné straně se moderní pojetí HSD, prosazující se po druhé světové válce, značně vzdálilo od zjednodušeného a zúženého chápá-

ní obsahu HSD z přelomu století; na druhé straně vznikly v téže době značné názorové a také terminologické rozdíly mezi západním a marxistickým pojetím HSD, zejména v určení jejich místa a úlohy v humanitních vědách, zčásti i v jejich naplnění.

- I když obecně převažují názory, že hospodářské a sociální dějiny mají svou vzájemně spojenou látku a také používanými metodami mnoho společného, a patří tudíž ve vědě i ve výuce nerozlučně k sobě (alespoň v tradicích středoevropské vědy), objevily se zejména ze strany sociálních historiků opodstatněné opačné názory, jež kladou značný důraz na jejich zvláštnosti a jisté vzájemné rozdíly. Poznání, že dlouhodobé změny v ekonomické struktuře mají též jisté sociální předpoklady a důsledky, že HD nutno zkoumat také s přihlédnutím k „sociální otázce“ a ke vztahům mezi „prací“ a „kapitálem“ (dělníkem a zaměstnavatelem), jež je v evropském dějepisectví vzhledem k historickým prožitkům tohoto kontinentu zvláště silné, působí však i u nás na obor HSD spíše stmelujícím způsobem.

- V období po druhé světové válce začala stále více narůstat potřeba historické analýzy společenských jevů, což našlo výraz také v dalším sbližování mezi HSD, hospodářskou vědou a sociologií, zejména ve vzájemném obohacování po stránce metodické, to znamená v jisté matematizaci a sociologizaci prvních a v jisté historizaci druhých. V oblasti HD to byla konkrétně reakce na už dříve (v meziválečné době) pozorované odcizení mezi hospodářskou vědou (politickou ekonomikou) a HD (v západním pojetí), které bylo způsobeno na jedné straně matematizací empirické analýzy v ekonomii a jejím příklonem k ekonometrii (R. Frisch) a na druhé straně podceňováním ekonomické teorie a statistické kvantifikace v HD, a tím i oslabením jejich celkové úrovně. Odpověď na to přišla koncem 50. let z USA, když zde skupina hospodářských historiků a ekonomů vystoupila s programem „*New Economic History*“ neboli s *kliometrií*, která si vytkla za cíl učinit z ekonomické teorie a ekonometrie dominantní metodu HD. Od té doby je to jedna z forem hospodářského dějepisectví, jež i přes některé metodické slabosti prokázala svou plodnost a uchytila se též v Evropě, aniž by tam ovšem ovládla tak široké pole HD jako v Americe.

Díky těmto kliometrickým podnětům může disciplína HD v dnešní době znovu hodně profitovat z ekonomických teorií. Ovšem za předpokladu, že se teoretické modely budou chápat a používat hlavně jako podpůrné metodické nástroje, sloužící primárně k získání nových hospodářkohistorických poznatků a nikoli k doložení či přezkoumání ekonomických teorií a na nich založených hypotéz. Konkrétní historická interpretace daného problému by měla mít i v HD přednost před teoretickou hypotézou; nevystačíme-li např. při vysvětlení velké krize 1929-1933 v Německu s keynesiánským modelem, neznamená to, že má-

me krizi chápat jako falsifikaci modelu, nýbrž musíme hledat alternativní nástroje, jak průběh krize interpretovat lépe z konkrétních historických podmínek dané země. Těžiště HD zůstává tedy i při jejich otevření se ekonomickým teoriím výrazně na poli historie a to samé platí pro SD ve vztahu k sociologii či k formující se historické sociální vědě. HSD zůstávají ve svém tradičním pojetí empiricko-historickou disciplínou, jejímž hlavním úkolem je s důrazem na svébytnou kriticko-historickou metodu bádání, avšak s přibráním teorií a metod příbuzných věd, shromažďovat, vybírat, interpretovat a zprostředkovávat historické poznatky o vývoji společnosti v hospodářské a sociální oblasti.

Právě takové, ve své podstatě tradiční HSD, pěstované i u nás, je třeba nyní soustavněji prezentovat.

Základní encyklopedické poznatky o povšechné pracovní náplni a vědecké koncepci HSD možno stručně shrnout do následujících několika bodů:

1. HSD zaujímají již delší dobu své vlastní, svébytné místo při vědeckém poznávání obklopujícího nás světa a lidského bytí. V širším kontextu je toto místo určováno postavením HSD v rámci klasifikace společenských věd, v užším kontextu je dáno jejich specifickými úkoly v rámci historických věd, konkrétně jejich předmětem bádání, jejich vědeckými metodami a pracovními technikami zkoumání.

2. V klasifikaci humanitních věd mají HSD samostatné a specifické postavení v trojím smyslu:

- působí v rámci historické vědy jako její dílčí disciplíny, zcela v souladu s probíhající specializací uvnitř oboru;

- i když mají HD a SD jako obor každý vlastní význam a řeší své vlastní úkoly, navenek většinou vystupují jako jednotná instituce, protože spolu více než kterékoli jiné historické obory věcně souvisí: hospodářský život je na jedné straně významnou tvůrčí silou společenských poměrů, které na druhé straně zase ovlivňují hospodářství;

- v širším vědním rámci mají HSD postavení interdisciplíny, která je úzce spřízněna rovněž s ekonomickou vědou a vědou o společnosti, což odpovídá jak jejich vzájemné kooperaci, tak i paralelně probíhajícímu procesu integrace ve vědě v podobě rozšiřování a překrývání objektu vědních oborů, jakož i kombinování jejich metod. Prostřednictvím HSD má tudíž dějepis možnost se optimálně sblížovat a kooperovat s nejbližší jí operujícími ekonomickými a sociálními vědami při výzkumu dvou velkých jevů lidského života - vývoje ekonomiky a společnosti. Konkrétně řečeno: obor hospodářských dějin se od začátku rozvíjí na pomezí historické vědy a teoretické hospodářské vědy (ekonomie) a má současně jak ve zkoumané látce tak i v metodách mnoho společného se sociálními dějinami; sociální dějiny se etabloují na pomezí historické vě-

dy, sociologie a sociálních věd, zkoumajících vztahy ve společnosti, a svým pracovním zaměřením i vědními metodami mají nejbližší k hospodářským dějinám.

3. Postavení a poslání HSD uvnitř historické vědy vyplývá ze samotné rozmanitosti, šíře a neobyčejné délky vývoje lidské společnosti, jenž je badatelským předmětem historické vědy. Tento předmět nemůže nikdy obsáhnout jediný badatel, proto jej dělíme do menších výzkumných komplexů podle objektivních kritérií, které v podstatě odpovídají věcné, prostorové a časové struktuře a vývojové dimenzi lidské společnosti. Na tomto podkladě se cestou vědní specializace a diferenciací postupně vydělují některé dílčí disciplíny historické vědy a ustavují se rovněž jejich badatelské instituce:

- podle prostorového (územního) kritéria členíme historii na obecné (světové a evropské), národní (české, československé, státní) a regionální dějiny a jim odpovídající instituce;

- podle časového kritéria dělíme jednotný historický proces na menší, organicky jednotné dobové celky (periodizace dějin), z čehož se odvozuje rozdělení na pravěké, starověké, středověké a novověké, příp. soudobé dějiny, jakož i vznik příslušných odborných disciplín a institucí;

- podle věcného kritéria dělíme jednotný historický proces vývoje lidské společnosti na jeho jednotlivé strukturální či věcné součásti (hospodářství, společnost, stát a politika, kultura, ideje lidí), jejichž zkoumání se věnují dílčí historické disciplíny a jejich instituce, mezi nimi rovněž HSD.

4. HSD jsou jednou z dílčích historických vědních disciplín, jež se v důsledku dělby práce ve vědě postupně osamostatnily uplatněním věcného dělení jednotného historického procesu, podobně jako dějiny umění, dějiny divadla a filmu, dějiny státu a práva, dějiny vojenství, dějiny církevní aj. Mezi těmito historickými disciplínami získaly HSD namnoze klíčové postavení a plní zde integrující funkci: zkoumají základní tendence, faktory, vztahy a souvislosti hospodářského a sociálního rozvoje společnosti a prolínají potom do jiných dílčích disciplín po obsahové a metodické stránce, napomáhajíce tak jejich historickému poznání zejména při kauzální analýze (interpretaci) historických faktů a při formulování širších závěrů a generalizací (syntézy). V jisté shodě s klasickým marxismem spatřoval též Max Weber v HSD „základ“ (Unterbau), potřebný pro zkoumání veškeré kultury společnosti.

5. Jestliže uplatníme na HSD stejná dělicí kritéria jako na historii vůbec, snadno si uvědomíme jak široké a rozmanité pracovní pole zaujímají HSD po stránce časové, prostorové a věcné:

- Podle časového dělicího kritéria mohou HSD teoreticky vzato zahrnovat dobu od pravěku k dnešku. Ovšem v praxi tomu tak obvykle není, alespoň ne ve vysokoškolské výuce a v její institucionální bázi, která je jmenovitě na vyso-

kých školách ekonomického, podnikatelského a technického zaměření výlučně orientována na novodobé HSD. Ani na filozofických fakultách nemohou být katedry nebo instituty HSD personálně obsazeny tak, aby pokrývaly celou historii lidstva. Mluví pro to též věcné důvody: odborníci na výzkum a výuku starších období spojují svůj výklad namnoze tak úzce s vývojem materiální kultury a s utvářením sociálních vztahů lidí, že není třeba tuto práci svěřovat úzkým specialistům. Při vědeckém výzkumu HSD, k němuž se spojují týmy odborníků na jednotlivá období a jednotlivé sektory a okruhy (dějiny agrární, průmyslové, městské, všedního dne, žen aj.), mohou nicméně vznikat syntézy a kompendia zahrnující HSD od doby nejstarší až po dnešek (viz např. obsáhlé sociálně ekonomické kapitoly v Přehledu československých dějin (Maketa), sv. I-III, Praha 1958-1960).

- Podle územního dělicího kritéria mohou HSD monograficky zkoumat stejně tak historii jedné továrny či statku, vesnice či města, jako i dějiny jednoho regionu či státu, kontinentu či celého světa. V teoretické rovině tak můžeme speciálně pěstovat světové, evropské, národní a regionální HSD (viz např. J. Kulischer: *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, Bd. I-II, München 1928-1929; R. Cameron: *Stručné ekonomické dějiny světa*, Praha 1996; B. Mendl: *Hospodářský vývoj Evropy*, Praha 1931; G. Ambrosius-W. H. Hubbard: *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im 20. Jahrhundert*, München 1986; W. H. B. Court: *A Concise Economic History of Britain from 1750 to present Times*, Cambridge 1965; Dějiny hospodářství českých zemí od počátků industrializace do současnosti, zatím sv. III. 1918-1945 za red. V. Laciny a J. Pátka, Praha 1995; Průmyslové oblasti českých zemí za kapitalismu, sv. I. 1780-1918, Opava 1987; rozsáhlé partie k HSD mají např. i nejnovější Dějiny Ostravy, jež k vydání připravil K. Jiřík, Ostrava 1993). V praxi záleží jen na potřebách pracoviště a možnostech jeho personálního obsazení dotyčnými odborníky, přičemž je žádoucí, aby se z pedagogického hlediska spíše uplatňoval širší prostorový záběr, zatímco v bádání je možné se soustředit spíše na regionální a národní HSD, případně na hospodářské vztahy českých zemí s jinými, zejména sousedními státy a regiony. To znamená, že studenti historie by měli získat ucelený přehled o hospodářském a sociálním vývoji českých zemí přinejmenším od středověku po novověk a k tomu se alespoň v hrubých rysech seznámit se světovým trendem HSD s těžištěm na Evropu a na konstituování a rozmach moderní průmyslové společnosti.

- Podle věcného dělicího kritéria se HSD uvnitř specializují na dějiny hlavních sektorů ekonomické a společenské aktivity lidí. Primární hospodářský sektor studují dějiny hornictví, zemědělství a lesnictví, postavením lidí v pří-

rodě a vývojem jejich vztahů k přírodnímu prostředí se zabývají historická topografie, historická demografie, historická geografie a nejnověji též historická ekologie. Historický vývoj sekundárního sektoru hospodářství zkoumají dějiny řemesel, manufaktur a průmyslu, jednotlivých průmyslových odvětví, podniků a podnikání, k nimž se svým příbuzným a nápomocným obsahem přidružují rovněž dějiny vědy a techniky, historická statistika nebo dějiny hospodářského školství a vzdělání. Historii terciárního sektoru ekonomiky se věnují dějiny obchodu, dopravy a komunikací, dějiny bank, peněžnictví a pojišťoven. Kromě toho se obor HSD zajímá o utváření hospodářských struktur a o sociální rozvrstvení společnosti a věnuje z tohoto zorného úhlu velkou pozornost hospodářské a sociální politice státu, dějinám politických stran, spolků a hnutí, vývoji sociálních a hospodářských idejí a teorií a nejnověji též dějinám ekonomických krizí a konjunktur, cen a mezd, všedního dne, rodiny a ženy aj. Těmito speciálními soubory problémů se zabývá řada dílčích disciplín HSD, a to za přispění pomocných věd HSD, o nichž zevrubněji pojednáme na jiném místě.

6. Vědecko-kritická historická vědní metoda, vyvinutá v 19. století, je obecně platná pro všechny obory, jež zpracovávají určitou látku historicky. V zásadních otázkách se o tradiční a vyzkoušenou historickou metodu opírají také HSD. Současně se však jejich metodika nutně přizpůsobuje tomu, že zkoumají-li se historickou metodou nejlépe jednorázové události a individuální výkony a jednání lidí, patří k metodickým problémům HSD systematicky shromažďovat a vykládat poznatky o nadčasových a opakovatelných procesech a jevech hromadného a kolektivního charakteru, s kauzalitou převážně snad materiální, ale někdy i duchovně rozumovou či smíšenou. Vzhledem k těmto metodickým potřebám a k poměrně širokému a pestrému předmětu bádání mají HSD v jádře interdisciplinární statut, to znamená, že se neobejdou bez znalosti a využívání teoretických poznatků, metod, pojmů a modelů z oboru ekonomie a sociologie, příležitostně též z jiných vědních disciplín. V praxi používají badatelé HSD tyto metody, např. komparativní, statistické a kvantifikační aj., v kombinované podobě nebo výběrově podle toho, jaký konkrétní badatelský problém právě řeší. Zásadní význam vědních metod pro práci v oboru HSD je v tom, že v současném procesu integrace ve vědě, v němž se předměty jednotlivých disciplín překrývají a sblížují, si razí také v historické vědě cestu názor, že pro exaktnější vymezení objektu HSD vůči jiným, jmenovitě historickým disciplínám, je žádoucí hledat měřítko více v metodách nežli v kategoriích zkoumaných jevů. S touto výhradou je třeba posuzovat též následující vývoody věnované nejprve detailnějšímu posouzení předmětu a úkolů studia hospodářských a sociálních dějin, a to v každém oboru zvlášť.

2.4 PŘEDMĚT STUDIA HOSPODÁŘSKÝCH DĚJIN

Starší úvody do studia dějepisu z přelomu století se v duchu tehdejší koncepce dějin jako toku především individuálních počínů a událostí a souvislosti hlavně kulturní, státoprávně politické, příp. též církevní povahy, sice pojem HD už znaly a připouštěly také určitý vliv materiálních faktorů na život společnosti, ale jinak se hospodářskými dějinami blíže nezabývaly, považující je jen za periferní předmět bádání. Typickým příkladem je tehdy nejvíce užívaná německá učebnice Ernsta Bernheima „Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie“ (3.-4. Auflage, Leipzig 1903). Když Bernheim vymezuje a tematicky rozděluje historickou látku, zmiňuje se pouze na okraj rovněž o HD, a to ještě v rámci kulturních dějin. Stejně tak je příznačné, že když probírá vztah historické vědy k příbuzným vědám, uvádí zde vedle filologie, státovědy, filozofie, etnografie, etnologie a přírodovědy též sociologii, ale ne už politickou ekonomii. S překladem tzv. malého Bernheima (Úvod do studia dějepisu, Praha 1931) se rozšířily tyto názory s některými korekturami rovněž u nás. Pokud je v něm ve výčtu příbuzných disciplín zmínka o národním hospodářství, je považováno jen za součást či spřízněný obor sociologie. A pokud jsou tu v návodech na interpretaci historického dění zmíněny i ekonomické kauzální faktory, pak hlavně s varováním před jejich přeceňováním a interpretováním ve smyslu marxistického ekonomického materialismu.

Novější úvody do studia dějepisu (po roce 1945) namnoze již věnovaly HSD či jen HD samostatné kapitoly, ale to bylo při stoupajícím zájmu o studium HD a SD záhy také nedostačující. Proto vznikla zhruba od 60. let, jmenovitě na Západě, celá řada speciálních úvodů do studia HSD a současně přibýlo teoreticko-metodických úvah na toto téma. V porovnání s tím neposkytla československá marxistická historiografie po roce 1948 zájemcům o HD žádnou zevrubnou informaci o tomto oboru, natož pak ucelený metodický návod ke studiu této disciplíny; v několika tehdy publikovaných všeobecných úvodech do studia dějepisu najdeme o HD jen letmé zmínky a pojem SD se v nich vůbec nevyskytuje. To nebylo vůbec náhodné. Speciální úvod do komplexního studia HSD nemohl u nás, stejně jako v žádné socialistické zemi vzniknout ze zásadních ideologických důvodů; prakticky ani nebyl zapotřebí, protože zde obor HSD jako takový neměl pedagogické ani institucionální zastoupení na žádné vysoké škole. HSD nebyly v SSSR ani u nás nikdy vnímány jako vzájemně spjatá a svébytná vědní disciplína; v nejlepším případě se zde separátně pěstovaly jen HD, proto se tu také mohly objevit nanejvýš úvody či příručky k HD (viz v Polsku W. Kula, *Problemy i metody historii gospodarczej*, 1963, v NDR *Handbuch Wirtschaftsgeschichte*, Bd. 1-2, 1981), případně též časopisy k HD

(např. v NDR „Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte“, u nás „Hospodářské dějiny - Economic History“) a některé syntézy HD.

Marxistické materialistické pojetí dějin, jež v 19. století odvodilo svou teorii tisíciletého vývoje lidské společnosti ze zúžené, circa dvoustleté historie kapitalismu (jmenovitě anglického), postavilo do centra dějinného vývoje materiální výrobu a spolu s ní schéma společensko-ekonomických formací, vnitřně charakterizovaných dialektickou jednotou a současně ustavičným střetáváním výrobních sil a výrobních poměrů. Na základě toho byly HD v přísně ortodoxním výkladu (zejména v SSSR a NDR) považovány za „fundament historické vědy vůbec“, jehož zkoumání se neměli věnovat pouze vybraní odborníci; rozbohem a interpretací „ekonomické báze“ jako „v poslední instanci“ vždy se prosazující příčinné nutnosti měl začínat a své zkoumání dovozovat každý marxistický historik, i když se zabýval třeba politickým, státoprávním, náboženským, literárním či uměleckým vývojem („společenskou nadstavbou“). Proto byly HD mnohem více nežli na Západě vnímány jako neoddělitelná součást obecné historie, proto se i každý pokus vytvářet pro ně vlastní instituce a publikační orgány setkával s nedůvěrou a prosazoval se jen s velkými potížemi. A pokud se HD tu a tam speciálně zkoumaly, musely se v metodologickém ohledu jednoznačně podřídít marxistické politické ekonomii (případně byly do ní ekonomy integrovány jako její historizující či empirická, praktická část) a na tomto základě byly též co do předmětu bádání definovány jako obor, který má za úkol zkoumat výrobní způsoby (ekonomické společenské systémy) v jejich historickém vývoji a vnitřní (třídní podmíněné, bipolární a antagonistické) struktuře, jakož i ve vztazích k přírodnímu prostředí. Současně se také shora (pomocí ideologických direktiv a pětiletého plánování) preferovala jen vybraná, ideologicky významná nebo politicky aktuální témata (přechod z jedné ekonomické společenské formace do druhé, rozvoj průmyslové a vědeckotechnické revoluce, úpadek kapitalismu a imperialismu, socialistická výstavba, postavení dělnictva a rolnictva s důrazem na jejich nouzi, útlak a vykořisťování aj.), zatímco jiná témata se považovala za podružná nebo za nežádoucí (např. vzestup a úspěchy buržoazie, dějiny podnikání a osoby podnikatelů); postupem času nebylo však možné dílčím průlomům některých historiků např. do zkoumání buržoazie zcela zabránit (v Maďarsku P. Hanák, I. T. Berend, G. Ránki, u nás P. Horská, M. Myška). Asi ještě hůře byly oficiální ideologií postiženy sociální dějiny. Nejenže se vůbec nechápaly komplexně jako dějiny všech společenských vrstev, skupin a tříd, nýbrž byly cílevědomě zúženy na převážně politicko-ideologické dějiny dělnického, v první řadě komunistického hnutí. V tomto pojetí byly s HD spojeny pouze běžnými ideovými vazbami jako báze a nadstavba a v praxi spolu nikdy nemohly vytvořit jednotný pedagogický či vědecký obor.

Hospodářské dějiny v moderním pojetí, jak se ujaly na Západě po druhé světové válce, se naproti tomu většinou studují a rovněž definují v těsné vzájemné spojitosti se sociálními dějinami a s ekonomickou vědou, přičemž samotné sociální dějiny se chápou v mnohem širším smyslu a s úzkou vazbou na sociologii, demografii, antropologii aj. (viz níže, příp. podrobněji v následujícím svazku). Smyslem tohoto pojetí je nalézt střední, vyváženou cestu mezi dvěma krajnostmi, jež v minulosti značně zatěžovaly historickou vědu: jestliže idealistické, převážně politické dějepisceví stavělo na duchovní sféře a tíhlo spíše k podceňování nebo vytlačování HD ze sféry bádání, pak historický materialismus vedl namnoze k přeceňování materiální sféry a k potlačování duchovních faktorů dějin. Dvojí, tělesná a duchovní podstata člověka, spojení pracovní činnosti s tvůrčím myšlením, nám jednoduše nedovolují, abychom jednu z nich v dějinách společnosti vyvyšovali a druhou degradovali pouze na její přívěsek. Vyzývat „primát politiky“ je pro historiky stejně šalebné jako řídit se „primátem ekonomiky“. Hospodářský historik, zvláště nechá-li se vést více svým materiálem nežli svou metodou a teorií, může snadno podlehnout pokušení vidět minulost světa pouze prismatem hospodářského dění. Neměl by nikdy zapomenout na to, že sleduje společenské dění, jež ani ve svém celku ani ve svém konkrétním působení nepodléhá nevyhnutelné a materiální kauzalitě přírodních zákonů, nýbrž je vždy tak či onak významně spoluurčováno duchovními poznatky, zájmovými postoji a vůlí lidí.

Hospodářství (ekonomika), které je koncentrovaným pracovním polem hospodářského historika, představuje v každé epoše (nejvýrazněji od nástupu kapitalismu a industrializace) životně důležitý úsek individuální a kolektivní tvůrčí činnosti lidí, jež v interakci s přírodou slouží k saturaci jejich základních životních potřeb cestou výroby, směny, oběhu, distribuce a konzumu materiálních statků či zboží. Konkrétní náplň, rozsah a význam této ekonomické činnosti se mění a různí podle toho, v jakých společensko-ekonomických poměrech se uskutečňují a jak velký zeměpisný prostor nebo kterou ekonomickou jednotku (ekonomický subjekt) objímají. Podle společenskovo vlastnických poměrů se historicky vyvinulo např. hospodářství rodinné kmenové, feudální, kapitalistické a socialistické, z hlediska zeměpisného můžeme rozlišovat venkovské a městské, národní a světové hospodářství, podle hospodářské jednotky (subjektu) se rozoznává ve středověku např. hospodářství patrimoniální a klášterní, dále v nové a nejnovější době např. hospodářství veřejnoprávní (státní) a soukromoprávní (podnikové). Obecně pak rozlišujeme dvojí ekonomiku. Studujeme-li hospodářství jako celek, tj. v jeho globálních projevech, souvislostech, tendencích a procesech (např. národní důchod, peněžní oběh, státní finance, kapitálový, obchodní a pracovní trh, krizové a konjunkturální výkyvy, „hospodářský růst“, hos-

podářskou politiku aj.), jde o *makroekonomiku*. Analyzujeme-li chování, rozhdování, organizaci a vývoj jednotlivých hospodářských jednotek (firem, podniků a odvětví) nebo jednotlivé prvky ekonomiky (např. tržní ceny, mzdy, zisky aj.), máme na mysli sféru *mikroekonomiky*. Budeme-li sledovat fungování ekonomiky zevnitř, můžeme tak učinit speciálně podle jednotlivých sektorů a odvětví a budeme pak mluvit o ekonomice agrární, průmyslové, bankovní, dopravní atd. Při sledování moderního hospodářského vývoje v jeho celku se spoustou statistických ukazatelů můžeme pak veškeré národní hospodářství (vzhledem k disproportionálnímu vývoji jednotlivých odvětví a jejich odlišnosti po stránce vědeckotechnické, výrobní, odbytové a investiční, jakož i podle výše produktivity práce a podle počtu zaměstnaných), příp. typické formy ekonomické činnosti lidí strukturovat do tří, příp. čtyř vnitřně spřízněných *ekonomických sektorů (sfér)*, jejichž váha se v průběhu doby značně mění. Podle této strukturální analýzy, která pochází od anglického ekonoma *Colina Clarka* (*Conditions of Economic Progress*, 1940), kterou pak rozpracoval francouzský sociolog *Jean Fourastié* (*Le grand espoir du XXe siècle*, 1949), můžeme lidskou pracovní a hospodářskou aktivitu a s ní veškerý národohospodářský komplex rozdělit na:

- *primární sektor*, který historicky a reálně vzato zahrnuje prvotní výrobu, jež má nejbližší k přírodě, tj. zemědělství, lesnictví a rybolov, jakož i hornictví, těžící z útrob země základní nerostné suroviny, případně též energetiku; tento sektor vytváří největší část národního důchodu a zaměstnává největší počet lidí v agrární společnosti do 18. století;

- *sekundární sektor*, který zahrnuje živnostenskou a zvláště průmyslovou výrobu ve všech zpracovatelských odvětvích a ve stavebnictví a nabývá po všech stránkách na významu v období industriální společnosti 19. a v průběhu první poloviny 20. století;

- *terciární sektor*, který zahrnuje obchod, dopravu a všechny druhy služeb klasických (od pohostinství až po bankovníctví) a moderních (počítačových, mediálních aj.) a určuje počtem zaměstnaných a podílem na sociálním produktu povahu soudobé, technicky vyspělé a konzumní společnosti;

- nově se vyděluje *kvarciární sektor*, který zahrnuje vědu, výzkum, školní a zdravotní péči, uspokojování potřeb lidí ve volném čase a vůbec všechny investice do lidských zdrojů (lidský kapitál, human capital), se bude asi postupem doby osamostatňovat, neboť ve svém celku představuje pro ekonomiku stále důležitější nástroj jejího fungování.

Z nastíněného obsahu ekonomiky jako ústředního předmětu HD vyplývá, o jak široký a rozmanitý komplex badatelských témat a specifických problémů se v práci HD jedná. Mimoto se ke zkoumaným objektům HD nezbytně přibí-

rají též všechny jevy v přírodě a společnosti, jež tak či onak ekonomiku v určité době ovlivňují nebo spoluformují, např. nerostné bohatství země, její zeměpisná poloha, reliéf a obyvatelstvo. I když následující výčet badatelských okruhů není zdaleka úplný ani obsahově vyčerpávající (jejich pracovní náplní se budeme zevrubněji zabývat až v následujícím svazku tohoto úvodu), můžeme si už z něj získat jasnější představu o celkovém tematickém záběru a hrubých konturách HD.

2.5 DÍLČÍ DISCIPLÍNY HOSPODÁŘSKÝCH DĚJIN A S NIMI SPŘÍZNĚNÉ VĚDY

Speciální badatelské okruhy HD v podstatě vyplývají z výše uvedené obsahové náplně hospodářství jako základního objektu HD. Jedná se tu v podstatě o dílčí, věcně a sektorově úzce vymezená pole zkoumání, jež mohou nicméně díky svému významu a charakteru odkrývat nadčasové a globální problémy a trendy HD a vyžadují též vzhledem ke zvláštnostem jejich pramenů a literatury specifický metodický přístup. Takto vymezené badatelské okruhy HD někdy přerůstají v *dílčí disciplíny HD*, jež mohou uvnitř oboru HD žít zčásti svým vlastním, třeba i organizačně podloženým životem, disponují vlastními časopisy, společnostmi a také konferencemi. Proces tematické diverzifikace a badatelské specializace postupoval uvnitř HD od samého zrodu této vědní disciplíny, zčásti pod vlivem dobových filozofických názorů, zčásti na základě praktických potřeb a zájmů, tj. jak se měnil a rostl význam jednotlivých hospodářských sektorů a výrobních odvětví.

Dějiny zemědělství, lesnictví a lovu patří z tohoto hlediska asi již od přelomu 18. a 19. století k nejstarším speciálním disciplínám, které se začaly pěstovat uvnitř tehdy se formujících HD, jmenovitě v evropských zemích. Podnětem k tomu bylo jednak prvořadé místo a velká ekonomická potence uvedených odvětví v dosavadní tisícileté historii agrární společnosti, což se konkrétně promítlo i do tehdejšího učení osvícenství a zejména fysiokratismu, který považoval půdu za hlavní zdroj národního bohatství. Současně obdrželo agrární historické poznání další impuls od hlubokých společensko-ekonomických proměn v přechodném období od feudalismu ke kapitalismu, jež v průběhu agrární revoluce a komercializace zemědělství zásadně změnily agrární techniku, produktivitu práce a také vlastnické a tržní vztahy v této primární sféře ekonomiky. Z odlišné problematiky, která se na jednotlivé změny vázala, vyplynulo dodnes obecně užívané věcné rozdělení předmětu agrárních dějin na dějiny rostlinné a živočišné výroby, na právně-ústavní dějiny zemědělských soustav a

řádů a na sociální, případně sociálně politické dějiny venkovského lidu a selského stavu. K tomu snad můžeme na čtvrtém místě, zvláště v moderní době, přičíst neméně důležité sledování agrární politiky státu. Toto členění, podrobuje historický vývoj zemědělství zkoumání z ekonomického, právního, politického a sociálního aspektu, ukazuje též na nebývalou šíři předmětu agrárních dějin, kterou nemohou zvládnout sami historikové. Proto bylo z vlastních agrárních dějin vyňato právě a raně historické zemědělství, jemuž se vedle historiků právě a medievalistů badatelsky věnují též archeologové, botanici, zoologové, etnologové a filologové. Rovněž v mladších dějinných dobách se musí agrární historik opírat o poznatky, příp. pracovní metody řady příbuzných disciplín jako jsou zejména historická demografie, historická geografie, právní a ústavní dějiny, dějiny materiální kultury a všedního dne, historická toponomastika a lexikologie, etnografie spolu s etnologií, dějiny přírodních věd a v neposlední řadě též dějiny průmyslu (jmenovitě potravinářského, strojírenského a chemického). Na druhé straně mají agrární dějiny ohromnou výpovědní hodnotu jak pro HD, tak i pro historickou vědu vůbec: přibližují nám tisícileté hospodaření člověka na půdě, ukazují způsoby hledání obživy a analyzují nejhlubší strukturální proměny v populaci a ekonomice, k níž došlo během 19. a 20. století v důsledku migrace obyvatel z venkova do měst a přesunu jejich výrobní a výdělečné činnosti z primárního do sekundárního a terciárního sektoru hospodářství.

V Evropě, kde dějiny zemědělství a lesnictví náležejí k nejrozšířenějším speciálním disciplínám HD, je tento obor v první řadě pěstován ve zvláštních ústavech a dokumentačních centrech (např. v Groningen v Nizozemí, v Berlíně při Akademii zemědělských věd býv. NDR) a až na druhém místě na univerzitách se silnými zemědělskými fakultami (např. na Zemědělské vysoké škole ve Wageningen v Nizozemí a na podobné vysoké škole ve Stuttgartu-Hohenheimu), případně při národních zemědělských muzeích (např. v Kodani, Budapešti a Praze). Se směry a pokroky bádání v těchto institucích, s jejich hlavními představiteli a časopiseckými orgány se seznámíme podrobněji až na jiném místě.

Dějiny hornictví (montánní dějiny) mají podobně jako agrární dějiny dlouhou badatelskou tradici, neboť studují odedávna provozovanou těžbu kovů a nerostných surovin. Základní kámen k montánnímu dějepísectví položil již 1546 Georgius Agricola dílem „De veteribus et novis metallis“, a to nikoli náhodou v Německu, jež mělo v tehdejšímu důlnictví vedoucí postavení. U nás vstoupilo hornictví do širšího povědomí snad poprvé v Komenského díle „Orbis pictus“ (1658). Později byla bohatá minulost českého hornictví využita rovněž k podpoře českého národního obrození v díle spoluzakladatele Národního muzea, hraběte Kašpara Maria ze Šternberka „Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke“ (1836-1838).

Předmět dějin hornictví lze z přírodně technického hlediska rozdělit na historicky starší a obsáhlejší dějiny rudného dolování a na mladší, ale ekonomicky stejně významné dějiny uhelného dolování, jakož i těžby nerostů kapalných (nafty) a plyných (zemní plyn). Z věcného hlediska k tomu v obou případech může přistoupit další specifikace studia, a to na dějiny samotné důlní těžby (celkově, v jednotlivých státech, revírech a podnicích), dále na dějiny důlního práva (regálu královského, zeměpanského, státního aj.) a posléze na vývoj sociálně politických poměrů v hornictví. K výrobním dějinám se zpravidla úzce váže také studium dějin hornické techniky a podle potřeby se využívají i poznatky přírodních věd, zvl. mineralogie, zeměpisu, příp. historické geografie. Mimoto musíme mít na mysli, že dějiny hornictví jsou v moderní době velmi úzce spjaty s problematikou průmyslové výroby a tím i s dějinami průmyslu, ba mnohdy se vykládají přímo v jejich rámci. Mnohé otázky dějin hornictví se neobejdou ani bez součinnosti s podnikatelskými dějinami a dějinami bankovníctví. O vývoji a stavu výzkumu na tomto badatelském úseku a rovněž o jeho informačních zdrojích a heuristických pomůckách pojednáme zevrubněji v následujícím svazku.

Dějiny obchodu náleží také k nejraněji pěstovaným speciálním disciplínám HD. Intenzivnější zájem o jejich studium vyrostl v 18. století z myšlenek Adamá Smitha a z teoretických pozic merkantilismu, Colbertismu nebo kameralismu. Další impulsy s sebou přinesla velká koloniální expanze, spory o politiku volného obchodu či protekcionismu, ohromné pokroky v masové výrobě zboží a zformování světového hospodářství během 19. století. V souvislosti s tím došlo k aktivizaci obchodní politiky států, které k tomu účelu zřizovaly ministerstva obchodu a v diplomatické službě místa obchodních attaché, sestavovaly obchodní statistiky, vydávaly obchodní zákony a zřizovaly obchodní soudy. Současně vznikaly také zájmové organizace obchodníků (např. v Rakousku od 1850 obchodní a živnostenské komory), obchodní muzea (např. ve Vídni 1886, v Praze 1896) a odborné obchodní školství (kupecké školy, akademie, vysoké školy). Už to nám naznačuje ohromnou pracovní šíři dějin obchodu, v nichž můžeme např. sledovat: obchodní výměnu zboží na různé úrovni územní (obchod lokální a dálkový, vnitřní a zahraniční, národní a světový); účast rozličných subjektů v obchodu (fyzických nebo právnických osob - obchodníků, obchodních firem a privilegovaných nebo tržních společností, maloobchodu a velkoobchodu); vývoj trhů a tržních mechanismů (ceny, celní tarify, týdenní a výroční trhy, veletrhy a výstavy) a platebních způsobů; utváření státní celní a obchodní politiky při importu a exportu zboží (královská privilegia, merkantilismus, volný obchod, protekcionismus), respektive při hájení vlastních a dobývání cizích trhů (obchodní smlouvy, doložky nejvyšších výhod, embargo, dumping, podmíněčné kredity a půjčky); vývoj skladovacího, tržního a obchodního práva vůbec ve státním a me-

zinárodním měřítku, v mírové i válečné době (obchodní války); úloha obchodu v denním životě konzumní společnosti a působení inzerce a reklamy; vzrůst sociálně ekonomické váhy obchodu ve struktuře zaměstnaných osob a v národním hospodářství vůbec; sociální postavení pracovníků ve sféře obchodu aj.

Je jasné, že dějiny obchodu nelze vyjmout z celkového rámce hospodářských dějin a že samotné jejich zkoumání se neobejde bez vydatného metodického a faktografického přispění dalších speciálních disciplín (např. dějin dopravy a dopravních prostředků, dějin financí a bankovníctví, podnikatelských dějin, dějin státní politiky a mezinárodních vztahů aj.) a rovněž bez spolupůsobení některých pomocných věd (např. numismatiky, metrologie, statistiky aj.).

Dějiny dopravy a komunikací, systematicky zpracovávané od 19. století, kdy význam přepravy zboží, osob a zpráv značně vzrostl, patří rovněž od začátku k tradičním speciálním disciplínám HD. Na základě toho, že doprava tvoří významnou složku služeb a plní významnou funkci v procesu reprodukce a při uspokojování potřeb člověka, můžeme za předmět dějin dopravy považovat: všechny druhy dopravních prostředků (pozemní, vodní, vzdušné) od primitivních až po moderní; budování, využívání a vývoj dopravních cest, transportních zařízení a překladišť (pošt, nádraží, přístavů, letišť); technické vynálezy a převraty v rozvoji komunikací; staleté personální sepětí mezi obchodem a dopravou a následné změny ve vlastnických poměrech a v podnikatelských formách; vznik, vývoj a skladbu velkého kapitálu ve sféře dopravy; dějiny velkých dopravních firem; zpravodajskou úlohu a vývoj tisku; vojenské a politické zájmy státu v dopravní sféře a utváření dopravní politiky, včetně tarifů, daní a dopravního práva; význam dopravy pro rozvoj národního a světového trhu; vliv dopravy, dopravních cest a nákladů na rozmístění průmyslu; úlohu dopravy v migraci obyvatel; objevné cesty a cestovní zážitky lidí (s využitím cestovních zpráv); změny ve skladbě zaměstnaných v oblasti dopravy, příp. v terciárním sektoru služeb vůbec aj.

Dějiny dopravy mohou být pro hospodářského historika velmi vděčným polem bádání, a to nejen pro svou zajímavou pracovní náplň, nýbrž i proto, že přináleží spolu s dějinami obchodu k poměrně málo prozkoumaným úsekům hospodářských dějin. Protože jde obecně o odvětví silně vázané na stát a na jeho mezinárodní aktivity, jeho výzkum vyžaduje od hospodářského historika širokou znalost politických dějin národních příp. světových, v tom zejména dějin mezinárodních vztahů, k tomu souběžné studium dějin obchodu a hospodářství vůbec a od 19. století v nejednom případě rovněž přihlédnutí k dějinám státního práva, podnikání a techniky.

Dějiny řemesel, manufaktur a strojího průmyslu lze označit vedle agrárních dějin již od 19. století za hojně zkoumanou a poměrně nejlépe probádanou dílčí disciplínu HD. Předmětem jejího analytického a syntetického zkoumání je

široký okruh otázek, spojených s genezí a rozvojem řemeslné, živnostenské a tovární produkce zboží pro trh. V širším smyslu se tím míní dějiny této hospodářské aktivity od prvopočátků až po moderní dobu industrializace, kdy tovární průmysl přejímá po zemědělství konstitutivní úlohu vedoucího sektoru národního hospodářství. Z praktických důvodů se však tato disciplína pěstuje s podobným časovým omezením jako agrární dějiny: řemeslnou výrobu ve starověku a raném středověku přibírají k vlastnímu předmětu bádání odborníci pro tuto dobu, včetně archeologů, jejichž poznatky může hospodářský historik v nejlepším případě pouze přejímat. To znamená, že v zúženém pojetí zůstávají koncentrovaným předmětem bádání na tomto poli hlavně geneze a zformování novodobého průmyslu z jeho řemeslných a manufakturních kořenů a jeho následný rozmach v podmínkách kapitalistické tržní ekonomiky.

Bylo-li v počátcích tohoto specializovaného bádání v 19. a na prahu 20. století věnováno nejvíce pozornosti ujasnění terminologie (např. cechy, nákladnický systém, manufaktura, průmysl) a vyhledávání, interpretaci a systemizaci jevů, někdy dodatečnému pojmenování jevů (např. „průmyslová revoluce“), pak ve 20. století se badatelský zájem přesouval i na příčiny, podmínky a charakteristické rysy průmyslového a vědeckotechnického pokroku, na jeho modely a typy, na jeho nerovnoměrný postup v prostoru a čase, na hybné nebo rušivé faktory konjunktury, zaostávání a krizí, na indikátory „ekonomického růstu“ a na jeho exaktní matematické vyčíslení (ekonometrie), na nové průvodní jevy tzv. organizovaného kapitalismu (koncentrace výroby, kapitálu a pracovníků, monopolizace a kartelizace, akciová a manažerská forma podnikání, propojení s bankami) a v neposlední řadě též na hospodářský a společenský vzestup průmyslové buržoazie, na zvláštní roli a kariéru podnikatelů a na životní postavení průmyslových dělníků a zaměstnanců. K tomu se znovu dostala do diskuse celá řada otázek a teorií, z nichž jmenujme např. protoindustrializaci, přetrvávání řemesla a malovýroby vedle velkopřůmyslu, koncepce a kritéria průmyslové revoluce, periody či vývojové stupně industrializace a modernizace, teorie vůdčích odvětví průmyslu a vedoucích průmyslových regionů, teorie a modely ekonomického růstu, motivy a význam technických inovací aj.

Při řešení široké a rozmanité problematiky dějin průmyslu se musí hospodářský historik nezbytně opírat o výchozí dobrou znalost ekonomických teorií a celkových dějin hospodářství zkoumaného období. Musí se naučit pracovat se statistickými prameny a vhodným způsobem používat a interpretovat číselné údaje a tabulky. Mnohdy se musí obrátit o pomoc i na dějiny techniky a pamatovat na to, že dějiny průmyslu se těsně váží též na dějiny obchodu, dopravy a peněžnictví a proplétají se velmi často s podnikatelskými dějinami, jakož i s historií dělnického hnutí.

Dějiny bankovníctví jsou jednou z nejmladších speciálních disciplín HD, zkoumajících podobně jako dějiny dopravy a obchodu terciární sektor služeb. S historickými popisy bank, které nám mohou poskytnout některé cenné informace, se sice setkáváme již od 18. století a koncem 19. století dokonce již zaznamenáváme značné zintenzivnění bankovního dějepiscetví (včetně vydání prvních biografii bankéřů), přesto byly tyto spisy (mnohdy k oslavě jubilea) buď dílem národohospodářů z praxe a samých bankovních ředitelů, nebo žurnalistů z hospodářských rubrik čelných listů. Některé z nich však čerpaly nejen z vlastních poznatků, nýbrž i z bankovních archivů. O vědeckých dějinách bankovníctví můžeme nicméně ve větší míře mluvit teprve až po druhé světové válce, když se na západě zčásti a u nás téměř v úplnosti otevřely archivy velkých akciových bank, příp. některých soukromých bankovních domů (např. židovského domu Sal. Oppenheim jr. & Cie v Německu) a do bankovních dějin vstoupili školení historikové.

Dějiny bankovníctví jsou mladé i v tom smyslu, že obsáhlejší historie tohoto odvětví sahá nejdále do 19. století, kdy vznikl moderní typ mobilních obchodních bank. V období starověku a středověku, ba i v raném novověku byly peněžní operace v rukou samotných obchodníků, proto lze dějiny bankovníctví až do 18. století uspokojivě vykládat společně s dějinami obchodu a peněžnictví, příp. mincovnictví. Stejně tak je docela dobře možné zkoumat a psát dějiny bankovních institucí v 19.-20. století jako součást širěji pojímaných podnikatelských dějin; dějiny bank v nich ovšem zaujímají mimořádně významné místo, dané klíčovou rolí bank v moderní ekonomice. Do dějin bankovníctví se přitom zahrnuje veškerý úvěrní systém, to znamená vedle dějin soukromých bankovních domů a akciových univerzálních a speciálních bank i dějiny státních příp. národních (cedulových) a zemských bank, spořitelén, hypotečních bank, a kromě toho též investičních společností, bankovních organizací, svazů a emisních konsorcií.

Protože se u všech uvedených typů úvěrních ústavů obvykle vychází z analýzy bilancí a různých bankovních operací, stýkají se dějiny bankovníctví rovněž s exaktními přírodními vědami (s matematikou), ekonomickou vědou a vědou o podniku, při čemž se hodně pracuje s kvantitativními a statistickými metodami. Navíc jsou dějiny bankovníctví úzce provázány též s dějinami průmyslu, neboť banky mobilního typu, zejména banky středoevropské, jsou proslulé tím, že získaly ohromný vliv na průmyslové podniky jednak prostřednictvím kreditu a kontokorentu, jednak přímým podílem na jejich akciovém kapitálu.

Mimoto musíme mít stále na mysli, že dějiny bankovníctví je třeba vždy zkoumat v širších souvislostech, a to nikoli jen v obecném rámci dějin hospodářství, nýbrž přímo jako součást *dějin finančních*. Ty zkoumají veškeré finanční předpoklady a účinky výroby, cirkulace, distribuce a spotřeby zboží, to zna-

mená vedle soukromovlastnického bankovního systému též vývoj peněz a měnového systému a dějiny státního finančního hospodaření. Tím se finanční dějiny dostávají do úzkého styku s politickými dějinami.

Podnikatelské dějiny (business history) jsou v jádře dílem mikroekonomického pohledu na historické dění. Středem bádání je v tomto případě podnik (firma), definovaný jako základní výdělečně činná, funkční a sociální organizační jednotka moderního hospodářského systému, která v rámci specifické, utilitární formy sociální dělby práce produkuje zboží a poskytuje služby pro anonymní trh. Teoreticky může jít také o podniky působící v primárním sektoru, nicméně v centru zájmu podnikatelských dějin stojí především podniky sektoru sekundárního a terciárního, zčásti už od konce středověku a raného novověku, převážně však v období moderní průmyslové společnosti; podniky nebo jim podobné organizace existovaly sice již v předmoderní době, bylo jich však málo, protože v podmínkách málo rozvinuté a reglementované zbožní výroby pro trh neměly příliš možností se rozvinout ve výdělečně hospodářském směru. Předmětem podnikatelských dějin jsou pak konkrétně jednak hospodářský rozvoj samotného podniku, jeho vnitřní statut a správa, finance a ekonomika, produkce a technické vybavení, odbyt a personál, jednak jeho vlastnické a výrobní poměry čili původ, kariéra a postoje rodinného podnikatele, v případě akcionování vývoj a funkce podnikového managementu (v tom zejména biografie podnikatelů a velkých manažerů) a v neposlední řadě rovněž pracovní a životní postavení dělnictva a zaměstnanců. Tím je rovněž řečeno, že podnikatelské dějiny by se měly podle míry zachovaného pramenného materiálu věnovat zkoumání všech forem podnikání v kapitalistickém a socialistickém hospodářství, tj. soukromovlastnickým firmám, komanditním společnostem, společností s ručením omezeným, akciovým společností, u nás hojně rozšířeným družstevním podnikům a v neposlední řadě státem centrálně řízeným „národním podnikům“ za socialismu. Vedle toho ovšem náleží do dějin podnikání též dějiny zájmových a profesních svazů podnikatelů, včetně kartelů, syndikátů a obchodních a živnostenských komor, jakož i jejich přímého či nepřímého vlivu na utváření politiky. Vzhledem k místní působnosti a roli podniků v regionu mohou podnikatelské dějiny získat mnohé podněty a fakta rovněž od regionálních dějin a jsou samozřejmě vždy zapojeny do širšího rámce dějin příslušného hospodářského resortu (průmyslu, obchodu, dopravy). A co prozatím v podnikatelských dějinách dost chybí, ač tam také patří, to jsou komparace vývoje více podniků jednoho či několika odvětví v regionálním nebo státním měřítku a k tomu sledování jejich společných problémů a trendů, jako jsou např. kapitálové investice, spojení s bankami, koncentrace výroby a její racionalizace, technický rozvoj, odbyt na domácím a zahraničním trhu, závodní sociální politika (vývoj mezd,

fluktuace dělnictva, tzv. blahodárná zařízení, žluťácké organizace) aj. Podrobněji pojednáme o předmětu a metodách dějin podniků, podnikání a podnikatelstva v jednom z dalších svazků tohoto úvodu.

Dějepisectví podnikatelských dějin, jehož počátky sahají ne náhodou až k průmyslové revoluci, má zprvu a po dlouhou dobu (zčásti dodnes) z pragmatických důvodů podobu slavnostních a jubilejních spisů, jež ne vždy vyhovují vědeckým nárokům. Zlom nastal teprve na přelomu 19. a 20. století, kdy cílevědomě vznikly první podnikové archivy a jejich národohospodářsky či technicky vzdělaní správci je začali buď sami publikačně využívat nebo poskytli takovou možnost historikům.

2.6 VÝBĚR DOPORUČENÉ LITERATURY

a) česká

Jindra, Z.: Téze ke koncepci oboru a katedry hospodářských a sociálních dějin na filozofické fakultě Karlovy univerzity, in: *Hospodářské dějiny - Economic History*, sv. 20, Praha 1992, s. 261-266.

Jindra, Z.: Ustavení katedry hospodářských a sociálních dějin na filozofické fakultě Karlovy univerzity v roce 1990 a její počáteční úkoly, in: *Hospodářské dějiny - Economic History*, sv. 20, Praha 1992, s. 299-305.

Myška, M.: K diskusi o předmětu hospodářských dějin, *Slezský sborník*, roč. 62/1964, s. 391-396.

Myška, M.: Problémy a metody hospodářských dějin, část 1: Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru, Ostrava 1995 (Učební texty filozofické fakulty Ostravské univerzity).

Myška, M.: Průmyslová revoluce z perspektivy historiografie 70. a 80. let, in: *Český časopis historický*, roč. 89, 1991, s. 533-546.

Myška, M.: Proto-industrializace. Čtvrtstoletá bilance jednoho historiografického paradigmatu, in: *Český časopis historický*, roč. 92, 1994, s. 759-774.

Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu. Protokoly kolokvií, konaných ve dnech 2.-3. prosince 1992 a 9.-10. prosince 1993 v Ostravě. Redigoval M. Myška, Ostrava 1994.

Purš, J.: *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce*, Praha 1973.

b) cizí

Ambrosius, G., Petzina, D., Plumpe, W.: *Moderne Wirtschaftsgeschichte. Eine Einführung für Historiker und Ökonomen*, München 1996.

Beutin, L., Kellenbenz, H.: *Grundlagen des Studiums der Wirtschaftsgeschichte*, Köln-Wien 1973.

Handbuch Wirtschaftsgeschichte, hrsg. vom Institut für Wirtschaftsgeschichte der Akademie der Wissenschaften der DDR, Berlin 1981.

Kula, W.: *Problemy i metody historii gospodarczej*, Warszawa 1963 (kap. II. o předmětu hospodářských dějin, kde je uvedena i starší literatura k této otázce).

Redlich, F.: *Der Unternehmer. Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Studien*, Göttingen 1964.

CO JSOU SOCIÁLNÍ DĚJINY ?**3.1 SOCIÁLNÍ DĚJINY VE VÝVOJI NÁRODNÍCH HISTORIOGRAFIÍ**

Zatímco slovní spojení „hospodářské a sociální dějiny“ označuje zřetelně ohraničený směr historického bádání nebo dokonce samostatnou historickou (sub)disciplínu, mnohem menší shoda názorů panuje v otázce, „co jsou sociální dějiny“ samy o sobě, bez pomocných berlí hospodářských dějin, s vlastním předmětem a metodami. Velmi zřetelné jsou rozdíly mezi národními historiografiemi.

Diskuse o pojmu, vývoji a problémech sociálních dějin počínají mezi historiky, zejména Německa a Francie, již v poslední třetině 19. století. Znovu se rozpoutaly mezi světovými válkami, a to již v celé Evropě a také v anglosaském zámoří, a opět znovu a jinak od konce druhé světové války. Spor o existenci sociálních dějin a o jejich status se nejprve projevoval v podobě debat o smyslu historie a dějepisu, o vztahu sociálních dějin k historii obecné nebo národní, ale vždy především k historii politické. Od založení zvláštních stolic na univerzitách, tj. kateder, oddělení nebo ústavů pro hospodářské a sociální dějiny, se potom změnilo těžiště debat: proti kontrapozici *politické/národní* se dostala do popředí odlišnost *hospodářského/sociálního* aspektu dějin. Tím začalo postupné vyčleňování samostatných sociálních dějin, které se musely do jisté míry znovu vracet ke svému poměru k politickým dějinám, ale také nově vymezovat svůj vztah ke kulturním dějinám či dokonce k dějinám idejí a k náboženským, duchovním nebo intelektuálním dějinám. Rozšiřoval se obsah pojmu *sociální (společenský) proces, struktura* nebo *jev*. Se vznikem a velmi expanzivním rozšířením *sociologie a sociálních věd* na evropských a zvláště amerických univerzitách se historik sociálních dějin stále častěji opíral o přístupy a metody historické sociologie, současně však nechtěl ztratit svoje místo mezi historickými disciplínami. Do polemik se promítaly i osobní aspirace (kariéra) a lidské zájmy. Spor se zejména vyostřil v 50. a 60. letech a součas-

ně se stal v četných pokusech o definici předmětu a metod sociálních dějin sporem permanentním.

Interdisciplinární pozice. Tyto diskuse zdaleka přesahují výhradní pole zájmu historiků; ve své podstatné části se dotýkaly vztahu historiografie a sociologie, historiografie a ekonomie, historiografie a etnografie (etnologie) atd., jinak řečeno, problematizovaly postavení historické vědy v souhrnu věd o společnosti nebo věd o člověku (humanitních věd). V průběhu těchto diskusí, umlkajících a znovu obnovovaných, se vracely otázky o povaze historické skutečnosti, měnily se názory na klasifikaci věd, na jejich možnou spolupráci či soupeření, byly formulovány nové představy o hranici jednotlivých disciplín a o interdisciplinaritě.

Punc modernosti. Na rozdíl od počátečních debat z konce 19. století se po druhé světové válce akcentuje adjektivem *moderní* odlišnost přístupů a metod sociálních dějin od historiografie, jak se konstituovala na evropských univerzitách v 18. a 19. století. Za moderní se přitom považuje zejména poučení, jež se historikům dostalo od sociálních věd v jejich širokém spektru, zvláště co se týče interdisciplinárního přístupu. Pro tzv. moderní sociální dějiny je příznačné, že se při pokusech postavit se na vlastní nohy a emancipovat se od hospodářských dějin nespokojují s tradicí své vlastní disciplíny - historiografie, že nestavějí výhradně na pevných základech zděděného řemesla a tradičních metod, nýbrž navíc si vypůjčují a aplikují metody sociálních věd. Míra tohoto otevírání historického bádání se liší zejména podle vztahu historie a sociologie, od 60. let pak možná ještě více podle vztahu historie a etnologie, historie a tzv. kulturních věd; váha jednotlivých disciplín a jejich vzájemné vztahy se však historicky utvářely při organizování vědecké práce v jednotlivých státech a národních kulturách různě. Proto můžeme říci, že sociální dějiny existují dnes do jisté míry v národních verzích, odlišně v anglosaské, francouzské, německé, italské, polské, maďarské, ruské literatuře atd. Ve své radikální podobě sociální historie, postavená jako program či projekt nového, moderního pojetí, zpochybňuje dokonce též národně politický rámec historiografie, nerozlišuje národní a světové či univerzální dějiny a představuje se nám např. jako *totální dějiny* v pojetí tzv. školy Annales ve Francii, jako *historická sociální věda* v Německu, případně jako blíže nespecifikované, ale k sociologii vázané, samostatně vystupující *sociální dějiny* v anglosaských zemích (v Británii, v jejich bývalých dominiích a v USA). Jen ve střední a východní Evropě zůstávají zatím, často z praktických pedagogických důvodů, spojeny v dvoudomé hospodářské a sociální dějiny.

Vzestup po druhé světové válce. Nesporně to však byl i rostoucí zájem o studium sociální otázky a neutuchající diskuse o pojetí sociálních dějin, jež

napomohly institucionálnímu zakotvení té či oné podoby hospodářských a sociálních dějin na univerzitních katedrách a ústavech historie, ba umožnily jim stát se po druhé světové válce prestižním oborem, který počtem institutů a kateder, alespoň na západě, patrně dohnal nebo se vyrovnal tradičním „pouze historickým“ institucím. Tento vzestup je impozantní, uvážíme-li, že ještě koncem 40. let měly v Anglii hospodářské a sociální dějiny pověst málo významné okrajové specializace (asi jako vojenské dějiny, dějiny vědy, dějiny techniky a podobné specializované historické subdisciplíny). Když pak souběžně s tím došlo též k nebyvalému rozšíření a prohloubení sociologického bádání, vznikly i podmínky pro moderní chápání sociálních dějin, příp. pro jejich osamostatňování. Z evropských zemí měla k tomu nejbližší Francie, jednak vlivem tradičně pěstované sociologie, jednak díky průkopnické činnosti skupiny kolem časopisu *Annales* (založen roku 1929); proto byl i historický start moderních sociálních dějin v této zemi časnější. Do tohoto slibného vývoje však nepříznivě zasáhl nástup fašismu a velký exodus sociologů a sociologicky uvažujících historiků z Evropy do Ameriky ve 30. a 40. letech. To znamená, že např. v Západním Německu se mohly sociální dějiny v moderním pojetí prosazovat až od 50. let, když z USA mezitím rozvinutá historická sociologie pronikla do Evropy. V této nové situaci se pod vlivem americké sociologie a politologie na straně jedné, francouzských koncepcí na straně druhé a pod nezanedbatelným vlivem tradičních názorů (zejména v německy mluvících zemích a zčásti i ve východní Evropě), že hospodářské a sociální dějiny jsou neodlučitelná dvojčata, zhruba od 60. a 70. let dotvořila současná síť institucí, ústavů a univerzitních kateder, aniž by bylo možné všechny přístupy a zaměření sociálních dějin zahrnout do jednotné definice předmětu a metod.

3.2 POČÁTKY SAMOSTATNĚ CHÁPANÝCH SOCIÁLNÍCH DĚJIN

Ekonomie, sociologie, historie. Ve střední Evropě, zejména v německy mluvících zemích, se sociální historie už od přelomu 19. a 20. století rodila jako dílčí obor mimo historiografii, na pomezí věd, jako jsou národohospodářství a státní a sociální vědy. Teprve mnohem později, v souvislosti se vznikem západoevropské sociologie a antropologie, se do utváření sociálních dějin v tomto prostoru zapojily i tyto disciplíny.

Z předchozí kapitoly již víme, jak se rozvinuly hospodářské dějiny a v jejich rámci též sociální dějiny jako jejich dílčí disciplína. Na podkladě vlastních heuristických otázek dospěli hospodářští historikové brzy k poznání, že je nut-

né vtáhnout do ekonomicko-historické analýzy také tzv. sociální faktory. V podstatě šlo o *funkční* souvislosti ekonomiky ve vztahu ke společnosti, národu a státu. Bez vysvětlení rozličných sociálních funkcí ekonomických systémů nebylo možné psát hospodářské dějiny. A skutečně také dodnes platí, že každé hospodářské dějiny zahrnují v sobě nevyhnutelně rovněž sociálněhistorickou analýzu, podobně jako se nikdy nemohou zcela obejít bez začlenění do jistého politicko-historického rámce. „Něco takového, jako je *ekonomie* o sobě, samozřejmě nikdy neexistovalo,“ napsal v této souvislosti francouzský historik Fernand Braudel, vůdčí postava druhé generace francouzské školy Annales, který se řídil tímto názorem v celé své historické práci. Podobným způsobem věnovala velkou pozornost sociálním dějinám první moderní díla německých hospodářských dějin, např. Wilhelm Abel a jiní.

Na počátku ovšem z hlediska hospodářských historiků nebyla oblast sociálních vztahů nikterak samostatná, ležela zcela v síti ekonomických vztahů a patřila proto podle jejich názoru zcela do kompetence ekonomických dějin. Sociální analýzy měly podle nich sledovat jen hlavní trendy zjištěné ekonomickými analýzami (např. pohyb cen, mezd, národního důchodu atd.) a pozorovat, jak se pohyby ekonomických dat odrážejí v životě společnosti, v situaci jednotlivých sociálních skupin a tříd, definovaných opět hlavně podle ekonomických vazeb, vztahů či rozporů. Např. studium dělnických stávek patřilo v tomto smyslu přirozeně do oblasti zájmu ekonomického historika, podobně jako třeba neúroda a sucho v zemědělství. Obojí však bylo nazíráno z hlediska fungování ekonomického systému, tj. jako poruchy hospodářského života, jež vedou k provozním ztrátám a narušují rytmus hospodářského růstu i vztahy mezi ekonomickými veličinami (mzda, investice, zisk atd.). I když se brzy zájem hospodářských historiků obracel také k otázkám postavení dělnictva či rolníků, k jejich materiální situaci, k otázkám bydlení, spotřeby, stylu života atd., nebyl jejich zájem prioritně určován sociálně historickými, nýbrž převážně ekonomickými otázkami.

Je patrné, že tehdejší, v poslední třetině 19. století intenzivně vyvíjená disciplína hospodářských dějin byla svým kladením badatelských otázek dosti úzká a sebeomezující: v podstatě totiž končila na prahu současného kapitalistického hospodářství. Jejím úkolem, zadaným vlastně doslova jí nadřazenou národohospodářskou disciplínou (politickou ekonomii), zaměřenou na soudobou ekonomiku, bylo zpracovat jakousi předhistorii soudobé ekonomiky, tj. vysvětlit genezi současného systému národního hospodářství. Protože se však křížil jak v národohospodářské vědě, tak v celém národním hospodářství zájem ekonomů s orientací tehdejší etnografie a tzv. lidovědy na lid a národ, vycházely také odtud podněty pro emancipaci sociální historie od ekonomie.

Homo oeconomicus. Antropologicky, to znamená v pojetí člověka ve společnosti, se však stále vycházelo z určující představy o *homo oeconomicus*, tj. z abstrakce člověka žijícího pouze ve sféře racionálních ekonomických představ a jednání. V podstatě se ahistoricky přenášela ekonomie moderního kapitalistického podniku, jeho úspěšnosti a rentability zpět do minulosti s tím, že úkolem hospodářských a sociálních historiků bylo nalézt jeho předchůdce.

Nacionálně a politicky vycházela jak dobová ekonomická věda, tak i historiografie z primátu „nacionálního“: v popředí zájmu stál lid a národ, což přeneseno do hospodářství znamenalo přednostně zkoumat takové jevy, jako jsou „národní trh“, „národní produkce“, „národní důchod“ atd. Ve srovnání se soudobou, jmenovitě pruskou historiografií, soustředující se badatelsky stále více a dosti jednostranně na vlastní národní stát, tu však určité rozdíly byly. Uvnitř národohospodářské vědy i v rámci hospodářských a sociálních dějin se přece jen prosazovalo mezinárodní srovnání, nutné pro poměrování ekonomické síly jednotlivých národů a států, a svůj vliv tu vykonávaly též britské a francouzské ideje liberalismu v hospodářství a společnosti, umožňující rozvíjet koncepty „občanské společnosti“.

Vědy o státu a právu. Celá oblast převážně ekonomicky pracujících věd se sice zabývala společností v rámci národa a státu, současně však jakoby odděleně a v protikladu ke státu přenechávala otázky politiky vědám právním a státním. Nedbala o stát, neboť předmětem jejího zkoumání bylo působení hospodářských subjektů v „societas civilis“, a to pokud možno bez omezujících zásahů státu. To odpovídalo názorům německého hospodářského historika A. W. von Schützera, který definoval společnost jako „societas civilis sine imperii“, tj. v podstatě jako prostor pro hospodářské podnikání bez omezujících zásahů politické moci a jen s druhotným ohledem na sociální důsledky.

Liberální ekonomická teorie přijímala jako samozřejmou nutnost zasahování ekonomických zákonů a principů do života lidí, ale odmítala státní zásahy jakéhokoliv druhu. Odmítala i podpůrná opatření na ochranu obětí ekonomických procesů, ať byly podobné zákroky státu zdůvodňovány politickou potřebou a strategií (např. v Bismarckově sociálním zákonodárství) nebo sociálně či morálně, lidskou či křesťanskou solidaritou a filantropií. Všechny takové kroky, omezující volný trh, považovali liberální ekonomové a s nimi i část hospodářských a sociálních historiků za překážku, pouta a brzdu podnikání a občanských svobod.

Liberálně orientovaná historie národního hospodářství se vzhledem k této doktríně příliš nezabývala vázaností a omezeními, které vyplývaly z dějin, historickou podmíněností ekonomického jednání, státem a obecně „formami panství“. Právě to však učinili středem své koncepce „katedroví socialisté“, uni-

verzitní ekonomové a sociální vědci v Prusku a Německu koncem 19. století, a z nich vycházející „sociální historici“ a sociologové až do 20. století. Ještě před polovinou tohoto století dospěl vývoj až k tomu, že rakouský historik Otto Brunner, jeden z průkopníků moderní koncepce sociálních dějin, začal zkoumat ekonomické jednání lidí podle organizace sociálních a politických vztahů přímo uvnitř určitého prostoru *moci*. Dospěl tak k typologii, která zdůrazňuje význam historicky a vývojově odlišných sociálních prostorů pro ekonomické jednání lidí, jež viděl v následujících stupních:

1. převážně zemědělská, hospodářská jednotka rodinné domácnosti, spojená s hospodářstvím na feudálním panství,
2. města jako nový sociální a hospodářský celek,
3. stát jako všezahrnující, „třtální“ organizace.

Brunnerovo schéma je pro nás jen malou ukázkou toho, jak se do hospodářských a sociálních dějin znovu vracela - vlastním vývojem problematiky - *politická historie*, zejména prostřednictvím věd o státu a právu.

Rovněž ne každá národohospodářská věda nalezla pochopení pro sociální problematiku a používala ve svých postupech stejných metod. Zatímco klasická národohospodářská škola vídeňská, reprezentovaná na přelomu století Carlem Mengerem, přímo napadla historismus v národohospodářské vědě, jmenovitě německé, a metodicky se vyznačovala deduktivním teoretizováním bez dokladů braných z dějin, německá „historická škola národohospodářská“ vytvářela pro sociální dějiny příznivější půdu. Předpokládala nejen používání induktivní metody, opírající se o shromážděná empirická fakta. V této škole se specifický důraz kladl právě na sociální faktor - např. na data o diferenciaci společnosti do tříd a vrstev, na členění obyvatel podle velikosti a charakteru sídel, na rozdíl mezi městy a vesnicemi atd. Žádala také studium ústavního a správního vývoje, tedy společenských aplikací práva a aktivit státu (Gustav Schmoller, Lujo Brentano aj.). V tom se sbližovala také s nově koncipovaným německým oborem věd o státu a právu, příp. o ústavním právu, který sice navazoval na starší historickou právní školu, ale značně získal právě spojením s ekonomickou a sociální historií, již vděčil za prohloubené poznání *historicky podmíněné* „budovy“ státu a práva v různých historických epochách, od karolinské říše (A. Dopsch) až po středověk a počátky novověku (Gierke, Seeliger, Keutgen, Inama-Sternegg, Below, Lamprecht).

Křížovatka na přelomu 19. a 20. století. Spor o metodu. Těmito shora popsanými složitými cestami, v podstatě sbližováním a křížením ústavních a právních dějin (se značným ekonomickým a sociálním zázemím), hospodářských a sociálních dějin a srovnávací a historické sociologie se již na konci 19. století ustavila a institucionálně upevnila řada nových historických subdisciplín, např.

agrární dějiny, dějiny měst, regionální a lokální dějiny, dějiny správy. Zpětně pak tyto historické subdisciplíny ovlivnily nově a již jinak, více empiricky psané dějiny státu a práva. Zásluhou toho zde byly napsány četné monografie o sociálních *stavech* či *třídách* a *profesích*: z dějin šlechty, dějin byrokracie, dějin dělnictva atp. Hlavně z tohoto právního aspektu byly zprvu psány i dějiny Židů. A nakonec právě z tohoto rozcestí ekonomických, státoprávních, sociologických a historických věd vycházela, víceméně v polemice s „cechovními“ historiky, jak sociologie Maxe Webera, tak sociálně historické práce o byrokracii a strukturách státu historika Otto Hintzeho, a rovněž tak *kulturní historie* Karla Lamprechta a jeho žáků. Charakteristické byly velké teoretické spory mezi jednotlivými disciplínami, které hledaly své místo a jistou nezávislost: Max Weber navazoval na práce ekonomů a sám také psal i ekonomicky orientované studie, ale současně se polemicky vyrovnával s názory Wernera Sombarta a jiných sociálních historiků a sociologů. Otto Hintze se zase názorově střetl s Gustavem Schmollerem a Karel Lamprecht byl napaden a vytlačen z terénu oficiální historické vědy Heinrichem Treitschkem a dalšími historiky, kteří hájili koncepci individualistických a politických dějin národního státu. Pod označením „spor o metodu“ (*Methodenstreit*) se koncem 19. století vedl v německé historiografii (ale také v současné sociologii a v dalších vědách) v podstatě spor o obsah a oprávněnost Karlem Lamprechtem prosazovaných kulturních dějin, v němž se současně jednalo o počátky sociálních dějin.

Max Weber a Otto Hintze. Zvláštní význam pro vyjasnění předmětu sociálních dějin měl v tomto vývoji Otto Hintze. Dokázal totiž dosud převážně deduktivní a s historickými prameny nepracující sociálně historické práce právníků, ekonomů, sociologů převést na konkrétní historické výzkumy, které pracovaly s jedinečnými událostmi (dějinný vývoj pruské státní byrokracie, reformy státní správy v určitém čase atd.) metodou typizace, tj. typickými dráhami ojedinělého. Přispěl tak velmi podstatně k nalezení struktur, které lze rozpoznat za jedinečnými událostmi. Tím se mu podařilo začlenit sociálněvědné postupy přímo do historiografie. Od té doby bylo možné s nimi pracovat v jejím uznávaném rámci a nikoliv mimo ni jako dosud. Proti W. Sombartovi, který považoval „moderní kapitalismus“ za jednotku, hospodářský celek, izolovaný od státu (států), Hintze také dokázal, že kapitalismus byl a je silně podmíněn existencí státu.

Max Weber není běžně považován za historika, nýbrž za sociologa. Také on však položil základy pro samostatnou disciplínu sociálních dějin svými odvážnými dedukcemi a komparacemi dějinných struktur, procesů a také „jedinečných“ událostí. Jeho formulace metody „ideálních typů“ byla později převzata i historiky. Jeho hypotézy o snazším zrodu kapitalismu v zemích „asketického

protestantismu“, se staly východiskem historicky a teoreticky neobyčejně rozsáhlé a vlastně nikdy neukončené debaty o duchovní a společenské podmíněnosti ekonomického a racionálního jednání vůbec. Teze o příčinné souvislosti mezi zvláštním typem náboženství, anglickým puritanismem 17. století, a účelovým jednáním zaměřeným na hospodářský úspěch, na práci a zisk, byla později mnohokrát napadena jako schematická, ale také znovu a znovu opakována v nových podobách. Pro vývoj sociálních dějin jako disciplíny je však podstatné, že celý problém geneze kapitalismu je u Maxe Webera chápán výslovně „sociálně historicky“. Když se současný přední sociální historik Hans Mommsen pokusil definovat, co jsou sociální dějiny, odkázal právě na nedokončený opus magnum Maxe Webera, *Wirtschaft und Gesellschaft*, neboť v něm Weber „vymezil rámec, který se později moderní sociální dějiny pokusily vyplnit prohloubeným historickým pozorováním“.

3.3 SOCIÁLNÍ DĚJINY JAKO PERSPEKTIVA A ORIENTACE NA TZV. TOTÁLNÍ DĚJINY SPOLEČNOSTI

Požadavek tzv. totálních dějin. Rozvoj věd a metodologické debaty v Německu nebyly na přelomu století ojedinělým jevem. Spolu se zakládáním analogických institucí a vůbec s rostoucím postavením univerzit a jejich seminářů v dalších evropských zemích a v USA se všude, i když v rozdílných variantách a osobních a skupinových střetech, ozýval *požadavek syntézy* v pohledu historika na společnost, do níž by byly zahrnuty také politické dějiny státu. Pojetí totálních dějin při tom nejlépe vyhovovaly sociální dějiny, neboť pod pojmem společnost byla chápána entita nadřazená státu, současně však v sobě zahrnující též všechny aspekty duchovních dějin.

Sociální dějiny (SD), orientované v tomto pojetí na vyličení dějin společnosti v její naprosté „celosti“ až do podoby tzv. totální historie, se tím ovšem neměly osamostatnit jako jedna z dalších odborných subdisciplín historických věd. Nové pojetí vycházelo a priori z předpokladu, že samotné humanitní či společenské vědy není třeba chápat odděleně a parcelovat je do jednotlivých oborů. V teoretických proklamacích protagonistů nových sociálních dějin se přímo objevují požadavky scelit jednotlivé „fragmenty“ sociální historie, vytvořené v navzájem izolovaných vědách s vlastními předměty bádání a přísně střeženými hranicemi. Namísto pozitivistické klasifikace věd, která vědy o člověku od sebe navzájem oddalovala, měla nastoupit systematická a ze všech sociálních věd k „totální historii“ spějící syntéza a interdisciplinarita.

Průkopnické vedoucí časopisy ve Francii a v Německu. Nejdůležitější a nejdříve, už v meziválečném období, vystoupili s podobnými nároky sociální historikové ve Francii, o něco později se k nim po druhé světové válce připojili západní Němci. Francouzi získali už roku 1929 významný nástroj k šíření svých názorů v časopise *Annales*, po druhé světové válce obnoveným s příznačným podtitulem *Économies - Sociétés - Civilisations* a řízeným Fernandem Braudem a Lucienem Febvrem. V SRN vznikl podobný speciální časopis v roce 1975 pod názvem *Geschichte und Gesellschaft*, rovněž s neméně výmluvným podtitulem *Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft*. Podle jejich vzoru, i když se zřetelnými národními odlišnostmi, vznikaly nové časopisy pro *social history* i v anglosaských zemích, včetně USA.

Názory šířené těmito časopisy ukazují, že sociálním dějinám je vlastní jistá expanzivní a integrační tendence. Chtějí stát se „totální historií“ znamená totiž zahrnout do sebe a podřídit si jako „dílčí disciplíny“ nebo podřízené složky jak politické dějiny, tak i další tradiční historické obory. Jedině sociální historie je z tohoto hlediska „totální“, neboť dějiny se vždy odehrávají jako dějiny společností, jako dějiny lidí v interakci a v různých lidských činnostech, chováních, rolích a postojích. Pouze sociální historik je s to sledovat „sociálního člověka“ ve všech sférách a prostorech, ať jsou jejich „hranice“ vymezeny geograficky, sociálně, politicky či nacionálně. Pouze „totálně“ pojaté sociální dějiny mohou údajně zkoumat historii člověka v nejrůznějších společenských procesech, strukturách a rolích bez ohledu na tyto hranice a pouze ony, na rozdíl od národních politických dějin, všechny takové hranice překračují. Sociální dějiny jsou v tomto integrujícím pojetí dějinami, směřujícími k obrazu „totality“ lidství a k dějinám lidstva.

Odpor politických dějin. Současné integrační tendence sociálních dějin jako všeobecná orientace. Je pochopitelné, že při integračních snahách vůči politickým nebo hospodářským dějinám narazila takto pojatá sociální historie na odpor starších a silných historických disciplín. Namísto velmi ambiciózních proklamací se proto v posledních desetiletích uplatňovala spíše tendence zachovat stávající rozdělení tradičních historických (sub)disciplín, opřít se o nově ustavené instituty sociálních dějin jako jednu z těchto disciplín, současně se však nevzdat základní orientace na pojmání dějin z jednotného hlediska, při němž řídícím, nadřazeným pojmem zůstává pojem *společnost*. Odtud i snahy chápat sociální dějiny v těsné souvislosti se sociologií jako historickou sociální vědu (*historische Sozialwissenschaft* v Německu, *historische Sozialkunde* v Rakousku), případně jako do historie promítnutou kulturní antropologii. Namísto polemik s politickými dějinami je v současné době spíše zřetelná snaha sociálních historiků do jisté míry proniknout do tzv. vedlejších disciplín historie, tj.

zahrnout do sociálních dějin např. specializované uměnovědné a uměnohistorické obory, literární historii, ale také dějiny idejí a filozofie, sociální lingvistiku a informatiku (vědu o komunikacích ve vědě). S dějinami filozofie v takovém případě úzce souvisejí např. nově konstituované dějiny pojmů (*Begriffsgeschichte*). Stýkají se tak oblasti, které byly ještě v 19. století navzájem zcela nezávislé, to znamená duchovní vědy s „materiálními“, hospodářskými a sociálními dějinami. Moderní sociální dějiny, chápané v tomto duchu vágně jako *směr*, *orientace* bádání, snaží se působit na způsob práce kulturních disciplín, na vymezení jejich předmětu a jejich metody. Dalo by se říci, že sociální historie zde působí jakoby v roli „janičára“ sociologie resp. sociálních věd ve frontě proti klasickým historickým disciplínám, které tradičně lpí na pozici věd o jedinečném, individuálním fenoménu v čase a prostoru, udržují si přitom svoje specifické metody a nezávisle na sobě si vymezují předmět zkoumání.

To znamená, že neustaly ani metodologické a interdisciplinární spory uvnitř historiografie. Sociální historikové čas od času v různých sbornících a teoretických debatách kritizují současný stav historické vědy a charakterizují jej jako „krizi historiografie“, přičemž zejména problematizují vztah historie k současnosti a její společenskou účelnost a potřebu. Využívajíce některých slabin historické vědy, programově zdůrazňují nezbytnost teorie v bádání, užívají často konceptů a modelů sociálních věd, požadují rozbití národních hranic a komparaci historického vývoje v rámci přinejmenším evropském. Jinak řečeno, chovají se vcelku útočně a arogantně, takže se nelze divit, když se svými myšlenkami a požadavky narazili na odpor v historické obci.

Nové pojmy a kategorie v historiografii. Na druhé straně je zásluhou sociálních dějin, že do jazyka a výkladu historiků postupně pronikly a zde zdomácněly pojmy jako *systém*, *struktura*, *vrstvy*, *třídy*, *elity*, *socializace*, *akulturace*, *modernizace*, *industrializace*, *racionalizace*, *historický „proces učení“*, *sociální praxe (praktiky)*, *sociální reprezentace (představy)*, *kolektivní (třídní, sociální) vědomí*, *dv*, *hnutí protestu* a mnoho jiných.

Pomocné a přidružené disciplíny a vzájemné metodické obohacování. Sociální dějiny se po svém konstituování a následném prudkém nárůstu prací, nazírajících historii „sociálně“, hodně zabývaly dějinami člověka vázaného ve skupinách, vrstvách a třídách. Studovaly celé lidské populace, a proto potřebovaly více, než to bylo běžné v dosavadní praxi historiků, poměřovat a počítat, tj. kvantifikovat vztahy mezi lidskými kolektivy a jedinci a nalezené kvantifikované vztahy také prezentovat v podobě historických statistik, tabulek, grafů nebo kartografického zpracování. V tomto ohledu se mohly sociální dějiny opřít o celou řadu pomocných historických disciplín jako jsou historická statistika, historická demografie a historická kartografie - vesměs sice klasické disciplíny,

s počátky sahajícími až do 17.-18. století, jež se do té doby vyvíjely převážně v kontextu jiných sociálních věd, zatímco nyní ve spojení s dynamickým vývojem sociální historie získaly novou společenskou objednávku; příliv mladých historiků a také posílení své institucionalizace. Spojením s těmito pomocnými historickými disciplínami došlo i k vzájemnému propojení vědeckých metod a pracovních technik.

Rozšíření terénu historické práce. Současně se sociální dějiny zasloužily o to, že se podstatně rozšířil terén či prostor historické práce. Jejím přičiněním historikové zdomácněli v badatelském území, jež se v politicky orientovaném dějepisectví 19. století objevovalo jen výjimečně - např. v dějinách bydlení a stravování různých skupin a vrstev obyvatelstva, v dějinách jejich vzájemné komunikace (šíření tisku, čtení a psaní), ve vývoji klimatu, mentality a každodenního života lidí vůbec. Debaty, jež se v této souvislosti vedly o předmětu a metodách sociálních dějin, byly ve svých časových a místních variantách teoretickou a praktickou formou kritiky tradiční historiografie, která byla zejména ve své prusko-německé verzi až příliš dlouho „jen politická“.

Ještě důležitější je, že sociální historie se ve svém úsilí najít nová východiska, metody a přístupy k výzkumu „sociální reality“ cílevědomě zaměřovala na interdisciplinární přístupy v interakci se sousedními vědami o člověku a společnosti, tj. s ekonomikou, sociologií, psychologií, antropologií, etnografií atd., jež se tak do jisté míry staly přidruženými disciplínami sociálních dějin. Propojení s těmito disciplínami je o to hlubší, že sociální historie se na rozdíl od „tradiční historiografie“ nevyhýbá přijímání jejich pojmů, modelů, typologií a jejich generalizujících metod, byť s rizikem, že se tím bortí nejen přehradu mezi disciplínami, nýbrž také dlouhou prací ustálené odlišnosti v jejich metodách a způsobu práce, které do té doby v jádře legitimovaly jejich „vědeckost“ a vlastní identitu.

Není proto divu, když se říká, že autoři sociálních dějin až příliš často píší „o něčem jiném“ a „píší jinak“ než historici hlavního proudu, a když jsou vystaveni kritice a pochybám: je to, co dělají, ještě historie? Konstruuje-li např. historik na základě kvantifikace dat ze stopadesátileté historie německého vysokého školství údaje o počtu přijatých a absolvujících studentů a konfrontuje-li je s daty o jejich profesním umístění podle dobové poptávky po „akademických“, aby nakonec z této analýzy vyvodil závěry o „dlouhých vlnách“ stoupající a klesající produkce a nadprodukce akademicky vzdělané inteligence vůči potřebám společnosti, je to sociologie nebo historie? V české literatuře nám může jako dobrý příklad posloužit soubor prací Miroslava Hrocha o „malých národech“ a jejich národních hnutích, kde autor na řadě kvantifikovatelných indexů a s pomocí komparativní metody dospívá k jistému modelu fází národního hnutí,

rozdílných v čase, ale shodných ve svých strukturních rysech, a nakonec na základě toho ke generalizujícímu závěru.

Retrospektivní zahrnování výsledků společenských věd do současných sociálních dějin je třeba rovněž považovat za součást historického konstituování této disciplíny. Tím chceme naznačit, že velké množství historických prací, které dnes zahrnujeme do pojmu sociálních dějin, mohlo být v minulosti (především do roku 1945) opravdu realizováno v institucionálním rámci jiných věd, zejména v kontextu věd právních a státních, ekonomických a sociálních, sociální psychologie, sociologie atd., nebo dokonce v oblasti mimouniverzitní, vykázané ve své době univerzitní vědou za hranice vědy (např. „amatérská“ činnost vlastivědných sdružení a muzeí a jejich příspěvky k lokálním a regionálním dějinám). Ale může se to také týkat četných prací z oblasti agrární historie nebo z dějin dělnického hnutí, odborových a družstevních organizací, motivovaných sociálněpolitickými cíli, napsaných jednou na bázi sociologie a s oporou agrárních politických stran a organizací, podruhé na bázi marxismu v zájmu a s podporou dělnických a komunistických stran a odborů.

Institucionalizace sociálních dějin a její neustálé proměny. Právě díky expanzi sociálních dějin (v širokém kontextu nástupu sociálních věd) se uvedené oblasti zkoumání a jejich organizační centra bádání přesouvaly po druhé světové válce do „oficiální vědy“, což se projevovalo vznikem nových kateder či ústavů na univerzitách i mimo ně. Pohled na historii univerzit a různých vědeckých organizací (akademií, národních společností pro podporu vědy atd.) ostatně ukazuje, že tento pohyb - a jako jeho důsledek proměny obsahů a akcentů v učebních programech i četné reorganizace - nepřestává; oddělení a ústavy i dnes mění svoje názvy a zařazení v organizačních schématech univerzit nebo velkých vědeckých korporací. Tak se sociální historie dostává spolu s obecnou historií do učebních plánů fakult humanitních směrů nebo také do fakult sociálně vědných. Někde je vytlačována z historie jako obor a řazena mezi sociální vědy, jinde se stává zcela centrální historickou disciplínou, zatlačující svým institucioním a personálním vybavením, počtem přednášek atd. i tradiční politickou historii.

Druhým důsledkem této velmi kritické a sebekritické, teorii otevřené diskuse je, že sama sociální historie je neustále znovu definována, mění se její těžiště a jednotlivé tematické oblasti se dokonce osamostatňují v nové zvláštní historické disciplíny. Tak se sociální dějiny v různých obdobích definovaly a vymezovaly jako „dějiny společnosti“, „strukturní dějiny“, „historická sociální věda“, „totální dějiny“. Poskytují velký prostor pro přenášení specifických konceptů a teorií z jednotlivých společenských věd, a proto se také jednotlivá pojetí sociálních dějin od sebe značně liší podle toho, ke které společenské vědě se určitá

skupina historiků spíše přiklání, kde hledá teoretickou oporu. Tak lze ve vývoji francouzské historiografie sociálních dějin velmi názorně pozorovat, jak se preferovaným spojencem historie stává nejprve především geografie a ekonomie, později psychologie, jazykověda (sémantika), etnologie a obecně kulturní vědy. Přestalo platit také schéma konfliktu mezi politickými a sociálními historiky. Aniž to byli ochotni přiznat, vzájemně se ovlivňovali i tam, kde byly jejich střety zvláště bojovné, zejména ve Francii a v Německu, takže v současné době se i historiografie politiky už hodně zabývá společností a obrací se rovněž k teoriím a konceptům sociálních věd. Na druhé straně zase vznikla uvnitř sociálních dějin velká skupina prací, charakterizovaných jako moderní „politické sociální dějiny“.

Nové disciplíny na hranici oborů. Tím si lze vysvětlit, proč se převážně v rámci oboru sociálních dějin nebo na jeho okraji, na hranicích dvou nebo více vědních disciplín, konstituovaly nové disciplíny: kromě již uvedené historické demografie, kartografie či statistiky, také obory definované svým specifickým objektem bádání jako „studie“ o určitém prostředí nebo skupině lidí. Např. historie měst se změnila v „urban studies“ a zájem o kolektivní psychologii a vědomí socioprofesionálních skupin vyústil v „dějiny mentality“ a v historická studia o emocích či „soukromém životě“. Detailního studia prostředí, v němž žijí „obyčejní lidé“, se ujaly dějiny a historicko-sociologické studie všedního dne; dějiny ženské emancipace spolu s rozlišováním postavení žen a mužů v práci, v rodině, ve společnosti, ve státě atd. se soustřeďuje v „ženských studiích“, přesněji v „gender studies“; zvýšený zájem o generace a socializaci mladých lidí se realizuje v „dějinách mládeže“; tradiční studium biografii se rozšiřuje v sociálně historicky pojaté „kolektivní biografie“ a v prosopografii.

Přetrvávající neurčitost termínu sociální dějiny. Tento dynamický pohyb v historické vědě, charakterizovaný v posledních desetiletích expanzí historického zájmu do nových tematických polí a přesunem badatelského těžiště z politických dějin do velmi široké a nezmapované oblasti „společnosti“, „civilizace“ a „kultury“, velmi proměnil obraz současné historiografie. Obsah, předmět sociálních dějin se na jedné straně nesmírně rozšiřuje, na druhé straně znejasňuje a vyprazdňuje. Vyčleňují se z něj nové a nové soubory a specializace, přičemž vzájemná souvislost specializovaných „studií“ je namnoze velmi volná. Jsou ještě součástí „sociálních dějin“ nebo něčím novým?

Německý historik Hans Rothfels kriticky označil již roku 1969 pojem „Sozialgeschichte“ za „mlhavé hromadné jméno“. To byla ovšem kritika historika, orientovaného na tradiční politické dějiny. Dnes s ním však tuto kritiku sdílí i mnozí sociální historikové mladší generace, kteří raději označují svůj obor jako „sociální a kulturní dějiny“ nebo prostě „kulturní dějiny“, přičemž pojmy

kultura, kulturní chápou ovšem velmi široce a ve smyslu, jaký mu dali zejména etnologové.

Nové obory: dějiny každodennosti, mentalit, gender studies nebo studium měst, studium mládeže a jiné se pracemi svých čelných představitelů vcelku definují jako samostatné disciplíny na pomezí historie a sociálních věd.

Dějiny každodennosti (všedního dne) se staly předmětem výzkumné práce sociálních dějin pod vlivem jednak filozofů, jednak historiků orientovaných na sociální dějiny „zdola“, z perspektivy lidové kultury a „mlčící většiny“ dějinných aktérů. Ve filozofii je nutné upozornit na podněty Martina Heideggera a zejména Alfreda Schütze, ale také na autory myšlenkově navazující na Hegela a Marxe, jako byli u nás v 60. letech Karel Kosík (*Dialektika konkrétního*), Vítězslav Gardavský a další, nebo v Maďarsku a pak v exilu žáci Georgye Lukáse jako Agnes Hellerová a další. Zejména v německém dějepisectví se stal *Alltag* módním směrem výzkumu, od kterého si slibovali historikové jako K. Tenfelde, D. Peukert, L. Niethammer, M. Borscheid a další - zprvu společně s předními historiky (zejména J. Kockou) kolem časopisu „Geschichte und Gesellschaft“, později spíše se snahou o samostatné pojetí - nejen nový terén výzkumu, nýbrž také přiblížení příliš akademické historické vědy živému zájmu současných společenských skupin lidí (ve velkoměstech, v malých venkovských komunitách a v jednotlivých profesích) o jejich minulost „malých dějin“, dějin anonymních aktérů. Od počátku profilace tohoto proudu či subdisciplíny probíhal spor o to, zda orientace na „všední den“ neznámá *eo ipso* jistou banalizaci dějin, soustředění se na opakovatelnou a hromadnou zkušenost, na šedivý průměr. Druhá podoba kritiky směřovala proti tendenci atomizovat historickou vědu do monografií, detailně popisujících mikrokosmos životního prostředí lidí, jejich profesí a rolí, s poukazem na to, že takovýto mozaikovitý obraz doby či jejího ducha je následně nezcelitelný. Velkou silou neúspěšnějších prací tohoto proudu, např. v práci Carlo Ginzburga o italském mlynáři kolem roku 1600 a jeho „přirozeném světě“ (takto překládal filozof Jan Patočka termín *Lebenswelt* běžný v německých pracích), je schopnost evokovat prostředí detailními popisy a subjektivními, často autobiografickými charakteristikami životních zážitků v barvitosti, která je srovnatelná s dojmy z velkých románů a děl krásné literatury. V dílech méně originálních epigonů se prosazuje ovšem spíše šedá a banalita.

Kromě filozofie významně ovlivnila orientaci na dějiny všedního dne rovněž tak etnografie a metody obecné etnologie a kulturní antropologie, přenesené z oblasti výzkumů tzv. primitivních národů na moderní průmyslové společnosti a jejich komunity. (Metodu přímého pozorování při tom historikové nahrazují heuristickým vyhledáváním takových pramenů, které dovolují podle C. Geertze

„hustou deskripci“ studované komunity, profese, fenoménu atd., to znamená vytvoření detailně propracované sítě faktů a popisů, jež zachycují velký komplex společenských vztahů v jejich konkrétnosti a barvitosti).

Dějiny mentality, které se studiem každodennosti souvisejí, se zajímají o specifická prostředí a profese, ovšem především z hlediska typologie vnímání a představ určitých skupin lidí (např. mentalita sedláka, advokáta, notáře, kupce atd. s větší či menší mírou konkrétnosti v čase a prostoru) nebo také s výchoiskem od abstraktně definovaných hodnot a klíčových kategorií, ale též symbolů a mýtů (např. práce, čest, ctnost, hrdinství atd.), zkoumaných v historické perspektivě. (Např. R. van Dülmen zkoumal kodex cti v evropských společnostech 18.-19. století na vývoji soubojů a jejich pravidel, A. Corbin se věnoval historickému výzkumu citů a emocionálních vazeb, např. lásky manželské a mimomanželské, včetně dějin prostituce ve Francii atd.). Kritikové namítají, že pod pojmem dějiny mentality lze shrnout téměř všechno, že vymezení předmětu a metod výzkumu je do všech stran tak otevřené, až se tím stávají jak výběr pramenů, tak i jejich interpretace dosti nekontrolovatelnými a naprosto subjektivními.

Gender studies, ženská studia, přesahují v 90. letech značně rozměry sociálních dějin a historiografie vůbec, jejich centrem je spíše sociologie a filozofie moderního feminismu. Historicky jsou však pojímány jako dějiny ženské emancipace, zejména pokud jde o institucionální dějiny ženských spolků, vzdělávacích snah, škol a výrobních družstev, politických hnutí a stran (se staršími sociálními dějinami mají mnoho společných východisek zejména v oblasti dějin ženského dělnického hnutí). Velmi pěstovanou historickou oblastí gender studies jsou biografie velkých žen nebo i prosopografických studií velkých skupin žen v jednotlivých profesích nebo prostředích (např. ženské lékařky) či hnutích (např. revolucionářky v carském Rusku nebo ženy jako ošetřovatelky za válek, v dějinách Červeného kříže atd.). Na pomezí historie a filozofie jsou pak témata skutečně feministická, která nahlíží na velká díla sociálních a politických idejí z hlediska potřeb revidovat mužskou interpretaci dějin novým ženským pohledem (tak je např. Jean Jacques Rousseau a jeho pedagogické dílo reinterpretováno proti dosavadnímu „mužskému“ výkladu apod.). Podobně jsou radikálními historičkami gender studies nově vykládány i velké události světových dějin, např. Francouzská revoluce 1789 se jeví v této perspektivě nikoliv jako vítězství volnosti, rovnosti a bratrství, nýbrž jako velký převrat v evropských vztazích mezi mužem a ženou v neprospěch ženy, směrem k maskulinní společnosti s mužskou nadvládou.

Šíře sociálních dějin dnes a jejich pojetí. Sociální dějiny v širokém slova smyslu znamenají dnes vše, co historii neomezuje na oblast politiky, moci, ná-

rodního státu nebo dějin řiší. V tomto všeobecném, ale podstatném významu se tím miní *způsob nazírání* na dějiny, perspektivu práce a základní orientaci, nikoliv nezbytně samostatný vědecký obor. Spolu s Marcem Blochem, zakladatelem francouzské školy Annales, bychom mohli říci, že v tomto smyslu jde o „*histoire tout court*“, krátce řečeno o historii vůbec, ničím neomezenou a v ničem se neomezuující. Ani dnešní „politické dějiny“ se ovšem ani zdaleka takto vymezenému úkolu nevymykají. Pokus anglického historika G. M. Trevellyana napsat (za druhé světové války) „sociální dějiny Anglie“ s tím, že do svého líčení zahrne vše, co zbude po vyloučení politiky, prokázal paradoxně, že to není možné, protože každé zasvěcené politické dějiny v sobě zahrnují v různé míře také „dějiny společnosti“, a naopak sociální dějiny se neobejdou bez vnímání role politiky. Sociální dějiny bez politiky se stávají sbírkou rozmanitých kulturně historických „obrázků“, někde sice blízkých konceptům dějepisectví všedního dne, ale bez jeho teoretického zpracování, zato s lokálním koloritem a nostalgií staromilců o zapomenutých módách, krajíně měst, trávení víkendů nebo kulinářských hodech a o mnohém jiném.

Systematické zkoumání dějin historiografie 19. století a hledání „počátků“ sociální historie ovšem ukázalo, že neoddělitelnosti „politického“ a „sociálního“ momentu v dějinách si byli velmi dobře vědomi i velcí historikové 19. století. Značné části jejich knih o „národních“ a politických dějinách můžeme docela dobře číst jako „sociální dějiny“. To platí jak o německých dějinách Rankovy a novorankovské školy, včetně díla Heinricha Treitschkeho nebo Georga von Belowa, kteří s koncepcí sociálních dějin otevřeně nesouhlasili z pozic „politického dějepisectví“, tak o dílech českých historiků jako byli Václav V. Tomek či Jaroslav Goll a jeho „škola“, velmi výrazně např. v pracích Josefa Pekaře a Josefa Šusty. Avšak v průběhu 20. století se fronty mezi historiky a sociology, mezi „tradiční“ historiografií a „kulturními“ či „sociálními dějinami“ vyhroutily natolik, že se proklamovaným nepřátelstvím zastřelo i vzájemné ovlivňování obou proudů a stalo se patrným až dlouho po druhé světové válce. Dnes se jeví příliš ostré oddělování politických a sociálních dějin jako stanovisko překonané, i když z praktických důvodů a vzhledem k zavedené institucionalizaci (kateder, ústavů, oddělení atd.) nadále udržované.

Dvojí pojetí sociálních dějin. Dosud byly vypracovány dvě různé strategie, dvě pojetí sociálních dějin jako integrující vědy:

1. sociální dějiny chápáné jako dějiny společnosti ve smyslu německy pojatých „*Gesellschaftsgeschichte*“, což je orientace určovaná převážně sociologií a šířeji „společenskými vědami“, v níž se sociální historie v jádře stává „historickou sociologií“;

2. sociální dějiny chápáné jako dějiny lidské „zkušenosti“, paměti a představ (reprezentací) atd., což je orientace určovaná především kulturní antropologií, případně etnologií. Mezi oběma přístupy (a současně pokusy „konstituovat“ sociální dějiny jako obor a „univerzitní disciplínu“) existuje napětí, ale právě v tomto plodném napětí, v pokusech o oddělení a vymezení nových pojetí vůči dosavadním se tato disciplína utvářela a definovala.

Po pravdě řečeno však z původních nároků německé „historické sociální vědy“ na celostní dějiny (*Gesamtgeschichte* - termín J. Kocky) nebo francouzské „totální historie“ na skutečně integrující poslání sociálních dějin jako jakéhosi centra věd o člověku dnes již mnoho nezbylo. Zdeněk Vašíček konstatoval, zejména s ohledem na francouzskou situaci, že se sociální historie pěstovaná v „Annales“ stala spíše „vyznáním víry“ těch historiků, „kteří chtějí integrovat *netradiční přístupy* k historii“, že je to tedy spíše „společná firma“ než škola nebo směr. Rovněž francouzští kritikové „Annales“ poukazují dnes na jejich „rozdobenost“ do řady vzájemně téměř nesouvisejících orientací a individuálních inovací (F. Dosse).

Odlíšnost přístupu v Německu a ve Francii. Všichni historikové dějepisectví 20. století ve svých přehledech také podtrhují odlíšnost zájmu sociálních historiků v Německu a ve Francii, a to hned ve dvou směrech:

1. v časovém zaměření, kdy ve Francii je velkou doménou sociálních historiků doba raného novověku 16.-18. století, kdežto v Německu daleko převládají studie o 19. a 20. století;

2. v používaných conceptech, kdy v Německu (např. v díle H.-U. Wehlera, J. Kocky a „bielefeldské“ školy) se akcentuje užití teorie modernizace, k níž mají francouzští historici poměrně kritický vztah, zatímco ve Francii se široce uplatňuje (v Německu jen marginálně a opožděně vnímaný) koncept Braudelova „historického času“, děličího se na čas krátký, registrující prchavé události politiky, na čas středně dlouhý, v němž je možné sledovat různé struktury (ekonomické, sociální i mentální), jejich trvání a pomalé přeměny, až po čas dlouhého trvání (proslulé „*longue durée*“), vyhrazený pro staleté pomalé procesy biologických, demografických či ekonomických změn apod. Také francouzský požadavek na studium „dějin mentality“, vznesený už L. Febvrem a rozvíjený pak zájmem o studium paměti, obraznosti (*l'imaginaire*) a kolektivní představy, pronikl do Německa až v posledních letech zásluhou překladů a prací některých mladších německých historiků, hlásících se ke kulturně-historické antropologii.

Podmínky vývoje ve střední a východní Evropě. V poněkud jiné situaci jsou historici v Maďarsku, Polsku a patrně v celé východní Evropě, kde vznikalo dějepisectví sociálních dějin tak trochu „utajené“ a zčásti zkomolené, pod příkrovem a tlakem oficiálního marxismu-leninismu. Tady bylo dlouho v pře-

vaze nejen obsahové a institucionální oddělování sociálních dějin od dějin hospodářských, nýbrž také zúžené pojetí sociálních dějin vůbec (nemluvě o málo frekventovaném pojmu „sociálních dějin“ v marxistické terminologii). Podobně jako se tu v dějinách hospodářských studoval hlavně fenomén průmyslové revoluce s cílem dopátrat se jejích sociálních důsledků, orientovalo se bádání v sociálně-politické oblasti přednostně na postavení spodních sociálních vrstev a tříd, na dějiny třídního boje a sociálního hnutí. K tomu účelu byla také v těchto zemích pěstována speciální disciplína dějin dělnického hnutí (kde ovšem již v 60. letech měl značný vliv ve Francii a v Německu až později oceňovaný E. P. Thompson či Labroussova „škola“ ve Francii). Vedle toho projeví východoevropští historici zájem také o marginální skupiny „banditů a psanců“ či o „hnutí davu“ (pod vlivem E. Hobsbawma, G. Rudého, T. Cobba aj.). Ale snad nejvíce podnětů přišlo do proudu se rozvíjejících disciplín dějin měst a zejména historické demografie z Francie (J. Havránek, E. Maur, P. Horská, M. Svatoš aj.). Německá historiografie sociálních dějin (strukturní dějiny) byla sice u nás rovněž sledována a občas kritizována z „marxistických pozic“, ale její vliv se projevoval (i vzhledem k agresivnímu tónu polemik historiků NDR s údajnou „západoněmeckou falsifikací historie“) jen přidušeně, zašifrovaně (např. u O. Urbana nebo J. Matějčka).

3.4 SOCIÁLNÍ DĚJINY JAKO DĚJINY SPOLEČNOSTI?

Pojem společnosti. Veškeré debaty o vymezení pojetí sociálních dějin ovšem stojí a padají s definicí pojmu *společnost*. Jsou známé výroky některých britských liberálů i konzervativců (Lady Thatcherová) z nedávné doby, kteří „nevědí, co je to společnost“, znají jen jedince a jejich různá seskupení.

Americký historik evropského dějepisectví Georg G. Iggers se po studiích v Americe systematicky zabýval především německým dějepisectvím od Ran-kovy školy až po současnost. Odtud přešel k celoevropské komparaci a zahr-nul jako jeden z mála současných historiků do dějepisectví v rovné míře jak historii intelektuální a dějiny idejí, tak také historii sociální. Ve svém přehle-du současného stavu historiografie definuje společnost (v plurále) jako „en-tity nebo komplexy, které se vyznačují strukturálním nesouladem a vnitřními konflikty“ a mají v sobě zakódovány „elementy změny“. Konstatoval, že v mi-nulosti ani v současnosti nejsou nikde společnosti, které by byly dokonale in-tegrovány a dokázaly by se regulovat, aniž by docházelo ke konfliktům. K nim dochází jak mezi elitami či skupinami elit, tak mezi dominujícími a podříze-

nými skupinami. Tyto konflikty pak poznamenávají natolik hodnoty a normy každé společnosti, že absolutně objektivní historie ani sociální dějiny, stojící jako by nad konflikty minulosti, jsou nemožné. Avšak historik má právě prostřednictvím kritické sociální historie možnost zabránit, aby byly hodnotící a vysvětlující normy a kategorie ovlivněny stanovisky dneška či zájmy zvláštních skupin. Perspektiva „dneška“ je přitom určována novými podmínkami historické práce, jež jsou dány rozšířením „světa“ z evropské na globální di-menzi, technickými a kulturními změnami moderny a postmoderny, moderního kapitalismu a průmyslové společnosti, vzestupem jedněch a úpadkem ji-ných tříd, elit a národů v posledních stoletích. Podle Iggerse má sociální historik právě díky vlastnostem a metodám sociálních dějin dobré předpoklady ke kritické sebekontrolě, ale musí dbát o to, aby nerekonstruoval dějiny z per-spektivy dnešní politiky nebo dnešních morálních představ a norem, ani pod-le apriorních schémat dějinných epoch. (Viz G. G. Iggers, *New Directions in European Historiography*, 2. vyd. 1985). To je úkol o to těžší, že právě sociál-ní historik (podobně jako historik soudobých dějin) pracuje pod velmi silným tlakem přítomnosti a je už svým úzkým propojením se sociálními vědami ví-ce než jiné historické subdisciplíny „dítětem přítomnosti“, která se ustavičně mění a spolu s ní i otázky, témata, módy, teoretické výpůjčky a koncepty ji-ných sociálněvědných disciplín (Y. Lequin).

Ve vývoji sociálních dějin jako historické praxe lze zřetelně odlišit dva základní významy konceptu „společnosti“:

1. Prvý významový pól pojmu *společnost* odkazuje k hierarchickému mo-delu moci, k panství, které je ale historicky podmíněno specifickou „kon-stelací“ vnitřních sil; jde tedy o *strukturované panství* (termín sociologa Hanse Freyera, který převzali i sociální historikové). Na základě toho např. Otto Brunner (1952) chápal sociální dějiny jako *způsob nazírání na dějiny*, při němž stojí v popředí „vnitřní výstavba a struktura lidských svazů“.

2. Druhý pól chápe společnost jako celost a jako základní element dějin; dějiny se dějí tak, že se „pohybuje“ společnost a jsou to její „vlastní“ síly, neodvozené např. od politiky, od moci státu atd., jež dávají dějinám směr. V tomto významovém smyslu studoval společnost jako dějiny civilizace či kultury na přelomu století Karel Lamprecht a jeho *Kulturgeschichte*, s při-pomínkou, že už před ním s podobnými názory vystoupil Lorenz von Stein. Později se jim blížil marxismus, zejména svou představou „pokroku v dějinách“ a pokusy o určení „formací“ společnosti v odlišných dějinných epochách.

Mezi oběma póly, z nichž první odkazuje na dějiny sociálních skupin, v něž je společnost rozdělena, a druhý se odvolává na integrovanou společnost ja-

koby nadanou vlastním „organickým“ životem, existují četné přechody a varianty.

Historismus a sociální dějiny. Stojí za to porovnat obě uvedená pojetí sociálních dějin s názory historismu v dějepiscectví 19. století. Podle něj jsou „dějiny“ určovány:

- jednáním lidí, a to především lidí významných a politicky řídících (král, dvůr, generalita atd.);

- idejemi těchto lidí, případně duchem celé doby, vyjadřovaným jejími učenými, umělci a politiky, kteří z těchto idejí formulují program, podle něhož pak jednají, srážejíce se při tom s jinými;

- dichotomií napjatého vztahu mezi ideálem a realitou (mocí), personifikovaného v názorovém a mocenskopolitickém či ekonomickém střetu významných osobností, vůdců, hrdinů a tradičních nositelů moci vůbec.

Jádrem dějin, tím, o čem stojí za to psát, je tudíž historie politicky významného jednání jako střetu ideálu s prostředím, jež panovníka a politika omezuje, nutí ke kompromisům či dostává do konfliktů, v nichž buď „dramaticky“ a tragicky „zahyne“, nebo má úspěch (podle míry tohoto úspěchu, zejména ve prospěch „národních zájmů“ se pak utvářejí hodnotící měřítka „velkých mužů“ v dějinách). V podstatě jde o prosazení vůle velkých osobností nebo elit v dějinách a historie se podobá divadelnímu dramatu.

SD a dichotomie věd o jedinečném a věd generalizujících. Vůči shora vymezenému úkolu historie událostní a politické, situačně vázané historie, znamenalo ovšem zařazení sociální problematiky do historického bádání jen dodatečně pozorovaný kontext. Sociální dějiny vřazené do dějin událostních jsou pak a) sociálním pozadím pro jednání rozhodujících sil, b) nebo jsou nazírány jako pasivní „materiál“ v rukou panovníka a politiků, z něhož utvářejí svoje představy a materializují je. Obě tyto možnosti jsou z hlediska sociálního dějepiscectví nedostatečné.

Naproti tomu jsou vcelku pádné výtky představitelů klasického historismu 19. století, že tzv. dějiny společnosti v sobě nesou nebezpečí velkého schématu, při němž se apriorním určením dějin podle střídajících se „formací“ (formulovaných podle kritérií materialistických nebo duchovních a morálních) mohou zakrývat nedostatky v historické heuristice a v práci s prameny. U příliš sociologizujících a generalizujících forem sociálních dějin je skutečně vždy nebezpečí, že se historické poznatky „mediatizují“, to znamená přizpůsobují se v procesu jejich zprostředkování komunikací a médii abstraktnímu a obecnému schématu, čímž se v průběhu zpracování a interpretace ztrácejí všechny pracně získané poznatky událostních dějin a ideje panovníků a politiků i dějiny se redukují na banality. Celý „průběh“ historického dění je tak převáděn na vývojo-

vý proces, v podstatě předem daný jakýmsi automatickým prosazováním idejí pokroku nebo zákonitostí marxistické dialektiky. Ani Weberova metoda ideálních typů při vypracování „globálních“ interpretací společnosti, která byla pokusem tento nedostatek obejít a umožnit, aby historikové mohli pracovat s jedinečnými událostmi a fenomény, aniž by se přitom odřízli od předností generalizujících metod a postupů práce, se ani ve své době, ani v Německu až do 60. let nesetkala s velkým přijetím. Dodnes pochybuje mnoho historiků o vhodnosti podobných generalizací, neboť „ideálnětypické“ konstrukce vedou sociální vědce i historiky příliš často k spekulativním a empiricky neprokázaným interpretacím.

Metody sociálních dějin se v tomto smyslu vyčerpávaly ve vyhledávání generalizací schopných zachytit „duchovní strukturu“ epochy, takže dějiny by se redukovaly na velká sociologizující schémata. Tím se ovšem dějiny ve smyslu „obrazu dějin“ ochuzovaly a ztrácely emoční a estetickou působivost, neboli přestávaly být skutečnou historií.

Recepce sociálně historické perspektivy a metod v práci politické historiografie. Velký odpor k sociologické redukci historie ze strany politických historiků je proto pochopitelný. V posledních desetiletích jsme však také svědky podstatné recepce sociálněhistorické perspektivy a metod i v práci „čistě“ politických historiků. I když pro ně vždy zůstali základním předmětem výzkumu jezdinci, připouštěli již dříve přínosnost sociálních dějin tam, kde se do centra výzkumu dostávaly svazy a skupiny lidí (např. při studiu „okolí“ panovníka nebo parlamentního systému v moderních demokraciích). V této souvislosti stojí např. za povšimnutí opožděná, ale od 60. let velice široká recepce konceptů *dvorské společnosti* sociologa Norberta Eliase u vysloveně politických historiků. V podstatě s použitím prostředků sociálních dějin N. Elias ukázal velké evropské monarchické dvory s jejich ceremoniály a symboly jako specifické *milieu*, v němž lze nalézt zdroje evropského životního stylu a zvláštnost evropské civilizace. Pokud jde o moderní parlamentní systémy, pak do politické historiografie rovněž významně proniká sociálněvědně orientovaná politologie, zejména americká.

Už jen z hlediska tradic politické historiografie by tedy náleželo sociálním dějinám postavení subdisciplíny nebo dílčí vědní disciplíny, jež je pracovním polem historiků nebo spíše sociálních vědců pracujících někde mezi sociologií, ekonomikou a historií. Takové také bylo v meziválečném Německu (historiky spíše trpěné než uznávané) postavení nemnohých sociálních historiků, jako byl již zmíněný Otto Hintze, Eckart Kehr a jiní, vesměs stoupenců „primátu vnitřní politiky“ před „zahraniční politikou“ při studiu dějin Německa. Není divu, že jejich průkopnické práce byly znovu objevovány a vydávány až po česure let na-

cionálního socialismu, počínaje 50. lety (např. v antologii vydané H.-U. Wehlerem, *Moderne deutsche Sozialgeschichte*).

3.5 MARXISMUS A SOCIÁLNÍ DĚJINY

Přínos i zátěž marxismu pro sociální dějiny. Při rozšíření „sociálního pojetí“ v historiografii sehrálo od druhé poloviny 19. století velkou úlohu vynoření „sociální otázky“ a k tomu difuze marxismu. Marxismus už svým materialistickým pojetím dějin, dělením společnosti na antagonické, spolu zápasící třídy a pozdvižením námezdního dělnictva v budoucího hegemonu společnosti nevyhnutelně vyvolal v evropské historiografii zájem o sociální dějiny, ba někdy s nimi byl i ztotožňován. První velké zázemí získal po vzniku SSSR, ale k jeho největšímu rozšíření došlo po druhé světové válce mocenskými zásahy zvenčí a shora, když byl v zemích sovětské imperiální sféry povýšen v podobě marxismu-leninismu na oficiální ideologii. Ta se stala závaznou také pro historiografii v těchto zemích. V důsledku mocenského prosazování dogmatismu v teorii a diktatury stranických centrál v praxi byl však marxismus-leninismus stále méně akceptovatelný i pro levicové nebo kriticky smýšlející západoevropské historiky. Obdobný proces vnitřního rozchodu s touto ideologií jako závaznou metodologií započal v 60. letech i mezi marxistickými historiky v zemích střední a východní Evropy pod sovětskou kontrolou. Nebyl však, až na výjimky, veřejně deklarován, projevoval se spíše nepřímě, např. příklonem ke studiu raných děl Marxových, útekem ke studiu dějin předkapitalistického období a v neposlední řadě snahou o prohloubené studium sociálního vývoje za kapitalismu a socialismu bez ohledu na dogmatické normativní směrnice. Citáty z děl klasiků marxismu-leninismu se stávaly postupně jen jakousi ochrannou kamufláží, chránící ne zcela konformní obsah před ideologickou cenzurou.

Kritika materialistického determinismu. Oficiální historiografie v socialistických zemích však vystupovala vůči těmto proudům doma i v cizině konfrontačně. Jako reakce proti marxismu se na sociální dějiny v západní Evropě a v nekomunistických zemích světa přenesla výtky, že jejich zájem o člověka sdruženého ve skupinách, vrstvách a třídách, stejně jako jejich spojení hospodářských a sociálních dějin a důraz na „struktury“, determinující dějinné události, popírají význam jednání a svobodné volby alternativ člověka i jedince v dějinách a snímá z lidí morální odpovědnost za jejich činy.

Avšak ve skutečném vývoji historiografie nelze dogmatické a omezující marxistické dějepisectví ztotožnit s rozvojem sociálních dějin. I když se na tomto

rozvoji podílely také skupiny a „školy“ historiků, kteří se v různých fázích svého vývoje považovali za marxisty nebo alespoň přijímali některé Marxovy metodické podněty, marxismus jako politicky a ideologicky daný teoretický model skutečnosti a vztahů ekonomie - politiky - kultury byl už svým násilným monopolem v zemích „socialistického tábora“ a později „reálného socialismu“ pro většinu historiků západní Evropy a v záměru nepřijatelný. Byl také, i přes kontakty udržované na úrovni světových historických kongresů a v rámci různých bilaterálních dohod, ve světové obci historiků v podstatě odmítnut. Jeho šíření se už v letech 1948-1956 velmi zbrzdilo a jak to v poslední době ukázal americký historik Toni Judt a jiní, nejmladší generace historiků se nejpozději k roku 1956 - roku revoluce v Maďarsku a nepokojů v Polsku - od komunismu a marxismu odvracela i v zemích, jako jsou Francie a Itálie, tj. v zemích se silnou pozicí komunistických intelektuálů a jejich soupeřníků.

Od 60. let pak všeobecně u západních intelektuálů, včetně historiků, ztratil veškerou přitažlivost. Stalo se tak nejen v důsledku rozdělení Evropy studenou válkou a ideologickým soupeřením bloků. Marxismus neuspokojoval historiky nejen svou rigidností, trváním na monokauzálním výkladu dějin a příliš optimisticky „naivním“ setrváváním na koncepci pokroku v dějinách. Odpuzoval je i samotný příklad vývoje historické praxe v zemích „socialismu“ svým vytyčením a prosazováním „principů“ jako je „stranickost“ a „politická angažovanost“. Kontrola nad historiky ze stranických sekretariátů strhávala Clio z role božské múzy do postavení služebné děvky.

Angažované dějepisectví marxistické a nacionalistické. Je jistě charakteristické, že se v nástinech nejnovějšího dějepisectví v zemích jako jsou NDR či Rumunsko často objevuje metafora „zajaté Clio“, „Clio služky či nevěstky“ apod. Až do převratů revolučního roku 1989 si však světová veřejnost a také západní historiografie málo všímala jiné formy angažovaného dějepisectví, která se z „druhé pozice“ stala brzy formou první a v současnosti nejnebezpečnější - totiž propagandy integrálního nacionalismu. V Rumunsku a na celém Balkáně byla postupující nacionalizace historiografie vůbec - a rovněž sociálních dějin - patrná hned od 50. let, a to ve velmi nápadné formě. Avšak s různými, víceméně zastřenými podobami „nacionalního komunismu“ bylo možné se setkat v historiografii celé východní a střední Evropy.

Hospodářské a také sociální dějiny přitom právě v těchto zemích významně přispěly ke kritickému výzkumu nacionalismu, který byl namnoze zcela souměřitelný s výzkumy západních sociologů a antropologů (Ernest Gellner a Miroslav Hroch, ale také práce Jana Havránka, Jiřího Kořálky, Otty Urbana nebo na „německém válečném zázitku“ a nacismu rozvíjený výzkum extrémního nacionalismu v pracích Bedřicha Loewensteina).

Západní marxisté mezi historiky a jejich vývoj. Pro praktikování sociálních dějin nebylo zcela bez významu, že se velká část sociálních historiků po druhé světové válce ve svém osobním vývoji s marxismem setkala; tato zkušenost, často jejich mládí, je i přes brzy následující deziluzi nějak poznamenala. Historici „druhé generace“ francouzské skupiny *Annales*, stejně jako němečtí protagonisté „bielefeldské školy“ si K. Marxe vážili jako klasika sociálního a ekonomického myšlení 19. století. Ovšem mnohem více než svým bezprostředním vlivem ovlivnil pojetí a praxi sociálních dějin marxismus jako určité ideové dědictví 19. století, sice kritizované a překonávané, ale v kombinaci s jinými myšlenkovými proudy na Marxe a marxisty konce 19. století navazující. Zejména v německém prostředí se uplatnil kritický marxovsko-weberovský model a „kritická teorie“ filozofů „frankfurtské školy“ 20. a 30. let v tzv. „moderních sociálních dějinách“ či v „historické sociální vědě“ (bielefeldská škola, okruh časopisu *Geschichte und Gesellschaft*). Ve vývoji francouzské dějepisné „školy“ a časopisu *Annales* nebo spíše na jejím okraji (v díle Ernesta Labrousse a „labroussovců“) vedly kriticky přejímané podněty marxismu ke zkoumání sociálních dějin revolucí 19. století, ale také „dějin buržoazie“ či dělnického hnutí a politických stran. V italském prostředí se po druhé světové válce, díky kultu Antonia Gramsci, „gramsciovské“ dějepisectví stalo na celá desetiletí hlavní protíváhou dějin idejí a politických dějin v tradici Benedetta Croceho. V anglosaské historiografii sociálních dějin, zejména v okruhu skupiny historiků kolem časopisu *Past and Present*, byly velmi nedogmatickým a kritickým způsobem přijímány Marxovy podněty při studiu anglické revoluce 17. století, „průmyslové revoluce“ v Anglii nebo v pracích o formování „moderních tříd“, zejména dělnictva v 19. století. Na kulturně a filozoficky orientovanou studentskou generaci a „novou levici“ 60. let na evropském kontinentě, v Anglii a Americe zapůsobil také Gramsci, retrospektivně byli „objevováni“ též Trockij či Bogdanov, stejně jako Rosa Luxemburgová a jiní *kritikové ortodoxního marxismu-leninismu*, etablovaného v zemích „reálného socialismu“. Stejně tak zanechali mezi filozofy a historiky na Západě určitý vliv maďarský marxistický filozof Geörgy Lukács a jeho žáci. Tento vliv zasahoval i do zemí reálného socialismu, přispívaje tu k erozi ortodoxního marxismu-leninismu, což se projevovalo „revizionistickými“ výklady a interpretacemi (srv. např. vývoj polského filozofa Leszka Kolakowského, který se později, v exilu stal také významným historikem marxismu). Všechny tyto „marxismy“ s velmi širokým názorovým rozpětím vedly ovšem historiky sociálních dějin k určité orientaci ideové a politické a stavěly je jako občany v dobových politicko-historických a ideových sporech spíše „nalevo od středu“. Také v Německu (SRN) je zřetelná určitá afinita mezi „moderními sociálními dějinami“ a politickými sympatiemi mnoha

historiků této orientace k sociální demokracii nebo odborům, v Británii k Labour Party nebo k angažovaným hnutím pacifistů, odpůrců nukleárního zbrojení a intelektuálů angažovaných v „nové levici“ apod. Mnozí z nich také programově spojovali sociální dějiny s projektem „historie zdola“, studované z perspektivy anonymních „obyčejných lidí“. Z polemického zaujetí proti historií, v níž promlouvají jen prameny psané „nahore“, elitami, se v tomto prostředí rozvíjel výzkum dějin „mlčící většiny“.

3.5.1 Příklad sociální historie „školy“ Ernesta Labrousse a jejich „marxismu“

Ernest Labrousse a škola Annales. Složitou otázku aktiv a pasiv západoevropského marxismu či neomarxismu v oblasti sociální historie je nutné studovat na konkrétním vývoji jednotlivých směrů a škol. Profesor pařížské Sorbonny Ernest Labrousse, se stal od konce druhé světové války jedním z nejvlivnějších autorů kolem časopisu *Annales E. S. C.* (ač nepatřil k jádru redakce a „jeho“ časopisem se stal spíše *Le Mouvement social*). Původně ekonom a hospodářský historik, studující „krizi Ancien Régime“ před Francouzskou revolucí na vývoji cen obilí a hospodářské situaci jednotlivých vrstev francouzské společnosti, sdílel ovšem s Marcem Blochem i Lucienem Febvrem, zakladateli *Annales* v roce 1929, jejich zájem o společnost, v níž jednotlivé sociální skupiny s empiricky nevyjasněnými dimenzemi jednají ve složitých hierarchiích sociální moci a prestiže. Byl to E. Labrousse, který zakotvil ve Francii jak koncept *struktury*, tak i disciplínu moderních sociálních dějin v jejich nejdůležitějších poválečných tematickách. Vzhledem k jeho osobnímu badatelskému zájmu bylo logické, že vedle pojmu *struktura* se klíčovými koncepty staly pojmy *krize* a *revoluce*. Labrousse se také shodoval s Fernandem Braudem ve spojení sociální historie s hospodářskými dějinami a v rozlišení dvou rovin času. U Labrousse se tak stalo v pojetí dvou „conjunctures“, jednak krátkodobé konjunktury, jež vzestupem cen přinesla rolnictvu těsně před Francouzskou revolucí zlepšení jejich situace, a jednak dlouhodobé konjunktury, vyznačující se stoupáním příjmů jednotlivých skupin obyvatelstva Francie. Podle typologie pozemková renta - zisk - mzda Labrousse pak odvodil postoj velké společnosti skupin či „tříd“, aristokracie a buržoazie s pozemkovým majetkem, obchodní a průmyslové buržoazie a lidových skupin. Ještě v 70. letech se stal spolu s Braudem hlavním redaktorem vícesvazkové reprezentativní syntézy hospodářských a sociálních dějin Francie.

Labrousse a skupina marxistických historiků ve Francii. Labrousse spojovalo s marxismem též krátké členství v Komunistické straně Francie počátkem 20. let, kdy byl jako mladý ekonom jedním z redaktorů deníku *l'Humanité*.

té, a po této epizodě stálá spolupráce s francouzskou socialistickou stranou SFIO. Jeho marxismus byl velmi nedogmatický, ale spolu s jeho ekonomickým vzděláním přece jen zabarvoval jeho interpretaci sociálních dějin určitým „ekonomickým materialismem“. Labroussova metoda měla velikou přednost: umožnila sociální historii zbavit se vágního „nominalismu“, tj. prázdných a neprokázaných generalizací o boji tříd. Namísto toho dokázal Labrousse s pomocí kvantifikovatelných pramenů a statistik přesně změřit distance v sociální hierarchii francouzské společnosti a také účinky „dominance“ vyšších tříd. Labrousse vedl své žáky, zejména při zkoumání konkrétního složení francouzské buržoazie, ke kritickému postoji vůči příliš obecné charakteristice „vládnoucích tříd“ jako skupiny majetných a mocných lidí. Žádal na nich, aby prokázali v pramenech sociální pohyby, které provokují a podněcují neustálé proměny v seskupení individuí i kolektivů uvnitř historické *sociální formace*. Nikdy se však výslovně nehlásil k marxismu ani k „primátu materiálních dějin“, ale nevadilo mu, že mezi jeho spolupracovníky marxisté byli, např. Pierre Vilar, teoretik-epistemolog a historik Katalánska, opírající se o vynikající znalost Marxových spisů, nebo Jean Bouvier, historik francouzských bank, se kterým spolupracoval dlouhá léta také François Furet. Labrousse se pokusil svoje vlastní práce o ekonomicko-sociálních příčinách Francouzské revoluce v 18. století rozšířit na výzkum motivů a příčin francouzských revolucí 19. století. Pracoval při tom s hypotézou o „krizi starého typu“, vyvolané v převážně agrární ekonomice čas od času se opakující neúrodou a drahotou.

Řada Labroussových žáků zpracovala v impozantních monografiích hodnotné regionální studie o francouzském venkově, zpravidla v dlouhých časových průřezích od 18. do konce 19. století, někdy ještě dále. Labrousse sám zdůvodnil význam regionálních dějin rurálních i městských v rozsáhlé předmluvě k jedné takové disertaci (G. Dupeux) a v referátu pro světový kongres historiků v Římě roku 1955, kde představil i mamutí projekt výzkumu dějin „evropské buržoazie“. Labrousse koncipoval tento projekt (dvacet let před obdobným, metodicky už poučenějším projektem Jürgena Kocky a bielefeldské školy) nepředpojatě a neschematicky, ale poměrně málo teoreticky, na základě empirického „skládání“ obrazu „třídy“ v její regionální diverzitě (navazoval přitom na názory George Lefebvra a George Bourgina a na další starší historiky sociálních dějin revolucí ve Francii 18. a 19. století).

Několik desítek prací Labroussových žáků, které byly při práci na tomto projektu napsány během asi třiceti let, od 50. do 80. let, je poznamenáno přirozenou proměnou některých konceptů i orientací dvou autorských generací. Právě na Labroussově týmu je možné pozorovat, jak je sociální historie silně spjata s přítomností a jejími proměnami. Přesto je obraz zejména francouzského ven-

kova a života rolníků na přechodu od „starého režimu“ k moderně, který tímto výzkumem vznikl, vysoce oceňován i jeho kritiky. Horší tomu bylo - s výjimkou Paříže (studie A. Daumardové), Lyonu (Y. Lequin) a několika dalších - u výzkumu měst, kde se ukázala daleko větší diverzita podmínek a nejednotnost měřítek.

V 60. letech se na jedné straně otevřely některé archivy daňových úřadů, notářské zápisy atd. a současně začal nástup počítačové technologie, dávající velké naděje na masivní zpracování velkého počtu dat, avšak na druhé straně se začala ukazovat nejednotnost měřítek a koncepčního rámce v jednotlivých disertacích velkého týmu Labroussových spolupracovníků. Kriticky byl posuzován záměr (a skutečně se neosvědčil) sestavit pro všechny francouzské oblasti jednotný „socioprofesionální kód“ obyvatel. Ukázalo se totiž, že složení buržoazních profesí, tedy toho, co bylo později v Německu zkoumáno v komparaci s dalšími evropskými zeměmi jako tzv. *Bildungs- und Besitzbürgertum*, je skupina nebo spíše soubor skupin s neobyčejnou diverzitou. Totéž prokázaly studie o dělnictvu, odborech a jiných formách dělnického hnutí (M. Perrot, J. Maitron Y. Lequin a další). Tak se paradoxně s každým dalším úspěchem v mapování dějin jednotlivých velkých skupin zvyšoval dojem nepřehlednosti, plastičnosti každé „třídy“ či skupiny. Zato se pokročilo ve výzkumu marginálních skupin, kriminálních živlů, tuláků a bezdomovců, prostitutek, stejně jako dějin „sociálně disciplinujících“ institucí (koncept M. Foucaulta), tj. azylů a nemocnic, vězení, deportovaných atd. Už od 60. let tak začínal i uvnitř týmu převládat dojem nevyhnutelného rozpadu a nezdaru velkého projektu. Po odchodu Labrousse z řídících funkcí a po jeho smrti bylo těžiště výzkumu přeneseno z oblasti úzce definované sociální historie na „mikrostudie“ hierarchie v podniku, vztahy patron/zaměstnanci, ideologii podniku, ale nově také na otázky sociability a solidarity spolkového života, činnost ideových spolků a „společností myšlení“.

Labroussovská škola měla nepochybně blízko k marxismu, nebyl to však ani marxismus-leninismus, ani marxismus II. internacionály a K. Kautského. Její přístup k výzkumu nebyl ovlivněn apriorními schématy.

Problém jednotícího projektu empirických studií sociální historie a krize „labroussovců“. Bylo však stále zřejmější, že francouzské sociální historii chybí jednotící vize a projektová homogenost. Krizový vývoj pak urychlil pařížský máj 1968 a následující velké změny spolu s reformou vysokého školství. O odpor studentů proti nacionalismu a konzervativním tradicím je často strhával do polemik, v nichž se neoddělitelně mísila vědecká a politická či ideologická stanoviska, zejména v době studentských revolt 1968-70 a v následných přetrvávajících hnutích „nové levice“.

Přesto nemůžeme sociální dějiny ztotožňovat s jedinou, převážně levicovou politickou orientací. Například zájem o úlohu elit v dějinách, zejména o tradi-

ni elity (šlechty, velké podnikatele a vysokou byrokracií), přitahoval ke studiu historického vývoje sociálních skupin i velmi konzervativní historiky v Německu (Rankova společnost) a stejně tomu bylo i jinde. Rovněž sblížení mezi etno-metodologií a sociálními historiky znamenalo napojení na tradiční výzkum „lidu“ a na regionální a zemské dějiny, jež měly zejména v Německu, ale i jinde v Evropě často velmi blízko ke konzervativně nacionálním kruhům.

Z toho též obecně vyplývá, že pro ustavení sociální historie jako *vědeckého oboru* bylo rozhodující, že se prosadil na univerzitách, které v zásadě garantují, příp. vyžadují na učitelích politickou nezávislost a kritičnost ve chvílích, kdy nevystupuje v roli občana, nýbrž vědce a pedagoga. I když se ve velkých diskusích historiků v západní Evropě v 60.-80. letech velice často právě sociální historie stávala jedním z předmětů konfliktu, otázka ideového vlivu různých „marxismů“ či politická afinita historiků přitom hrála jen podřadnou roli.

3.6 POJETÍ SOCIÁLNÍCH DĚJIN V UŽŠÍM SMYSLU

Současné základní směry SD. Vedle chápání sociálních dějin v širokém smyslu jako perspektivy a orientace, jak jsme je charakterizovali výše, se prosadilo pojetí sociálních dějin v užším smyslu, jako určitý specifický historický směr event. přímo historická subdisciplína. Takto pojaté sociální dějiny se dnes rozpadají do velkého množství škol, pojetí, které je obtížné definovat jako jednotu. Pro přehlednost bychom mohli mluvit o několika základních tendencích či proudech:

1. Ustálený proud a obor hospodářských a sociálních dějin.

2. Sociální dějiny jako rozšíření politických dějin („politické sociální dějiny“), s větším důrazem na sociální podmíněnost politiky, na „socioekonomické zázemí“ politiky, na dějiny sociálních hnutí, recepci politických idejí ve společnosti apod. Charakteristickým příkladem je rozsáhlá produkce francouzských spolupracovníků a žáků Ernesta Labrousse, např. Jaques Rougerie, Rolande Trempe, Madeleine Réberieux a další.

3. Sociální dějiny jako dějiny společnosti, viděné v procesu jejích proměn, v jejích relativně stálých strukturách i ve vývoji jejích tříd, vrstev, sociálních skupin a profesí. Patří sem např. historie „procesu modernizace“ stejně jako dějiny byrokracie, alfabetyzace a školství, geneze a vývoj měšťanstva a buržoazie, dějiny dělnické třídy a dělnických hnutí a stejně tak i dějiny „zaměstnanců“ a profesí (např. lékařů, advokátů, inženýrů atd.). Především na tomto poli se profilovala sociální historie v SRN (srv. sborník Sozialgeschichte in Deutschland, sv. I-IV, 1986-87, jmenovitě zejména J. Kocka, H.-U. Wehler, H. J. Puhle,

H.-G. Haupt, W. Schieder a další), silně je zastoupena tato sociální historie také ve francouzské a americké historiografii (a sociologii s historickým zájmem), zejména pokud jde o rychle se rozvíjející oblast studií o „profesích“ (V. Karady, Ch. Charle, G. Wright aj.). Je reprezentována také již v české produkci (sborník red. Jan Havránek a Petr Svobodný, 1996).

4. Sociální dějiny ve spojení s kulturními dějinami, s důrazem na interakci sociální a kulturní „skutečnosti“. Prioritním předmětem zájmu se zde stávají nikoliv politické nebo sociální útvary „o sobě“, nýbrž „sociální reprezentace“ o nich, představy, mentality, zvyky, jimiž se teprve v „realitě“ života společnost strukturuje a diferencuje. Ve vývoji většiny „labroussovských“ historiků kolem Annales a v pracích jejich žáků došlo od 80. let k pochopení, že hranice mezi „třídami“ nejenže nejsou tak ostré, aby s nimi historik mohl pracovat jako s „přirozenými“ entitami, nýbrž že obecně platí: sociální třídy, vrstvy a skupiny jsou „strukturovány“ jako určitá konstrukce teprve lidskými představami a jejich sociálním rozšířením. Např. o tom, kdo patří do konstrukce „dělnické třídy“ spolurozhodovali filozofové, ideologové, řečníci a militanti určitých hnutí tím, že konstruovali, formulovali a šířili určité představy o tom, kdo je dělníkem a co je dělnická třída. To znamená, že teprve odhacením „sociálních reprezentací“ můžeme dospět k chápání dobového pojetí „sociálna“, sociálních hierarchií a vztahů (srv. ve Francii na Université de Paris I, centrum pro sociální a kulturní dějiny, Antoine Prost).

5. Sociální dějiny spojované s historií člověka (populací, lidstva) v netradičně integrovaných vědních seskupeních jako jsou např. *ekohistorie* (zakotvení člověka v přírodě čili interakce lidstvo - příroda), *klimahistorie* (dlouhé proměny klimatu ovlivňující „rytmus“ změn v dějinách lidstva), *psychohistorie* (historické práce orientované na psychoanalytické postupy a hlubinnou psychologii) atd. Patří sem ale též různé specializované „studie“ (město, gender, mládež), které nerozlišují hranice mezi minulým a přítomným časem, a nejsou proto zařaditelné „jen“ mezi historické disciplíny. Zvláště pronikavý vliv měl francouzský historik dětství a rodiny Philippe Ariès, z našich historiků lze uvést práce Michala Svatoše, Noemi Rejchertové, Pavly Horské či Ludmily Fialové. (Srv. k tomu nejnovější kolektivní Dějiny obyvatelstva českých zemí, 1996.)

Vnitřní jádro všech směrů sociálních dějin. Všechny uvedené směry a školy „sociálních dějin“ však spojuje zájem o člověka jako „bytost sociální“, nikdy ne izolovanou; v sociálních dějinách jde vždy o „historický vývoj společenských struktur a procesů, vznik sociálních skupin, jejich kolektivního chování a jejich forem jednání“ (W. Schieder). Opakem sociální historie je historie „jednotlivého“, zejména vyprávěného příběhu o jedinečné události, jevu a člověku, pomocí jejich deskripce na bázi pramenného materiálu, zejména archivního.

Sociální historie naproti tomu odmítá vidět události a jevy jako jedinečné, zejména je odmítá vidět jako fenomény izolované, bez kauzálních a funkčních souvislostí a vazeb se strukturami a procesy společnosti (v daném čase a na daném místě). Tyto vazby a souvislosti čili „sociální kontext“ je pro ni dokonce důležitější než přesná narativní deskripce, přesněji řečeno, sociální historik posouvá ohnisko pozornosti z událostí samých na tento kontext a činí z něj hlavní předmět svého výzkumu. Tím se ovšem jednotlivé události dostávají do „srovnatelného“ rámce, ztrácejí na své jedinečnosti a neopakovatelnosti, lze je řadit podle podobností a rozdílů, vytvářet z jednotlivých událostí a jevů skupiny a podskupiny, hledat „typické znaky“ a typologicky shodné skupiny, až nakonec ze souvislostí poznávat „systémy“. Právě toto spojuje sociální historii se sociálními vědami.

Inovace a stálost základních tematických polí SD. Historik např. vypráví o politických a sociálních konfliktech, demonstracích, stávkách a vzpourách v určité zemi a určitém čase. Konkrétně sociální „historik protestních hnutí“ se podobně jako sociolog pokouší pomocí teoretických konceptů a modelů, na základě předběžné definice toho, co bude považovat za „sociální protest“, srovnat konflikty v určité společnosti a době, příp. v komparaci několika historických období a společností, a uvést pak poznatky o jednotlivých událostech a jevech do sítě podobností a odlišností, aby mohl nakonec dospět k „totalitě“ manifestovaných konfliktů. Eventuálně se pokouší tyto poznaté souvislosti vyjádřit i tabelárně, v diagramech apod. (srv. pojem „Spannungsdiagramm“, diagram vyjadřující napětí ve společnosti, např. v práci Ch. Tillyho). Systematicky se pak taková „historiografie sociálního protestu“ nebo „konfliktu“ zabývá příčinami a motivy protestu, jeho sociálními nositeli, formami protestu, funkcí a výsledky konfliktu ve společenském systému („úspěch“ či „nezdar“ např. povstání nebo revolucí), racionalitou a iracionalitou protestních hnutí, racionálními způsoby řešení konfliktu aj.

Mnoho z těchto inovací sociálních dějin mělo svůj původ vedle Francie či Německa také ve Velké Británii, zčásti též v bývalých anglosaských dominiích, v Kanadě a Austrálii. V anglické produkci se sice objevují „importy“ teoretických vymezení sociálních dějin (neomarxismus, Gramsci, Max Weber a německá teoretická sociologie, Braudel a Annales atd.), ale vcelku se tu historikové drží zásad, jak je zformuloval Harald J. Perkin již v roce 1962: historici sociálních dějin nezkoumají žádné dějiny odlišné od těch, které zkoumají historikové dějin hospodářských nebo politických. Píší o lidech a společnosti v dějinách, nejsou ale většinou ani sociology, ani nepěstují „historickou sociologii“ či „historickou sociální vědu“.

I přes určité národní rozdíly ve statusu a prestiži sociálních dějin, určované vztahy mezi politickou a sociální historií na univerzitách a ústavech, existuje jakýsi konsensuální „střední proud“ představy o tom, kdo jsou historici sociálních dějin a jaká je tematika jejich práce. Jsou to historici, kteří zůstávají na půdě oboru historie, liší se od jiných kolegů otázkami, hypotézami, generalizacemi o společnosti, o „sociálních aspektech“ událostí a epoch, často i použitými druhy pramenů a metodami. Pokoušejí se vrhnout světlo na způsob, kterým se společnost *udržuje a obnovuje* a kterým se rozděluje (distribuuje) prestiž či status. Pozorují, jak se společnosti daří řešit nebo neřešit její vnitřní a vnější problémy (věčný problém „adaptace“ měnícím se podmínkám), tj. domácí napětí či poměr k zahraničí.

Studují různé aspekty dějin prismatem „sociálna“, ale nemohou se vyhybat ani ekonomickým, ani politickým dějinám. Jejich zorný úhel je však jiný: Např. pozoruje-li sociální historik válku, nejde mu o klasické „dějiny bitev“, zajímá jej „stav“, profese vojáků, všímá si selekce a hierarchie důstojnického sboru z hlediska sociální mobility aj. Studuje-li dějiny náboženské, všímá si sociálních podob víry a rituálů, významu poutních míst, kultu svatých, interpretuje význam „angelologie“ pro středověké představy o společnosti a o světském i posmrtném životě (andělé v Bibli a v teologické tradici působili jako „prostředníci“ mezi Bohem a lidmi i jako „zrcadlo“ Boha). V podobných příkladech by bylo možné pokračovat i pro oblast administrativních dějin nebo dějin právních a justičních i mnoha dalších. Vybírali jsme úmyslně příklady témat, které se většinou za „sociální historii“ běžně nepovažují, patří však do ní a historikové těchto témat pracují sociálněhistorickými metodami.

Výhody a rizika práce v oblasti SD. Výhodou i pastí je pro historika sociálních dějin obrovský prostor, který pro svou volbu témat a způsob jejich zpracování má, ale nesmí přitom upadnout do pokušení napsat „totální historii“, zcela vyčerpat prostor mu daný - to je prakticky nemožné.

Perkinova „pravidla“ práce v sociální historii, stejně jako velkou část anglosaské praxe lze doporučit za střizlivý a empirický návod, který sice musí být doplňován a prověřován teoretickými inovacemi, nicméně tvoří dobrý základ „řemesla“ sociálního historika. Perkin vychází z konstatování, že chápe „společnost“ jako „tělo“, které sice nemá „duši“ ani není konstantní veličinou, může zanikat a objevovat se jako nová entita, je ale rozhodně něčím více než jen prostým součtem jedinců. A co víc, má velkou schopnost přežívat, adaptovat se v nejrůznějších podmínkách a renegrovat se (což není jen pouhá reprodukce) a je svou esenciální povahou „jednotou“. Nelze ji tedy skládat z atomů - jedinců.

Jako pomocné schéma zvolil Perkin rozdělení sociálních dějin do pěti vzájemně propojených sfér či aspektů společnosti:

1. ekologie,
2. hierarchie, společenská diferenciacie,
3. funkce politiky (politického „tělesa“),
4. patologie společnosti,
5. sociální psychologie, mentalita.

Podle tohoto schématu zpracoval svoji knihu o sociálních dějinách Anglie a zhruba mu odpovídají i další díla v knižnici, kterou pro „social history“ řídil řadu let.

Podstatně slabší (např. ve srovnání s německou historiografií) jsou však anglické práce v oblasti sociálních dějin, pokud jde o komparace. Jejich zájem se totiž omezuje převážně na zkoumání vlastní společnosti, čímž se ochuzují o teorie, koncepty a historické modely, bez nichž se právě komparativní přístup nemůže obejít. Výjimkou jsou historici zdomácnění v USA a mezi sociology a politiky, např. Norman Stone, původně britský historik, dlouho již pracující v Princetonu na komparativním výzkumu elit při přechodu od „tradiční“ (agrární) k „moderní společnosti“. Pevně anglická je však také literatura kanadská a malých národů západní Evropy (zejména v Holandsku je pěstována sociální historie a historická sociologie na vysoké úrovni).

3.7 JEDINEC - SOCIÁLNÍ SKUPINA - SPOLEČNOST

Místo sociálních dějin v komplexu věd o společnosti a člověku. Z uvedených náčrtů různých proudů sociálních dějin je patrné, že teoretizující a interdisciplinárně pojatá sociální historie často opravdu překračuje hranici historické vědy a je praktikována také nehistoriky, sociálními vědci, politiky.

Prostředí, skupiny, generace. Sociální dějiny mají s těmito nehistoriky společné to, že se zajímají o člověka jako „sociální bytost“, tedy jako část společnosti, v níž žije. Historik se sociálněhistorickou orientací je odpůrcem historie robinsoniád, tj. oddělování jedince od přirozených nebo lidmi vytvářených skupin, do kterých se lidé rodí nebo do nich vstupují a z nich vystupují. Dokonce i v historické biografii, životopisu jedince, klade důraz na vazbu zkoumané osobnosti s jejím sociálním prostředím, studuje s ním i jeho původ, rodinu a rod, sociální vrstvu nebo třídu, povolání otce, případně i matky, jejich každodenní práci. V historické biografii vstupuje společnost do života jedince současně s tím, jak se rozšiřuje obzor dítěte a mladého člověka: výchova a vzdělání jsou oblasti po výtce sociální a stejně tak působení místa, kde se jedinec narodil a ze-

jména delší dobu vyrůstal; jeho *lokální tradice* či „genius loci“ na něj v dětství a mládí působily, formovaly jej.

Sociální historik si ostřeji než „politický“ či „všeobecný“ historik uvědomuje rozdíly mezi prostředím vesnice a města, malého a velkého města, a stejně tak i odlišnosti ve způsobu života, obyčejů, zvyků a mravů, jak se ustálily v životě rolníků a vesničanů, měšťanů malých, středních i „velkých“ a zámožných, lidí „usedlých“ a lokálního horizontu nebo lidí „kočovných“ a nezakotvených, lidí oplývající majetkem, prestiží a mocí oproti lidem marginálním, žijícím „na okraji“ společnosti. Zkoumá-li proto historik fyzické a duchovní zranění jedince, všimá si především dobové skupinové mentality v prostředí a skupině, k níž hrdina biografie patří. Jedinec je v pohledu sociálního historika vždy spoluutvářen interakcemi ve společnosti, vzájemnou výměnou formativních zkušeností. Pozorováním lidí kolem sebe, v rodině i v širším prostředí, jednáním druhých i svým vůči druhým, se jedinec od raného dětství „socializuje“, tj. přijímá hodnoty a normy dané komunity a stává se její součástí. Může se proti ní ovšem také bouřit, protestovat, demonstrativně odmítat její hodnoty - ale i v takovém případě „sociálního chování“ se stává členem skupiny lidí podobně reagujících a sociální historik si všimá společných rysů, sociálně-psychologických znaků takové skupiny.

Biografie je ovšem extrémní případ. Zpravidla zkoumá sociální historik právě skupiny, vrstvy a třídy: rolnictvo, šlechtu, měšťanstvo či buržoazii a dělnictvo. Úplně nejzákladnější „skupinou“, do níž člověk vstupuje narozením a je tím zpravidla celoživotně „determinován“, je ovšem rozlišení muž/žena; právě specifické pozorování dějin nikoliv z mužské perspektivy (jak tomu bylo dosud ve většině historických období), nýbrž z ženské, vedlo k vytvoření dnes již samostatné disciplíny „dějin žen“ či *gender studies*. Jako sociální skupina může být rovněž zkoumána i generace nebo určitá věková vrstva; periodizace lidského života na fáze dětství - mládí - dospělost - stáří odkazuje k možnostem zkoumat dějiny právě těchto fází (srv. u nás Horská-Kučera-Maur-Stloukal, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, 1990).

Tak se jako specifické oblasti sociálních dějin vydělily „dějiny dětství“ i „dějiny stáří“, dějiny rodiny, narození (zejména v podobě studií z historické demografie) a smrti (zkoumané jak metodami demografie a dějin lékařství, tak i pomocí kulturně-historické analýzy lidských „postojů k smrti“, k nemoci, stáří a umírání), vesměs jako problémy, jež se staly předmětem výzkumu historické antropologie.

K předmětům bádání sociálního historika patří (podle zvláštního zaměření výzkumu a použití k tomu vhodných metod) také jednotlivé „sociální prostory“ čili prostory sociálního jednání lidí, což může být např. město či vesnice, region, země, národ nebo ještě širěji a zároveň neutrálněji - obyvatelstvo.

Z hospodářských a sociálních dějin, tedy ze spojení sociálně historického pohledu s pohledem na člověka, zvaného *homo economicus*, jehož těžištěm je práce, výroba, spotřeba, směna a distribuce statků, zůstaly i uvnitř osamostatněných sociálních dějin zvláštní oblasti: zejména „dějiny práce“, ale také dějiny „struktur všedního dne“ člověka, tj. historie lidské rekreace, turistiky, sportu, sociální dějiny stravy, oblékání a módy, vývoj bydlení a bytové kultury neboli souhrnně *dějiny materiální kultury*. Z někdejšího výzkumu sociální skutečnosti v rámci státních a právních věd zůstaly živou tematikou sociálních dějin rovněž organizace a instituce, jimiž se *homo faber* či pracující člověk obklopuje, vstupuje do nich a je jimi determinován (např. typologická řada Otty Brunnera: domácnost - město - stát), nebo zájem o moderní dějiny správy (administrativní dějiny). I když mnohé z dějin takto určených ekonomických a sociálních prostorů bylo skutečně zkoumáno především z aspektu ekonomických dějin, např. dějiny domáckého průmyslu, dějiny hospodaření velkostatku (panství, panských dvorů) nebo hospodářské politiky státu, pro sociálního historika zůstalo rovněž mnoho polí výzkumu, na nichž se setkává s etnology, antropology a sociology. Tak vznikly a rozvinuly se „subdisciplíny“ jako jsou dějiny rodiny a příbuzenských vztahů, dějiny migrací a vandrů jako přechodů z úzkého rámce malých sociálních útvarů do větších, z lokálního horizontu „domu“, vesnice a panství do měst i do širších regionů a jiných zemí.

Sociální dějiny soukromého života, sociokulturní dějiny (na příkladu vývoje francouzské historiografie). V projektu dvou významných představitelů francouzských sociálních dějin, Luciena Febvra a Fernanda Braudela, byly už krátce po druhé světové válce obsaženy požadavky na „dějiny soukromého života“. Zahnují se do nich i dějiny citů, emocí, vášní atd. Ve velkém smělém rozvrhu úkolů si oba protagonisté skupiny Annales rozdělili role tak, že Braudelovi připadla oblast „materiálního života“ při vzniku a utváření „moderní civilizace“ a jejich struktur (v době proměny Evropy a světa od „středověku“ k moderní době a „kapitalismu“, zhruba v 15.-20. století), Febvre na sebe vzal úkol napsat dějiny citů a víry, představ a vizi světa i lidských skupinových mentalit.

Obě stránky takto viděných sociálních dějin, jako metafora vzdáleně připomínající Marxovu teorii „základny a nadstavby“, byly naplňovány nejen oběma autory (Braudel napsal kromě monografií i několik velkých syntéz, Febvre zemřel příliš brzy a jeho projekt naplňovala až do zcela nedávné doby třetí a čtvrtá generace kolem Annales, např. M. Perrotová, A. Corbin a další). V jejich intencích pokračovala a v řadě monografií i kolektivních syntéz budovala „novou historii“ dnes asi nejproduktivnější část skupiny Annales, která přesunula těžiště od „socioekonomických dějin“ k dějinám „sociokulturním“ (Roger Chartier a jiní). Díky skoro hegemonnímu postavení skupiny Annales od 50. do 80. let ve

francouzské historiografii lze dnes studovat rozmanité variace na téma „co jsou sociální dějiny“ na pozoruhodných velkých syntézách dějin vesnice a rolníků, dějin měst a měšťanů, dějin ženy, dějin soukromého života, dějin dělnictva a dělnických hnutí, dějin elit atd. Pod vedením Braudela a Labrousse byly napsány vedle řady sociálně-politických dějin Francie také „Ekonomické a sociální dějiny“ Francie a řada „sociálních dějin“ Francie (např. Pierre Sorlin).

Interakce politických a sociálních dějin, uznání významu moci, státu a jeho organizace i pro sociální dějiny, jsou výrazné v posledních velkých syntézách dějin Francie (J. Revel a kol.) Z Německa se v posledním desetiletí šíří práce propagující spojení historie a kulturní antropologie (R. van Dülmen aj.), reagující ovšem na francouzské vzory (kromě historiků i na sociologii P. Bourdieua) a na příklad amerických etnologů (Geertz aj.)

3.8 KLÍČOVÉ POJMY A KONCEPTY SOCIÁLNÍCH DĚJIN

Pojmy. Odlišným znakem politických dějin a dějin sociálních je i v současnosti zejména užití teoretických modelů a generalizací, které jsou již implicitně vyjádřeny v klíčovém slově a pojmech, jako je *moderna, průmyslová společnost, struktura*. Řadu z nich osvětlují výstižně hesla v „Historickém slovníku“, reprezentujícím skupinu Annales (A. Burguière, ed., 1986). V posledních letech se však objevují vzhledem k orientaci na socio-kulturní dějiny i koncepty nové, v nichž stará známá slova nabývají nových významů. Povšimněme si jen těch, které jsou buď nově koncipované (mění se význam pojmu) nebo vyjadřují nové metody či heuristické zvládání nových polí výzkumu.

a) Struktura. V německé sociální historii je rozšířené pojetí, které definuje sociální dějiny jako *strukturní dějiny*. Soustřeďuje se na procesy sociálních změn, zejména na přechody od tradičních společností k moderně a od ní k post-moderně, přičemž tyto proměny lze rozpoznat nejlépe na proměnách struktur. Pojem struktura zahrnuje v sobě v pojetí historiků (antropologové, sociologové aj. jej chápou jinak) souhrn jevů, jež jsou svázány dohromady a fixovány sítí zpředmětnělých lidských vztahů a jednání lidí v institucích. Protože procesy utváření a proměny struktur nejsou synchronní s časem politických dějin ani s životem jedince, mají vlastní „pohybový rytmus“. Výstižně to vyjádřil Hans Mommsen: „Sociální dějiny se odlišují od obecných dějin zvláštním způsobem vidění, které se zaměřuje na poznání strukturálních historických procesů. Jejich předmět, oblast institucionálně fixovaných a zakotvených jevů, které můžeme shrnout pod pojem 'sociální struktura', podléhá zvláštnímu pohybovému rytmu, který nelze jednoduchým způsobem synchronizovat s rytmem politických dějin.“

Takové struktury ale překračují jak úzký rámec jednotlivých „period“, jejichž mezníky jsou vesměs historiky odvozeny z politických událostí, tak i rámec národních států. Proto je pro sociálního historika jak *možné*, tak principiálně *nutné* používat v co největší míře komparativní metodu. Např. v průkopnické práci J. Kocky o zaměstnancích v USA a v Německu v letech 1890-1940, definované v podtitulu jako „politické sociální dějiny“ (1977) se srovnává postavení až dosud badatelsky zanedbávané, „moderní“ sociální skupiny tzv. středních tříd jako základ pro posuzování *politických postojů* této skupiny ve vztahu k americké demokracii a k německému nacismu. Tento příklad také ukazuje, že sociální dějiny se úspěšně praktikují také v oblasti „soudobých dějin“ (*Zeitgeschichte*), tedy i tam, kde historik nemá dosud přístup k archivním pramenům v plném rozsahu. Právě komparativní metoda ve spojení s jinými, vesměs „netradičními“ přístupy zkoumání k pramenům veřejným (tisk, publicistika, semiotická analýza, ekonomický rozbor, analýza sond veřejného mínění atd.) nebo ve velkém měřítku a systematicky použitá metoda „oral history“ umožňují použít sociální dějiny při výzkumu „transformačních procesů“ současnosti.

Ve francouzské historiografii je ovšem chápána *struktura* poněkud jinak, zřejmě v důsledku daleko silnějšího vlivu filozofického *strukturalismu* a stejně tak *poststrukturalismu* (na historiky zde významně zapůsobil zejména M. Foucault). Objevuje se zejména v historiografii skupiny Annales ve spojení s pojmem specificky francouzským - *conjonctures*. Souvisí to s už uvedeným Braudelovým rozlišením tří rovin historického času. *Conjoncture* je čas „středního trvání“, určuje obsah delších období, nese ale s sebou určitou dynamiku změny (např. pohyb cen, mezd, pohyb zisku, ale též počet vydaných knih nebo gramotných či analfabetických obyvatel atd.). Samy *structures* pak přesahují z času „středního trvání“ do „*longue durée*“, představují v páru *conjonctures/structures* bariéry pohybu dějin, překážky, setrvačnost, nehybnost. V pracích posledních dvou desetiletí se francouzská sociální historie vyznačuje „rozpojením“ obou částí páru, kdy se *structures* stává autonomním konceptem, v němž se ještě více vyzvedávají rysy „hranic“ pro různé oblasti „dlouhého trvání“, např. pro přechod od středověku k moderně, v dlouhých cyklech epidemií, ve výzkumu dějin klimatu atd. (např. A. Burguière, M. Aymard), kdežto význam studia „konjunktur“ (svého druhu rovněž dynamických struktur) poněkud poklesl.

b) Historie - paměť - obraz dějin. V této trojici dávno užívaných slov se vlivem zejména francouzských historiků objevuje významový posun:

Historie je chápána jako tradiční a „nejjednodušší“ přístup historika k minulým událostem a jako výsledek jeho práce s prameny podle vyzkoušených pravidel historického „řemesla“.

Paměť dostává nový význam a důležitost, též jako „přístup“ k dějinám. Ne- ní to tedy jen jeden z druhů pramenů, který historik zpracovává, nýbrž tu jde o kolektivní paměť národa, třídy, vrstvy, sociální skupiny, jejíž „svědectví“ jde jakoby „proti“ líčení historika; nezáleží přitom na historické správnosti či-li souladu s historikovými poznatky o faktech a událostech, nýbrž na kontextu, historickém vědomí, mýtech a stereotypech, jaké tato paměť vytváří. (U nás byla tato problematika zpracovávána většinou pod pojmy *tradice*, *historické vědomí* či *mýty* např. M. Hrochem nebo J. Rakem, ve Francii expandovala zvláště díky sborníkům, které redigoval P. Nora.)

Obraz dějin (image) se jeví jako ještě komplikovanější koncept. Představuje kombinaci výsledného produktu práce historika, tedy *historie*, kolektivní *paměti* a jakési sekundární interpretace historikovy, při které hraje velkou roli jeho schopnost „imaginace“ s jakou navrhuje způsob nazírání historických faktů v *historii* i v kolektivní a svědecké *paměti*. (Srv. k tomu knihu sociologa C. Wrighta Millse, *Sociologická imaginace*, česky 1969, a zejména mnohasvazkový sborník, red. P. Nora, *Lieux de mémoire*, 1984 a n.)

Metody. S klíčovými pojmy a koncepty souvisejí ovšem i metody práce sociálních dějin, mezi nimi jistě na jednom z předních míst metoda komparativní, o níž však bylo u nás již dost napsáno. Proto zde uvedme alespoň jednu z těch, jež vystupují jako poměrně nové do popředí v posledních letech.

Prosopografická metoda. Oproti staršímu důrazu na historickou statistiku lze konstatovat v současnosti v sociální historii větší důraz na „subjektivní“ a kvalitativní analýzy; to však neznamená vzdát se pozorování člověka ve skupině. Prosopografie zkoumá, většinou na menších skupinách, pro něž jsou k dispozici prameny, životní dráhy členů vybrané skupiny a z nich pak sestavuje základní *biogramy*. Cílem je konstruovat na odchylkách a shodách životních osudů sociálně poměrně homogenní skupiny *modely a typologie*, které by přispěly ke generalizujícímu vysvětlení důležitého jevu, např. povahy a profesí „středověkého intelektuála“ nebo geografické či sociální mobility (např. studentů středověkých a raně novověkých univerzit a jejich pozdější profese nebo migrantů a poutníků a jejich cest či usazování v cizí zemi, jejich asimilace či zachování původní identity apod.). Podstatné na této metodě je zjišťovat poměrně malý počet znaků (dat), které se pak ale na počítačích využívají komplexně (takto např. pracuje ve Francii zejména historik sociálních, intelektuálních či kulturních *elit* Christoph Charle nebo historikové profesí, u nás např. na dějinách lékařské, advokátské či inženýrské profese J. Pešek, Z. Svobodný, J. Pokorný, S. Balík, pod patronací Jana Havránka, pro starší dějiny R. Nový a jeho žáci, a na dějinách cestovatelů a poutníků např. Z. Hojda).

3.9 SOCIÁLNÍ DĚJINY DNES

Současné vývojové tendence sociálních dějin. Z vývojové řady typů sociálních dějin a diferenciací jejich pojetí se udržela řada pojetí, z nichž některá dnes nejsou již nosná, ale přezívají, jiná jsou v současné době dynamická a módní:

1. Typ stranického a militantního pojetí, ztotožňující sociální dějiny s dějinami dělnictva, dělnických hnutí, případně „sociální otázky“ vůbec. Sem patřily jak práce L. Steina z poloviny 19. století a práce K. Marxe a marxistů i různé dějiny socialismu a komunismu, tak potom práce pokračující v tradici katedrových socialistů a sociologů v Německu (srv. zejména dějiny „sociálních hnutí“ Wernera Sombarta) a konečně práce zobrazující vlastní institucionální dějiny socialistických stran a odborů či tradici jejich „bojů“, napsané samotnými socialisty, sociálními demokraty, případně anarchisty. (Dostí dlouhou dobu převažovaly takto pojaté práce i v čelných časopisech a ročencích, jako jsou *Archiv für Sozialgeschichte*, *International Review of Social History*, *Le Mouvement social* aj., ale v posledním desetiletí to již neplatí.)

2. Pojetí, které převládalo v době emancipace sociálních dějin od hospodářských dějin: sociální historikové odmítají „ekonomický determinismus“, chápou vztahy ekonomie a společnosti v jejich vzájemné závislosti a jako interakci dvou samostatných veličin neboli sfér jednání člověka. To znamená, že sociální procesy nejsou pro ně jednoduchými a mechanickými reakcemi na hospodářské události, nýbrž jsou to procesy s vlastní dynamikou a rytmem, s vlastními událostmi i s vlastní periodizací atd. (holandský historik J. Rüter, ředitel Mezinárodního ústavu sociálních dějin v Amsterdamu při založení časopisu *International Review of Social History*, 1935).

3. Široké pojetí sociálních dějin, uplatňující se zejména v anglosaské oblasti, podle něhož jsou sociální dějiny v podstatě politickými dějinami s jejich „sociálním“ pozadím a významem; sociální historik jistým způsobem reinterpretuje vztahy a události „univerzálních dějin“ tím, že si všímá sociálních vztahů a souvislostí (H. Perkin, A. Briggs aj.). Na rozdíl od německých „strukturních dějin“ se autoři píšící v tomto duchu nepokoušejí o teoretické vymezení, jejich práce jsou více empirické a drží se dějin institucí nebo i klasického žánru politické biografie, kterou však situují do podrobně zmapovaného kontextu sociálních vztahů. (Např. Assa Briggs v Anglii, autor knih o viktoriánských lidech a městech, byl přiveden k sociální historii prací nad politickou biografií Josepha Chamberlaina a na dějinách Birminghamu a jeho správy.)

4. Reorientace „starších“ sociálních dějin na dějiny socio-kulturní: výraznou vývojovou tendencí sociálních dějin v současnosti je preferovat ta pojetí, kde se

od vztahu společnost-ekonomie nebo též společnost-stát-politika přesahuje (aniž by se původní tematika zcela opouštěla) ke vztahu společnost-kultura.

5. V posledních letech se věnuje také velká pozornost problémům etnik a nacionalismu, národním menšinám a identitě individuální a kolektivní; s tím také souvisí badatelský zájem o problematiku migrací, dekolonizace, rasismu, multikulturality a xenofobie.

Oblasti výzkumu SD, tematická pole. Podstatné je, že v jakékoliv variantě sociálních dějin jako subdisciplín bez expanzivních nároků na „totální dějiny“ se nicméně alespoň v základní orientaci objevuje kombinování „prostorů“ výzkumu (politika - sociální svět - hospodářství - ideje, kultura a mentalita) a v různých člancích a monografiích se upozorňuje na jejich souvislosti. Sociální dějiny tak vnesly do historiografie velmi významný inovační prvek, neboť objevily pro historii tzv. „mezizóny“ společnosti (termín sociálního historika Petera Stearnse, často publikujícího v *Journal of Social History* a autora několika syntéz). Řadu z těchto „mezizón“ sociální dějepisectví také již prozkoumalo, nicméně stále objevuje nové možnosti.

Z nedávno vydaného přehledu o současném stavu německé sociální historie v mezinárodním srovnání (*Sozialgeschichte in Deutschland*) získáme v kostce též jistou představu o tom, které specializace a tematické okruhy stojí dnes v popředí badatelského zájmu. Jsou to především:

- I. teoretické otázky a postavení sociální historie mezi vědami sociálními a humanitními;
- II. dějiny sociálních prostorů, důležitých pro lidské jednání: obyvatelstvo, demografie, rodina, národ a nacionalismy, národní stát;
- III. sociální chování a formy jednání lidí: náboženství, etnikum-lidová kultura, sociální protest, historie všedního dne, dějiny mentality;
- IV. dějiny sociálních skupin: rolnictvo, šlechta, buržoazie, dělnictvo, Židé a antisemitismus, mládež, ženská studia.

Prognózy vývoje oboru. Vzhledem k dynamickému vývoji oboru se už od poloviny 70. let ozývají hlasy, pochybující o únosnosti neustálé expanze, zejména když se do vymezení sociálních dějin dostávají takové subdisciplíny či oblasti bádání jako historická demografie a ještě více dějiny všedního dne nebo dějiny mentality, z nichž každá dnes již disponuje rozsáhlou produkcí a vlastním profilem. Sociální historie se jakoby rozpadá na atomy, speciální části, zatímco politická historie, biografie, narativní událostní dějiny prožívají novou renesanci.

Pro „technické“ obtíže, při propojení mezi badateli i mezi odborníkem-informatikem a historikem, se dosud nepodařilo plně vyřešit týmovou práci, která je běžná v technických a přírodních vědách. Výjimkou jsou v tomto ohledu jen

některé badatelské oblasti, jako je např. převážně americká (a zčásti německá) „nová historie měst“.

Zato se v posledních letech silně „socializovala“ oblast kulturní historie, včetně dějin literatury, umění, vědy, celé oblasti duchovědné, stejně jako analýza textů, biografie a autobiografie. Viděno z hlediska této „omniprezence“ sociálních dějin, není permanentní krizový stav a nedostatek zřetelné identity oboru nezдарem projektu, nýbrž jeho úspěchem.

Výhledy do budoucna jsou proto v oboru sociálních dějin vcelku optimistické. Dnes je to už stabilizovaná a institučně zakotvená historicko- a sociálněvědní disciplína, jež má za sebou už i první vnitřní krize růstu. Zatím se dokázala přizpůsobit měnícímu se zájmu veřejnosti i orientaci historiků a pravděpodobně se jí to bude dařit i v budoucnu. Z jejích někdejších totálních aspirací na dominanci nad veškerou historiografií či dokonce ve všech vědách o člověku už ovšem dnes mnoho nezbylo.

3.10 VÝBĚR DOPORUČENÉ LITERATURY

a) česká:

Dějiny hmotné kultury, red. J. Petrůň a kol., sv. I/I, Praha 1985 (kap. I: Teorie dějin kultury), sv. II/I, Praha 1995 (kap. I: Dějepis hmotné kultury).

Horák, P.: Struktura a dějiny, Praha 1982.

Jindra, Z.: Kockův výklad sociálních dějin - opožděná recenze (J. Kocka, Sozialgeschichte, 1986), in: Hospodářské dějiny - Economic History, sv. 20, Praha 1992, s. 275-280.

Machačová, J., Matějček, J.: Stav výzkumu sociálního vývoje českých zemí v období 1781-1914, in: Studie k sociálním dějinám 19. stol., sv. I, Opava, Slezský ústav 1992, s. 9-166.

Mandlerová, J.: Problém kulturních dějin v české buržoazní historiografii v 80. a 90. letech 19. století, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století, sv. I, Praha, Ústav československých a světových dějin.

Marek, J.: Kultura jako téma a problém dějepisce, in: ČČH 90, 1992, s. 491-506.

Matějček, J.: K syntéze sociálních dějin českých zemí v 19. století, in: Studie k sociálním dějinám 19. stol., sv. I, Opava (Slezský ústav ČSAV) 1992, s. 167-212.

Maur, E.: Základy historické demografie, Praha UK 1983 (2. vyd.).

Petráňová, L.: Nové historickoantropologické proudy evropského národopisu, in: Český lid 78, 1991, s. 21-29.

Soukup, V.: Dějiny sociální a kulturní antropologie, Praha 1994.

Šubrt, J.: Civilizační teorie Norberta Eliase, in: Sociologický časopis 30, 1994/2, s. 191-200.

b) cizí:

Burguière, A.: Dictionnaire des sciences historiques, Paris, PUF 1986.

Fischer Lexikon - Geschichte, hrsg. von R. van Dülmen, Frankfurt a. M. 1990 (hesla: Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Historische Sozialwissenschaft, Gesellschaftsgeschichte, Kulturgeschichte, Mentalitätsgeschichte, Historische Anthropologie aj.).

Iggers, G.: New Directions in European Historiography, 2. vyd. New York 1985.

Journal of Social History, zvláštní číslo 2, roč. 10, 1976 (debata).

Judt, T.: A Clown in Regal Purple: Social History and the Historians, in: History Workshop Journal, 7, 1979, s. 66-94.

Judt, T.: Le passé imparfait, Paris 1994 (kritika intelektuálů a historiků).

Kocka, J.: Sozialgeschichte. Begriff - Entwicklung - Probleme, 1977, 2. rozš. vyd. Göttingen 1986.

Kocka, J.: Sozialgeschichte im internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung, Darmstadt 1989.

Konference v St. Cloud, 1965, 1967, 1973: L'Histoire sociale, Sources et méthodes, Paris 1967 - Niveaux de culture et groupes sociaux, Paris-La Haye 1967 - Ordres et classes, Paris-La Haye 1974.

Le Goff, J., Chartier, R., Revel, J.: La nouvelle histoire, Paris 1978.

Schieder, W., Sellin, V. (Hg.): Sozialgeschichte in Deutschland, I-IV, Göttingen 1986-1987.

Tilly, Ch.: The old new social history and the new old social history, in: Review (Braudel Centre) 7, č. 2, 1984, s. 363-406.

Tilly, L.: People's History and Social science History, in: Social science history, 7, č. 4, 1983.

Vilar, P.: Une histoire en construction, Paris 1982 (Marxistická obrana pevných kategorií „teorie“ společenské formace).

Wehler, H.-U. (Hg.): Moderne deutsche Sozialgeschichte, Köln 1973.

DĚJEPISECTVÍ HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

4.1 HLAVNÍ SYNTÉZY OBECNÝCH DĚJIN HISTORIOGRAFIE

Obecné dějiny historiografie nebo též obecné dějiny dějepisectví začaly nabývat na významu v době, kdy se stala historiografie v mnoha zemích světa odbornou badatelskou disciplínou. Zvládat předmět svého bádání nebylo pro historiky již možné bez znalosti poznatků, výkladů a pojetí jak jejich předchůdců, tak i současníků. S postupem profesionalizace a badatelské i tematické diferenciaci historiografie byla mezi historiky stále naléhavěji pocíťována potřeba znát též produkci svých zahraničních kolegů. Důležitý přitom nebyl jen její aktuální stav, ale i geneze. První takto koncipované přehledy obecných dějin historiografie se objevují již v osvěcenském dějepisectví a poněkud jich přibývá v 19. století. Nás však budou zajímat především ty přehledy obecných dějin historiografie, které díky době svého vzniku představují dnes již standardní kompendia či zachycují pokud možno aktuální informace o stavu oboru v širších kulturních a geografických souvislostech.

Příručky a přehledy k obecným dějinám historiografie nejsou příliš početné a kromě toho ne všechny jsou stejně dobře dostupné pro českého čtenáře. Nejde tu jen o dostupnost technickou, ale i jazykovou a především pak o dostupnost z hlediska intelektuální komunikace. Přehledy obecných dějin historiografie jsou totiž koncipovány s nejrůznějšími autorskými ambicemi, jež mnohdy vycházejí zcela běžně z intelektuálních a kulturních samozřejmostí, jež si musí český zájemce nezdědka teprve osvojovat. Typologicky lze tyto přístupy rozdělit na tři hlavní druhy: 1. obecné dějiny historiografie jako líčení geneze historického výzkumu, jeho hlavních směrů, institucí a osobností, 2. obecné dějiny historiografie jako dějiny historického myšlení, historických konceptů a filozofií dějin, společenských teorií a ideologií včetně jejich konfliktů, 3. obecné dějiny historiografie jako součást dějin vědy, kultury či literatury nebo dokonce různých literárních žánrů. Velmi často se přitom stává, že v jednom díle z obec-

ných dějin historiografie je několik typů těchto i dalších přístupů vědomě či nevědomě vzájemně propleteno.

Standardní díla obecných dějin historiografie. Dnes k nim již nepochybně patří zejména: E. Fueter, *Geschichte der neueren Historiographie*, 3. vyd., München 1936, J. W. Thompson, *A History of Historical Writing I-II*, New York 1942, H. E. Barnes, *A History of Historical Writing*, 2. vyd., New York 1962, M. A. Fitzsimons, *The Development of Historiography*, Harrisburg 1954. Z novějších prací z obecných dějin historiografie lze alespoň připomenout: Ch.-O. Carbonell, *L'historiographie*, 4. vyd., Paris 1993 a E. Breisach, *Historiography, Ancient, Medieval and Modern*, Chicago, London 1983.

Edičně velmi úspěšná byla především kniha Fueterova, jež bude svou koncepcí českému čtenáři zřejmě nejbližší. Tento švýcarský historik ji poprvé vydal r. 1911 a naposledy vyšla jako reprint r. 1960. Zachycuje vývoj hlavních historiografických směrů a jejich představitele na evropském kontinentu od humanismu do začátku 20. století. Značný zájem přitom věnuje též metodologickým a teoretickým otázkám výkladu dějin. Vývoj americké historiografie pak zůstal stranou u Thompsona. Poněkud povšečně a zkratkovitě působí stručná publikace Carbonellova, jež vyšla poprvé r. 1981. U uvedených amerických historiků dějin historiografie je možno navíc získat nejen důležité informace o dějinách historiografie v USA, ale i v některých mimoevropských zemích. Značnou pozornost mezi odborníky vzbudil čtivý přehled Breisachův, jenž má značné pochopení pro rozvoj sociálních dějin v americké a francouzské historiografii 20. století.

České přehledy. Také čeští historikové věnovali pozornost obecným dějinám historiografie. Tematický záběr tohoto oboru je tu však mnohem více ovlivňován vnějšími společenskými podmínkami, než tomu bylo v případech předchozích. Značnou úlohu přitom hrála otázka individuálního autorského naturelu, jež se jevila především v úhlu pohledu na věc a v metodách zpracování. Nema-lou roli přitom hrála i dostupnost informací o vývoji historiografie v zahraničí, jež trpěly téměř vždy většími či menšími asymetriemi. Rovněž potřeba obecných dějin historiografie u nás nebyla pocitována přece jen tak naléhavě, jako v některých historiografiích západních. Nicméně se i v našich podmínkách našlo několik jedinců, kteří v dané oblasti napsali publikace, které nelze opomenout, i když názory na jejich přínos se mohou různit podle toho, co který český čtenář od takových publikací vlastně očekává a s čím je srovnává.

Z české produkce zůstává stále standardní příručkou k obecným dějinám historiografie práce J. Šusty, *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*, 2. vyd., Praha 1946. Šusta byl pro takový úkol nejen vhodně intelektuálně vybaven, nýbrž měl i dostatek zkušeností s obecnými

dějiny jako praktický badatel a univerzitní profesor tohoto oboru. Z dílčích monografií, jež lze zařadit do tohoto okruhu, si trvalejší hodnotu zachovala ve stejné době publikovaná díla J. Macůrka, *Dějepisectví evropského východu*, Praha 1946 a J. Dobiáše, *Dějepisectví starověké*, Praha 1948. Z novějších prací je možno alespoň připomenout vysokoškolské učební texty J. Navrátila a kol., *Dějepisectví. Přehled vývoje světové historiografie*, FF UP Olomouc 1969, kde je na rozdíl od Šusty podán i základní náčrtek historiografie americké, a J. Kudrny, *Kapitoly z dějin historiografie a filozofie dějin*, 5. vyd., FF UJEP Brno 1980, kde se zase autor soustředil na funkci historiografie a historických konceptů v rámci dobových ideologických konfliktů. Netypickou práci v domácím kontextu představuje snaha o kultivované spojení moderní světové a české historiografie s obecnými metodologickými otázkami dějepisectví, již se na začátku 90. let 20. století opět představil J. Marek, *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992.

Publikace biograficko-encyklopedického charakteru, jež mají pro lepší poznání vývoje světové historiografie rovněž velký význam, přinášejí přes svou výběrovost celou řadu informací i o historických HSD. Z nich uvedme alespoň: J. Cannon a kol., *The Blackwell Dictionary of Historians*, Oxford 1988, R. vom Bruch, R. A. Müller (ed.), *Historikerlexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, München 1991, W. Weber, *Priester der Klio. Biographisches Lexikon zur Geschichtswissenschaft in Deutschland, Österreich und Schweiz. Die Lehrstuhlinhaber für Geschichte von den Anfängen des Faches bis 1970*, Frankfurt a. M. 1984, H.-U. Wehler (ed.), *Deutsche Historiker I-IX*, Göttingen 1971-1982. Tento výběr je nutno dále doplnit o nepostradatelnou publikaci encyklopedického charakteru od K. D. Erdmanna, *Die Ökumene der Historiker. Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques*, Göttingen 1987.

Díla k dějinám profilujících se národních historiografií a historiografií sousedních zemí. Pro českého historika je nepochybně důležité seznámit se alespoň se základními z nich. Nejméně známá je u nás anglosaská historiografie, zejména pak historiografie USA. K ní viz alespoň: F. Gilbert, *History. The Development of Historical Studies in the United States*, Englewood Cliffs, N.J. 1965, J. Higham, *History. Professional Scholarship in America*, New York 1965, H. Wish, *The American Historians. A Social and Intellectual History of the Writings on the American Past*, New York 1960, G. Himmelfarb, *The New History and the Old*, Harvard 1987. Práce souborného charakteru o britské a francouzské historiografii nejsou tak četné, jak bychom očekávali: J. Kenyon, *The History Men. The Historical Profession in England since Renaissance*, Pittsburgh 1984, G. Lefebvre, *La Naissance de l'historiographie moderne*, Paris 1971, G. Bourdieu-H. Martin, *Les écoles historiques*, Paris 1990.

Z poměrně bohaté produkce k dějinám německé historiografie uvedme alespoň novější publikace, v nichž je spolehlivě evidována produkce starší: G. G. Iggers, *Deutsche Geschichtswissenschaft. Eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zu Gegenwart*, 3. vyd., München 1978, H. Schleier, *Geschichte der Geschichtswissenschaft. Grundlinien der bürgerlichen deutschen Geschichtsschreibung und Geschichtstheorien vor 1945*, 2. vyd., Potsdam 1988, W. Schulze, *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*, München 1989. O rakouské historiografii se lze základní informace dočíst: A. Lhotsky, *Österreichische Historiografie*, Wien 1962 a I. Hlaváček, J. Polišenský, *Poválečná rakouská historiografie*, HČ 22, 1974, s. 245-260. Pro polskou historiografii lze připomenout alespoň: M. H. Serejski, *Zarys historii historiografii polskiej I-II*, Łódź 1954-1956 a A. F. Grabski, *Perspektywy przeszłości. Studia i szkice historiograficzne*. Lublin 1983. Pro úplnost ještě dodejme, že o ruské a sovětské historiografii lze získat orientační poznatky z dnes již značně zastaralé encyklopedické řady *Očerki istorii istoričeskoj nauki v SSSR I-V*, Moskva 1955-1985. K danému tématu se rovněž vztahuje již zmíněná kniha J. Macůrka, jež přináší mj. i těžko dostupné informace o historiografii ukrajinské, běloruské, litevské, maďarské ad.

4.2 VÝBĚR PRACÍ O HISTORIOGRAFII HSD V EVROPĚ A USA

Badatelská práce na poli HSD v užším slova smyslu začala být registrována v jednotlivých národních historiografiích v různých časových obdobích druhé poloviny 19. století a ve 20. století. Potřeba přehledných studií o jejím celkovém vývoji proto vznikla poměrně pozdě a je většinou záležitostí několika posledních desetiletí. Zároveň jde o studie značně rozptýlené, a proto je o nich velmi obtížné získat potřebné informace. Jako propedeutické můžeme v daných souvislostech označit příslušné historiografické pasáže v rámci různých úvodů do dějin HSD či celkových výkladů hospodářských dějin.

Propedeutické práce. Mezi ně můžeme zařadit historiografické pasáže H. Kellenbenze in: L. Beutin, H. Kellenbenz, *Grundlagen des Studiums der Wirtschaftsgeschichte*, Köln, Wien 1973, W. Zorn in: Týž, *Einführung in die Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, 2. vyd., München 1974 a J. Kuczynského in: *Handbuch Wirtschaftsgeschichte I*, Berlin 1981. Kellenbenz své téma sleduje v širokém záběru od antiky až po 20. století ve snaze zachytit profesionalizaci studia HSD v 19. a 20. století prostřednictvím skic jednotlivých národních historiografií včetně historiografie HSD v USA. Zorn zase věnuje důkladnou pozornost výkladu různých národohospodářských teorií, bez jejichž znalosti je

hlubší studium HSD v moderní době již zcela nemožné. Jakýsi kompromis mezi těmito přístupy představuje pojetí Kuczynského, v němž se však HSD ve 20. století dostalo jen málo místa.

Publikace s vyhraněnějším metodologickým přístupem, jež předpokládají již poučenějšího čtenáře, se zabývají převážně moderními sociálními dějinami v Evropě a USA: G. G. Iggers, *New Directions in European Historiography*, 2. vyd., Middletown 1984. První vydání této knihy z r. 1975 bylo přeloženo do němčiny jako G. G. Iggers, *Neue Geschichtswissenschaft. Vom Historismus zur Historischen Sozialwissenschaft. Ein internationaler Vergleich. Mit Beiträgen von N. Baker und M. Frisch*, München 1978, dále viz G. G. Iggers, *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert. Ein kritischer Überblick im internationalen Zusammenhang*, Göttingen 1993 a J. Kocka (ed.), *Sozialgeschichte im internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung*, Darmstadt 1989.

G. G. Iggers, americký historik německého původu, patří nepochybně mezi veličiny dějin historiografie moderní doby. V první z uvedených publikací vyšel z krize tradičního individualistického pojmání dějin v západní historiografii, jež našla svůj protějšek ve snahách o komplexní pojetí historiografie. Jeho hlavním znakem mu je důraz na dlouhodobé společenské procesy, který je reprezentován po druhé světové válce především francouzskou školou Annales, sdruženou kolem časopisu „Annales. Économies, Sociétés, Civilisations“, a od 60. let 20. století západoněmeckým pojetím historické sociální vědy, jež se od r. 1975 sdružila kolem revue „Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft“. Svou pozornost věnoval i vlivu marxismu na poválečnou historiografii. Takto koncipovaný výklad je uzavřen kapitolou o metodologických inovacích v poválečných amerických sociálních dějinách. Jejím autorem je M. Frisch. Druhá Iggersova kniha je přes svůj nevelký rozsah pozoruhodná tím, že již registruje paradigmatický zlom v západní historiografii, jenž v souvislosti s postmodernismem začal v 80. letech 20. století a směřuje od pojetí dějin jako sociální vědy k renesanci narativního pojetí historiografie, ke kulturní antropologii, dějinám každodennosti a mikrohistorii.

Tento zlom ovšem neznamená, že by západní historiografie houfně opouštěla tendenci ke komplexnímu pojmání dějin. Tyto historiografické směry, jež mají své zakotvení v HSD, se však musí pracněji vyrovnávat s narůstajícím postmoderním metodologickým pluralismem, jenž je v západní historiografii stále zřejmější. V tomto kontextu mají stále větší význam tematické i metodologické konfrontace národních historiografií i v oboru novějších sociálních dějin. V daném směru pak plní roli nezastupitelného úvodu do této složité problematiky uvedený sborník čelné evropské autority v tomto oboru, německého historika J. Kocky, jehož rodina pochází shodou okolností z Čech. Najdeme

v něm dobře fundované studie o vývoji sociálních dějin v posledních desetiletích v západním Německu od G. A. Rittera, ve východním Německu od H. Handkeho, v Rakousku od J. Ehmera a A. Müllera, ve Francii od Y. Lequina, ve Velké Británii od M. E. Roseho, v USA od S. P. Hayse a v Polsku od A. Żarnowské a J. Żarnowského. O poválečné rakouské historiografii HSD máme též k dispozici důkladnou studii H. Matise z r. 1994.

Historiografická literatura k jednotlivým směrům a školám HSD v Evropě a USA je sice poměrně bohatá, avšak orientace v ní je velmi nesnadná, protože celá řada těchto směrů a škol prodělává překotný vnitřní vývoj, který se projevuje nejen osvojováním si stále nových konceptuálních východisek, ale též vnitřním štěpením. Nezřídka je krajně obtížné precizněji formulovat, co např. určitý směr sdružený kolem určitého časopisu či instituce vlastně ještě spojuje. Z tohoto důvodu i z celé řady praktických ohledů se omezíme jen na ty směry a školy HSD, jež u nás vyvolaly větší ohlas.

Francouzská škola Annales patří v této souvislosti na první místo. Zájem o ni byl u nás dobře patrný již v druhé polovině 60. let, a to zejména v názorech F. Grause a J. Marka. Pokusy o postižení jejího vnitřního vývoje publikoval až později J. Kudrna r. 1983 a I. Holzbachová r. 1988. Jejich hlavním přínosem bylo udržování povědomí o tomto vlivném směru u českých historiků. Z francouzských publikací na dané téma lze českému čtenáři doporučit propedeutickou knihu H. Couteau-Begarie, *Le phénomène „nouvelle histoire“*, Paris 1983. Tu lze doplnit např. sborníkem *Marc Bloch aujourd'hui*, Paris 1990.

Z nefrancouzských publikací bývá považována za nejlepší T. Stoianovich, *French Historical Method*, Ithaca, London 1976. Z německé produkce je pro českého čtenáře nepostradatelná obsáhlá kniha L. Raphaela, *Die Erben von Bloch und Febvre. Annales - Geschichtsschreibung und nouvelle histoire in Frankreich 1945-1980*, Stuttgart 1994. Bohatou literaturu ke škole a o škole Annales zpřístupňuje českému čtenáři zčásti I. Holzbachová, 1988, s. 125-131. J. Kudrna sledoval tento historický směr v souvislosti s vlivem pozitivismu v poválečné západoevropské historiografii. Jeho dlouhodobý zájem o vývoj moderní historiografie ve Francii a Itálii se mohl v poslední době uplatnit i v zahraničí, viz G. Lozek, H. Schleier (ed.), *Geschichtsschreibung im 20. Jahrhundert. Neuzeit-Historiographie und Geschichtsdenken in Deutschland/BRD, Frankreich, Großbritannien, Italien, USA*, Berlin 1990, s. 176-226, 281-327. Pozitivistickými aspekty v anglické, francouzské a německé historiografii se pro 19. století zabýval již dříve P. Horák.

Vliv HSD jiných zemí. Kudrnova publikace z r. 1983, se dotkla i západoněmecké historické sociální vědy, jejíž vliv na české historiky v 80. letech nelze podceňovat. Pokusy představit tento směr širšímu okruhu zájemců u nás neby-

ly ovšem četné, viz D. Moravcová 1982 a J. Macháčová, J. Matějček 1986. Přes snahy J. Polišenského se u nás rovněž neprojevil soustavnější zájem o britskou historiografii HSD, jež má v Evropě největší tradici a požívá nejen v odborných kruzích, ale i u vzdělanější veřejnosti značné úcty. Vedle určitého ohlasu názorů E. J. Hobsbawma jsme se s výraznějším vlivem britských historiků HSD mohli setkat v zajímavé publikaci M. Hrocha a J. Petráně o krizi feudalismu v 17. století z r. 1976 a ve stati M. Strmisky z r. 1988.

O americké historiografii moderních HSD jsme lépe informováni jen díky řadě studií H. Polreichové z r. 1970, 1972 a 1983. O americké a francouzské kulturní antropologii psala též I. Holzbachová ve své práci z r. 1981. Značná pozornost u nás však byla věnována různým koncepcím průmyslové revoluce v západních historiografiích v objemné knize J. Purše z r. 1973, kterou doplňuje aktuální studie M. Myšky z r. 1991. Poměrně rychle koncepčně zastaral stručný nástin dějin ekonomických teorií od Z. Sitárové, A. Klimenta ad. z r. 1981. Nejen historické demografie, ale i mnohých aspektů historiografie HSD v Evropě se pak zasvěceně dotýká kolektivní dílo P. Horské, M. Kučery, E. Maura a M. Stloukala *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990.

4.3 STRUČNÝ NÁČRT VÝVOJE HISTORIOGRAFIE HSD V EVROPĚ A USA

V následujícím výkladu se soustředíme jen na postižení hlavních črt vývoje HSD v 19. a 20. století ve Velké Británii, Francii, Německu a USA. Budeme při tom vycházet z **užšího pojetí HSD**, jež z hlediska časového klade důraz na novodobé a moderní dějiny a dále se vyznačuje tendencí k profesionalizaci, institucionalizaci či alespoň k tematické vyhraněnosti v badatelské práci jednotlivých historiků a zejména potom celých historiografických směrů. Tento přístup chce přinést zájemci především základní orientaci ve vývojových tendencích oboru a je v tomto ohledu doplněním ostatních kapitol tohoto učebního textu. Nemůže ovšem nahradit vlastní iniciativní studium alespoň té odborné literatury, jež je tu uváděna.

Pro následující výklad bude snad postačující velmi jednoduchá periodizace. V první jeho části vyložíme podstatné souvislosti historiografie HSD v USA, Velké Británii, Německu a Francii od druhé poloviny 19. století zhruba do druhé světové války. První světová válka svými intelektuálními dopady sice přinesla celou řadu impulsů pro společenské vědy, kulturu, výtvarné umění a literaturu, v našem výkladu však nepředstavuje určující generační zlom v jednotlivých národních historiografiích. Většina historiků HSD, kteří bývají

označování jako zakladatelé různých směrů předmětného bádání či různých škol, působila i po ní buď přímo nebo prostřednictvím svých přímých žáků či nástupců. Navíc se tu nemůžeme soustavně zabývat vnitřními předpoklady v jednotlivých národních historiografiích pro osamostatnění bádání v oboru HSD.

Historiografie HSD v USA se v této době sice nevyvíjela zcela autonomně vůči k evropské historiografii, neměla na ni však výrazný zpětný vliv, jak to bylo stále patrnější po druhé světové válce. Celou řadu nových podnětů do ní pak vnesli evropští emigranti, kteří se do USA uchýlili před německým nacismem.

Mezi zakladatele oboru hospodářských dějin v USA patřil nepochybně profesor wisconsinské a později Harvardovy univerzity F. J. Turner (1861-1932). Jeho kniha *The Frontier in American History*, 1920, ovlivnila velmi podstatně celé další bádání o vzniku amerického kapitalismu pohybem hodnot západní civilizace od východního k západnímu pobřeží USA. Dále je třeba uvést alespoň jména C. A. Bearda (1874-1948) a N. S. B. Grase (1884-1956). Beard se jako čelný historik prosadil svými názory na ekonomickou interpretaci americké ústavy (1913) a proslul svým dílem *The Rise of American Civilization I-II* (1927), kde americkou občanskou válku nazval druhou americkou revolucí, v níž se střetly zájmy průmyslového Severu s agrárně-otrockářským Jihem. Gras se zase prosadil jako zakladatel vlivného směru „business history“ a později se věnoval dějinám velkých podniků (firem).

V meziválečném období obohatily americkou historiografii z koncepčního hlediska především názory rakouského emigranta, rodáka z Moravy, J. A. Schumpetera (1883-1954), který se stal r. 1932 profesorem na Harvardově univerzitě. Mezinárodně proslulou se stala především jeho kniha *Business Cycles*, 1939, v níž se snažil vymezit své pojetí tzv. hospodářských cyklů prostřednictvím kategorizace vln ekonomického vývoje různého trvání: 54-60 let, 9-16 let a cca 40 měsíců. V této době získávala historiografie HSD v USA na značném významu; rozvíjely se dějiny odborového a dělnického hnutí (viz hl. J. Commons), vlnářského průmyslu (A. H. Cole), amerického hospodářského života (C. Kirkland), hospodářské a sociální dějiny první světové války (I. T. Shotwell) i dějiny dalších problémů či odvětví. Nechyběly ani snahy o zpracování evropských hospodářských dějin - viz H. Heaton, *Economic History of Europe* (1936) aj.

Velká Británie. Tradice historiografie HSD se dají sledovat v této zemi až do 18. století, ne-li ještě hlouběji. Za první významnou syntézu anglických hospodářských dějin lze považovat sedmisvazkovou publikaci J. E. T. Rogerse *History of Agriculture and Prices in England* (1866-1902). Jako propagátora studia dějin průmyslové revoluce tu lze označit A. Toynbeeho (1852-1883), jenž

r. 1884 publikoval své *Lectures on the Industrial Revolution of the 18th Century in England*. Z dalších historiků HSD posledních desetiletí 19. a prvních desetiletí 20. století je ve Velké Británii třeba připomenout alespoň W. Cunninghama, W. J. Ashleye a konečně i G. Unwina, jenž získal cenné podněty pro studium sociálních dějin jako svobodného sdružování jedinců u svého německého učitele G. Schmollera. Nezapomeňme ani na J. H. Claphama (1873-1946), který se zabýval mj. hospodářským vývojem ve Francii a Německu v letech 1815-1914 a proslul především jako autor moderních hospodářských dějin Velké Británie: *Economic History of Modern Britain I-III*, (1926-1938).

Nejvýraznějšími osobnostmi meziválečného období tu byli v oboru HSD R. H. Tawney (1880-1962) a W. H. Beveridge (1879-1963). Tawney působil od r. 1919 jako lektor a v letech 1931-1949 jako profesor na prestižní londýnské School of Economics, jejímž ředitelem byl v letech 1919-1937 právě Beveridge. Tawneyova studie z r. 1926 *Religion and the Rise of Capitalism* vyzněla jako fundovaná polemika s názorem M. Webera, že hlavním katalyzátorem kapitalistického podnikání v Evropě byla kalvínská etika. Sám dokládal svou tezi, že takovým popudem byly zámořské objevy. Jeho východiska podnítila celý směr anglických hospodářských dějin a jeho polemika přispěla k tomu, že Weberovy studie byly přeloženy z němčiny do angličtiny. Tawney patřil též k zakladatelům Společnosti pro hospodářské dějiny (Economic History Society, 1926), jež později začala vydávat známý časopis „Economic History Review“.

Beveridge se stal ve 30. letech předsedou mezinárodní Komise pro dějiny cen a mezd, jež r. 1936 začala vydávat s finanční podporou Rockefellerovy nadace knižnici se stejným zaměřením. Do roku 1965 vyšla ve dvanácti svazcích pro Německo (M. J. Elsas), Dánsko (A. Friis a K. Glamann), Nizozemí (H. W. Posthumus), Rakousko (A. F. Pribram), Španělsko (J. Hamilton), Flandry a Brabantsko (C. Verlinden). Sám Beveridge tu r. 1939 publikoval svazek *Prices and Wages in England from the Twelfth to the Nineteenth Century*. Vedle této řady se reprezentativním dílem britské historiografie této doby stala od r. 1941 mnohosvazková *Cambridge Economic History of Europe*, kterou uvedli v život J. H. Clapham a E. Powerová, zřejmě netušíce, že publikování tohoto díla potrvá dlouhá desetiletí a dočká se i dalšího vydání.

Historiografie HSD v Německu čerpala z více inspiračních zdrojů, z nichž si připomeňme alespoň dva. Významná tu byla zejména tradice německé *právně historické školy* z počátku 19. století, jež na tezi, že právo je vlastně kodifikovaná historická zvyklost, založila vysoký standard práce s historickými prameny středověku (viz K. F. Eichhorn, F. K. Savigny aj.). Pojem hospodářských dějin tu začali též prosazovat v polovině tohoto století historikové zabývající se dějinami hansy, jako byl např. W. Kiesselbach.

Pro rozvoj tohoto oboru byla dále důležitá *německá národohospodářská historická škola*, v níž lze spatřovat jistou paralelu s již tradiční právně historickou školou. Mezi přední představitele tohoto nového oboru bývají řazeni zejména: Wilhelm Roscher (1817-1894), Bruno Hildebrand (1812-1878) a Karl Knies (1821-1898). Mezi hlavní díla z tohoto okruhu patří především Roscherův *Das System der Volkswirtschaft* (1854, 21. rozšíř. vyd. 1894). Zejména Kniesovy metodologické podněty svého času dobře posloužily zakladateli české univerzitní národohospodářské školy Albinu Bráfovi.

Pro rozvoj historického bádání v oboru HSD však byla mnohem významnější *mladší generace této školy*, jejíž mnozí představitelé byli též dobře známi českým historikům: Gustav Schmoller (1838-1917), Luje Brentano (1844-1931), K. T. Inama-Sternegg (1843-1908), August Meitzen (1822-1910), Karl Bücher (1847-1930) aj. Jejich generační nástup byl zároveň provázen řadou nových specializovaných časopisů pro obor HSD, z nichž některé si získaly mezinárodní pověst: „Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik“, 1888, jenž byl přejmenován na „Archiv für Sozialwissenschaft“; „Schmollers Jahrbuch für Verwaltung und Volkswirtschaft“, 1877, jenž později změnil svůj název; „Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte“, 1893 - od r. 1903 je známý jako „Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte (VSWG)“; konečně šlo i o „Archiv für Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung“.

Další rozvoj oboru HSD v Německu je nerozlučně spojen se jmény Wernera Sombarta (1863-1941) a zejména pak Maxe Webera (1864-1920), kteří se společně s E. Jaffé podíleli na řízení nově vzniklé odborné revue „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik“, jež r. 1904 vznikla z výše uvedeného periodika „Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik“. Sombart a Weber se metodologicky inspirovali u heidelbergské novokantovské školy H. Rickerta a W. Windelbanda, která vycházela z názoru, že společenské vědy se liší od přírodních svým důrazem zejména na hodnotové komponenty lidského chování. Sombart se potom proslavil především svým dílem *Der moderne Kapitalismus. Historisch-systematische Darstellung des gesamteuropäischen Wirtschaftslebens von seinen Anfängen bis zur Gegenwart I-II* (1902). Weberovy studie byly rozptýlenější. Rovněž z metodologického hlediska vykazují více vrstev. Jeho vliv na metodologii společenských věd ve 20. století však byl mnohem rozsáhlejší a hlubší než Sombartův. Připomeňme si tu v této souvislosti alespoň jeho epochální studii *Die Protestantische Ethik und Geist des Kapitalismus* z let 1904-1905.

Pojem kapitalismus byl v Německu běžný již kolem r. 1870. Sombartovi náleží zásluha na tom, že nejen do odborného povědomí přešly termíny „raný, zralý a pozdní kapitalismus“. Při jeho vzniku na rozdíl od Webera zdůrazňoval vý-

znam židovských podnikatelů. Weber vycházel z kritiky marxismu, resp. jeho podcenění duchovních a motivačních zdrojů kapitalistického podnikání, které sám viděl v kalvínském etosu užitečné práce a ekonomie času. Hlavní metodou společenských věd měla být podle M. Webera tzv. *ideálnětypická konstrukce*, která vychází z přirozené tendence člověka západního civilizačního okruhu k účelově racionálnímu chování a jednání.

Hospodářské a sociální dějiny se v německé historiografii pěstovaly i mimo tento rámec, a to zejména na četných univerzitách. Proti tradičnímu individualistickému pojetí oboru s jeho důrazem na personalistické politické dějiny vystoupil Karl Lamprecht (1856-1915), jehož útočištěm se stala univerzita v Lipsku. Lamprecht již r. 1885 publikoval *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter I-III*. Polemiku však vzbudily koncem 19. století jeho dvanáctisvazkové *Deutsche Geschichte*, které byly dokončeny až r. 1914. Jeho hlavním oponentem z pozic tradiční historiografie se stal Georg Below (1858-1927), který patřil mezi přední znalce historie německých středověkých měst (viz např. *Das ältere deutsche Städtewesen*, 1898, nebo *Territorium und Stadt*, 1900).

Mezi velké podniky německé historiografie meziválečného období patřila zejména knižnice hospodářských dějin jednotlivých evropských zemí *Handbuch der Wirtschaftsgeschichte I-VIII*, 1918-1939, kterou řídil G. Brodnitz. V jejím rámci vyšly hospodářské dějiny Anglie (G. Brodnitz), Holandska (E. Baasch), Ruska (J. Kulischer), Itálie (A. Doren), Dánska (A. Nielsen), Norska (O. A. Johnsen), Francie (H. Séé) a obecné hospodářské dějiny středověku (R. Kötzschke). O syntézy hospodářských a případně i sociálních dějin v dané době usilovali též C. Brinckmann, H. Sieveking, R. Häpke, Th. Mayer, J. Kulischer a F. Oppenheimer. K typologii feudalismu přispěl zejména Otto Hintze (1861-1940).

Historiografie HSD ve Francii měla už ze své tradice nepochybně mnohotvárnější podnoží, než tomu bylo v Německu. Podstatné bylo, že ve Francii byla historiografie dlouho pěstována jako součást národní literární kultury. Mnohé z francouzských historiografických tradic navíc prokazují dlouhodobě značnou inspirativní životaschopnost. Z tohoto podnoží, jež má též značnou časovou hloubku, si povšimneme pro obor HSD alespoň konceptu vzniku občanské společnosti v Evropě, resp. ve Francii v díle F. Guizota, dále pak comtovského pozitivismu a v neposlední řadě též analýzy fungování starého francouzského režimu před Velkou revolucí a pronikavého rozboru americké porevoluční společnosti u A. Tocquevilla.

Vlivnou sociologickou školu, jež ovlivnila nejen ve Francii celou řadu sociologů a historiků, vytvořil profesor tohoto oboru na pařížské Sorboně Emil Durkheim (1858-1917). Jeho pojetí společnosti se formovalo v přímé opozici

proti německé novokantovské škole. Opíralo se o východisko, že společnost není souhrnem jedinců, nýbrž výchozí nadindividuální skutečností, jež má určující vliv jak na psychické, tak i biologické procesy a pochody.

Za zakladatele oboru hospodářských dějin a zejména oboru historické demografie, jenž si ve Francii získal velkou váhu, lze považovat Emila Levasseura (1828-1911) s jeho dílem *La population française. Histoire de la population avant 1789 et démographie de la France comparée à celle des autres nations au 19 siècle* (1889-1892). Zajímal se též o dějiny práce a dělnických vrstev. Jeho generačním kolegou byl N. D. Fustel de Coulanges (1830-1889), který byl přední autoritou v oboru antických dějin, zejména řeckých a římských měst a hájil pak tezi o plynulém přechodu mezi antikou a středověkem ve Francké říši. Jeho hlavním dílem byla *Histoire des institutions politique de l'ancienne France I-VI* (1876-1899).

Značný modernizační impuls pro historiografii HSD znamenalo r. 1900 založení nového odborného časopisu „Revue de synthèse historique“ Henri Berrem (1863-1954). Kolem tohoto časopisu se sdružili též historici, kteří se při svém kladení důrazu na kolektivní procesy v dějinách inspirovali především sociologií a statistikou. Mezi starší z nich patřili např. Henri Pirenne (1862-1935), Henri Sée (1864-1936) a Françoise Simiand (1873-1935), mezi mladšími nacházíme i pozdější zakladatele školy Annales Luciena Febvra (1878-1956) a Marca Blocha (1886-1944).

Berr nebyl profesionálním historikem, byl filozofem, který v historiografii viděl hlavní syntetizující vědu týkající se lidské společnosti. Vyjma svých metodologických úvah proslul především jako autor úvodních partií ke knižní řadě *L'évolution de l'humanité I-XXX*, (1920-1935). Simiand byl Durkheimovým žákem a svým zaměřením spíše ekonomem než historikem. Měl velké pochopení pro kvantitativní zpracování historických procesů i pro hledání dlouhých vývojových řad, křivek a cyklů v HSD. Bývá též považován za předchůdce moderní seriální historiografie.

Profesionálními historiky v pravém slova smyslu byli Sée a Pirenne. Sée se do širšího povědomí historické obce zapsal jako autor díla *Die französische Wirtschaftsgeschichte I-II* (1930-1936), které vyšlo nejdříve německy v rámci již uvedeného řady Handbuch der Wirtschaftsgeschichte (ed. G. Brodnitz), a teprve v letech 1939-1942 bylo publikováno francouzsky. Evropským historikem par excellence byl Belgičan Henri Pirenne, který se zabýval především vlivem obchodu a textilní výroby na vznik středověkých měst. Jeho názory zaznamenaly živý ohlas i v českém prostředí (viz překlad B. Mendla jeho knihy *Středověká města*, 1928). Jeho shrnující pohled na HSD středověku zaznamenal řadu překladů i posmrtná vydání: *Histoire économique et sociale du moyen âge*

(1933, 2. vyd. 1963). Proslul též jako autor sedmisvazkových dějin Belgie z let 1900-1932.

M. Blocha a L. Febvra spojoval nejen podobný názor na studium a výklad dějin, ale i společné počáteční působení na univerzitě ve Strassburgu po první světové válce. Za vlastní počátek slavné francouzské historické školy Annales pak můžeme považovat jejich rozhodnutí vydávat nový časopis „Annales d'histoire économique et sociale“, jehož první číslo se objevilo 15. ledna 1929. Časopis ve změněné podobě přežil i druhou světovou válku a roku 1946 mu byl dán nový název „Annales. Économies, Sociétés, Civilisations“, který nese dosud.

Tragický byl životní osud Blochův, který byl r. 1944 zastřelen ustupujícími nacisty nedaleko Lyonu. Bloch byl velkým znalcem francouzského feudalismu, zejména dějin tehdejšího zemědělství. Jeho velkou zásluhou bylo studium struktury tehdejší společnosti, jež se již zcela vymanilo z vlivu právní historie. Mezi jeho velká díla patří: *Les rois thaumaturges* (1924), *Les caractères originaux de l'histoire rurale française* (1931) a *La société féodale* (1939). Na prahu druhé světové války skicoval své metodologické i lidské vyznání *L'apologie pour l'histoire*, které pak v poválečných letech vyšlo v mnoha překladech, a to i v tehdejších socialistických zemích (viz též český překlad z r. 1967 *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo* s doslovem F. Grause). Mezi hlavní Febvrehova díla z tohoto období patří: *Philippe II et le Franche Comté* (1911) a *Un destin: Martin Luther* (1928). Do meziválečných Annales psal též podnětné stati o historii, ekonomii a statistice, místě revoluce ve francouzských agrárních dějinách, problémech víry, nevíry a reformace ve francouzských dějinách a dalších tematech.

Zlom v historiografii HSD po válečných letech 1939-1945 byl větší nežli zlom způsobený první světovou válkou. Přitom nešlo jen o to, že i historikové byli nuceni vzít na vědomí rozdělení světa na dva hlavní mocenské bloky. Obor HSD v uvedených zemích a národních historiografiích nabyl totiž dosud nevídaným způsobem na významu a zároveň přitom prodělal skutečně bouřlivý, a místy až překotný vnitřní vývoj. Nebývale přitom vzrostl vliv americké historiografie a to zejména v oboru moderních dějin a moderně chápaných HSD. Některé metodologické postuláty francouzské školy Annales si začínaly zase na oplátku získávat vysoký kredit nejen v Evropě, ale i v USA. Současně se posílila celková prestiž HSD, které navíc prošly rozhodujícím stadiem profesionalizace. Použití moderních computerových technologií v tomto oboru bylo jedním z mocných stimulů metodologických modernizací západní historiografie, jež probíhají dosud v nebývale krátkých inovačních cyklech. Tak se ocitl i obor HSD v situaci velkého vědeckého kvasu, který není ještě u konce a který je možné přehlédnout jen s krajními obtížemi. Proto se omezme jen na velmi stručné poznámky.

„Nová historie“ ve Francii. V poválečných desetiletích si ve francouzské historiografii neustále upevňovala své pozice škola Annales, která se po metodologických diskusích v 60. letech začala sama nazývat „novou historií“ (viz sborník *La nouvelle histoire*, 1978). Důležitý vliv na vývoj tohoto směru měla rovněž pařížská studentská revolta r. 1968. Do vedení časopisu „Annales E. S. C.“, které bylo do r. 1956 v rukou Febvrových a jež po něm převzal F. Braudel, se zapojili i mladší historikové J. Le Goff, E. Le Roy Ladurie, M. Ferro aj. Čelnou osobností školy tehdy stále byl Fernand Braudel (1902–1986). Jeho životní dílo, čítající více než tisíc stran, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (1949, 2. přeprac. vyd. 1966), mělo i mimo Francii nesmírný vliv svou snahou o globální pojetí civilizačního prostoru Středomoří a především rozlišením několika rovin historického času: téměř nehybného času geografického, dále času sociálního s jeho pomalým rytmem a konečně i proměnlivého času individuálního.

Důležitý metodologický směr tu představovala tzv. seriální historiografie dlouhých vývojových řad, zejména demografických, jejímž hlavním zastáncem byl P. Chaunu. Ta se pak prezentovala kolektivním dílem *L'histoire économique et sociale de la France* (1977). Kvantitativní pojetí dějin ve Francii pěstoval především J. Marczewski. V sedmdesátých letech pak škola Annales dospěla k řadě syntetizujících pohledů na HSD: F. Braudel společně s E. Labroussem, *Histoire économique et sociale de la France I-IV* (1977 an). F. Braudel, *La civilisation matérielle, économie et capitalisme I-III* (1979), G. Duby, R. Mandrou, *Histoire de la civilisation française* (1972), G. Duby, A. Wallon, *Histoire de la rurale* (1980), F. Braudel, *L'identité de la France I-III* (1986).

Paradigmatický zlom od globálně chápané historiografie dlouhých časových a prostorových souvislostí k tzv. konceptuální historii, jež zcela ponechává na historikovi, zda bude v dějinách akcentovat kolektivní či individuální hlediska, signalizoval již v 70. letech P. Veyne (viz jeho *L'inventaire des différences*, 1976). Tato metodologická pluralita je pak příznačná pro okruh autorů „Annales E. S. C.“ v 80. letech a je nepochybným signálem nástupu postmodernistických tendencí ve francouzské historiografii.

Mnohasvazková díla. V této souvislosti nelze přehlédnout ani velký pěti-svazkový projekt francouzské historiografie *Histoire de la vie privée*, 1985–1987, který redigovali P. Ariès a G. Duby a jenž se téměř vzápětí dočkal německého překladu: *Geschichte des privaten Lebens* I–V, 1989–1993. Toto dílo nepochybně naznačuje, že francouzští historici jsou stále schopni organizovat a ovlivňovat mezinárodní bádání i ve vcelku nových historických disciplínách, jakou dějiny soukromého života, resp. rodiny, nepochybně jsou, aniž by se omezovali na „gender studies“ (tj. výklad dějin z pozice příslušnosti k žen-

skému či mužskému pohlaví) v anglosaském pojetí či ulpívali na pouhé drobnokresbě každodennosti.

Dalším impozantním podnikem této doby je šestisvazkové dílo *Les lieux de mémoire*, 1984–1992, které vyšlo pod redakcí Pierra Nory, který se též původně hlásil ke škole Annales. Jde o konceptuálně velmi inspirující revizi francouzské historické paměti, resp. francouzského nacionalismu jako určitého typu společného vědomí, ke kterému došla modernizující se francouzská společnost a jež se již vyžilo.

Z historiků, kteří neměli přímé vazby na školu Annales a přitom vytvořili stěžejní díla v oboru HSD, si závěrem ještě můžeme připomenout alespoň P. Léone ad., *Histoire économique et sociale du monde I-VI* (1977–1978) a J. Dupâquier a D. Kessler, *La société française au XIXe siècle. Tradition, transition, transformation* (1992).

Poválečná historiografie HSD v USA je velmi různorodým a metodologicky nezdědkou kontradiktorním celkem, který není možno v souvislostech tohoto učebního textu dost dobře postihnout. I její přebohatá institucionální základna je pro evropského historika téměř nepřehledná, nemluvě o její variabilitě. Z metodologických inovací, ke kterým v ní došlo, však nemůžeme vynechat mohutné impulsy, které tu vyšly z oblasti teorie industriální společnosti a kvantitativního pojetí dějin, stejně jako ze sféry sociologických teorií modernizace a z oblasti nových trendů v sociálních dějinách a dějinách urbanizace.

Teorie industriální společnosti se v této souvislosti jeví jako klíčová, pochází od amerického sociologa a ekonoma W. A. Rostowa. Pozornosti si získal jeho práce *Process of Economic Growth* (1953) a *The Stages of Economic Growth. A non-Communist Manifest* (1960), v nichž je vyslovena teorie sektorů (hospodářský, politický, společenský a kulturní). Hospodářský růst odvozený z rozvoje moderních západních ekonomik je tu pak považován za motor všech změn, jež jsou do budoucna určující i pro méně vyspělé země.

Teorie modernizace v USA vznikaly do jisté míry souběžně s teorií industriální společnosti ve snaze najít hlavní zdroje vzniku západní občanské společnosti a postihnout tak její do jisté míry závazný model pro celý ostatní svět: viz např. T. Parsons, *Sociological Theory and Modern Society* (1967) a S. N. Eisenstadt, S. Rokkan (ed.), *Building States and Nations* (1973). Tyto inspirující modernizační teorie západní společnosti pak byly jednak doplňovány a jednak problematizovány. Americký sociolog Daniel Bell rozpracoval teorii *postindustriální společnosti* jako útvaru, v němž rozhodují na rozdíl od průmyslových inovací doby předchozí nové intelektuální teorie: *The Coming of Post-Industrial Society* (1973). T. S. Kuhn zase vytvořil *koncept dějin vědy jako dějin revolučních změn jejich výkladových paradigmat*, v níž je věda chápána ne jako hle-

dání objektivní pravdy, ale jako kulturně a historicky podmíněný diskurs probíhající mezi lidmi, resp. vědci (viz *The Structure of Scientific Revolutions* (1960), slov. překlad: *Struktura vědeckých revolucí* (1982)).

Bez nadsázky se dá říci, že po druhé světové válce se v USA nerozvíjela již jen tradiční „business history“, ale že tu vznikl takřikajíc celý vědecký průmysl zabývající se problematikou hospodářského růstu, jež se časem stala kontroverzní. Proti Rostowově koncepci vystupoval především A. Gerschenkron a úlohou klíčových odvětví pro nastartování ekonomického růstu se zabývalo mnoho dalších historiků, resp. ekonomů - viz např. W. Leontief a především S. Kuznets; viz např. S. Kuznets (ed.), *Population Redistribution and Economic Growth: United States 1870-1950*, I-II (1957-1960).

New Economic History. Měření historických procesů HSD a hledání jejich matematických modelů se stalo již v 60. letech běžnou metodou v oboru (cliometristé). Nový směr hospodářských dějin, jenž stavěl na kvantifikaci a na izolovaném chápání trendů HSD od ostatních složek historického dění, se od r. 1957 začal nazývat New Economic History (viz R. Andreano, ed., *The New Economic History: Recent Papers on Methodology*, 1970) a měl rovněž velký vliv na evropskou historiografii. V osmdesátých letech se v USA ovšem objevuje tendence chápat možnosti kvantitativních metod v historiografii střídavěji, než tomu bylo v předchozích desetiletích. K tomu viz např. L. Haskins a K. Jeffrey, *Understanding Qualitative History* (1990). V poválečných letech vznikla též reprezentativní syntéza hospodářských dějin USA: David, Faulkner, Hacker, Nettels, Shannon (ed.), *The Economic History of the United States I-X* (1945 an.).

Za typické dílo čelného představitele computerové New Economic History Roberta Fogela je považována publikace *Time on the Cross I-II* (1974), kterou napsal společně s S. Engermanem a jež se týká materiálních životních podmínek amerických otroků, jejich pracovní morálky a životního stylu. Na americké i evropské historické bádání měl značný vliv *protoindustrializační koncept* amerického ekonoma, resp. historika hospodářských dějin Franklina Mendelse. Ten vyšel začátkem 70. let z teze, že počátky moderních průmyslových oblastí nelze spatřovat v prvé řadě jen v průmyslové revoluci, nýbrž v tzv. protoindustrializačních aktivitách venkovské rodiny, jež se týkaly zejména domácí textilní výroby. Tento Mendelsův koncept pak profiloval nejen nové pohledy na hospodářské a sociální dějiny, ale vedl i k novým směrům v demografickém bádání, zkoumání problematiky tzv. ekotypů a zaměření tzv. „gender studies“ (k tomu viz R. L. Rudolph, ed., *The European Peasant Family and Society*, 1995).

Od 60. let je v americké historiografii věnována značná pozornost též otázkám sociální mobility, různým společenským skupinám a urbanizaci. Z této sféry historického bádání rovněž vznikla celá řada metodologických podnětů pro

moderní sociální dějiny. K tomu viz alespoň: S. Thernstrom, *Poverty and Progress. Social Mobility in a Nineteenth Century City* (1964), P. Knights, *The Plain People of Boston 1830-1860* (1971), P. N. Stearns, *Lives of Labour. Work in a Maturing Industrial Society* (1975), Týž společně s L. M. Rosenzweigovou, *Themes in Modern Social History* (1985), A. Dawley, *Class and Community* (1976), S. M. Blumin, *The Emergence of the Middle Class: Social Experience in America 1760-1900* (1989) aj.

V posledních desetiletích se v USA velmi dynamicky rozvíjí celá řada historických oborů, jejichž metodologie si hledá teprve svou ustálenější podobu. Nepochybně však již přinesly celou řadu inspirujících přístupů v oblastech, které více či méně souvisí s problematikou HSD. Z nich si připomeňme alespoň význam kulturní antropologie pro sociální dějiny, resp. dějiny rodiny, kulturních vzorů a nacionalismů (A. Šimůnková, 1995) a důležitost tzv. environmentálních dějin pro výzkum ekologického aspektu novodobých a moderních hospodářských dějin (L. Jeleček, ČCH 1994).

Vývoj HSD ve Velké Británii po druhé světové válce je neméně těžkým tématem pro uchopení, a to zejména proto, že tamní historikové se již tradičně vyznačují metodologickou nekonformností. To byl zřejmě důvod, proč se tu nevyhranil nějaký převažující směr, jenž by usiloval o jistou programovost.

Po druhé světové válce pokračovalo vydávání *Cambridge Economic History of Europe*; 2. vyd., I-VIII (1966 an.). Zároveň vyšlo druhé vydání díla jednoho z čelných představitelů oboru G. M. Trevelyan (1876-1962) *English Social History I-IV* (1949-1952). Kolem časopisu „Past and Present“ (1952) se družili levicově smýšlející historici HSD, kteří se inspirovali marxismem, avšak časem si vesměs našli svébytné pojetí dějin. Uvedená historická revue se rovněž stala tribunou celé řady otevřených metodologických diskusí. Z okruhu „Past and Present“ lze připomenout alespoň ty britské historiky, kteří si získali širší mezinárodní pověst svými výkony a podněty v oboru moderních HSD: E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (1963), G. Rudé, *The Crowd in History 1730-1848* a E. J. Hobsbawm, *Industry and Empire* (1969), Týž, *The Age of Revolution 1789-1848* (1962) a Týž, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality* (1990). Dále viz Hobsbawmův triptych - *The Age of Capital (1848-1875)*, *The Age of Empire (1875-1914)* a *The Age of Extremes (1914-1991)*, který autor ukončil r. 1995.

Hospodářské a sociální dějiny skutečně prožívaly v poválečných letech ve Velké Británii značný rozkvět. O tom svědčí i ta okolnost, že prestižní „Economic History Review“ v letech 1950-1970 zdvojnásobila svůj rozsah a dokonce ztrojnásobila svůj náklad. Ze standardních prací dané doby je nutno uvést alespoň E. Lipson, *The Economic History of England, I-III* (12. vyd. 1963), P. Mat-

hias, *The First Industrial Nation. An Economic History of Britain 1700-1914* (1969), M. M. Postan, *An Economic History of Europe 1945-1964* (1967), T. S. Ashton (ed.), *Methuen's Economic History of England I-VI* (1955 an.), A. Briggs (ed.), *Social and Economic History of England* (1963 an.). K nim můžeme dále ještě přiřadit: D. H. Aldcroft, R. Rodger, *Bibliography of European Economic and Social History* (1984), W. H. Chaloner, R. C. Richardson, *Bibliography of British Economic and Social History* (1984), J. H. Habakkuk, M. M. Postan (ed.) *The Industrial revolution and After: Incomes, Population and Technological Change. In: The Cambridge Economic History of Europe VI* (1965), S. Pollard, *The Integration of the European Economy since 1815* (1981) a F. L. M. Thompson (ed.), *Cambridge Social History of Britain 1750-1950, I-II*, (1990).

New Social History. Koncem 50. let v Anglii rovněž vznikla pracovní skupina pro sociální dějiny „Cambridge Group for the History of Social Structure and Population“, jejímž mluvčím byl P. Laslett, usilující o jistou autonomii oboru vůči politickým dějinám. Ústřední postavou nově vzniklého uskupení „New Social History“, jež bylo podle tradice velmi volné, se stal Lawrence Stone svým dílem *The Crisis of the Aristocracy 1558-1641* (1965), viz též Týž (ed.) *Schooling and Society. Studies in the History of Education* (1976) a Týž společně s J. C. Fawtier Stoneovou, *An Open Elite? England 1540-1880* (1984). Značnou metodologickou pluralitou se vyznačuje nový časopis „History Workshop“ (1976 an.), jenž usiluje o mnohotvárný pohled na dějiny „zdola“ a přinesl nejen řadu radikálních feministických studií, ale i podněty k zamyšlení nad dalšími možnými směry výzkumu moderních sociálních dějin.

Tendence k postmoderní paradigmatické změně konceptů HSD uzrávala ve Velké Británii během 80. let. Zdůrazňuje se v ní kontinuita a každodennost proti revoluční změně a průmyslová revoluce se chápe jako regionální záležitost. Zkrátka: historie je tu vnímána mnohem více jako všední záležitost, která se velice vzdaluje svými parametry velkému dramatu. Viz A. E. Musson, *The Growth of British Industry* (1978) a D. McCloskey, *The Industrial Revolution 1780-1860*, in: Týž a R. Floud (ed.), *The Economic History of Britain since 1700 I-II* (1981). V tomto kontextu pak ani nemůže překvapit, že právě z britské historiografie přicházely první podněty k renesanci narace v HSD, jež vyvolaly plodnou polemiku - viz L. Stone, *The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History*, in: *Past and Present* 85 (1979) a k němu polemicky J. Kocka, *Theory Orientation and the New Quest for Narrative, Storia della storiografia* 10 (1986).

Historiografie HSD v Německu se po druhé světové válce rozdělila stejně jako tento stát. Vzhledem k předchozímu kontextu si budeme všimnout jen HSD

v západním Německu, které bylo integrováno do okruhu západních demokracií. Tato zásadní vnější okolnost se projevila i v západoněmecké historiografii HSD, která se začala od 60. let modernizovat a stále více otevírat metodologickým inovacím americké, francouzské a britské historiografie, a to především v bádání o novověku a moderní době.

Tradiční pracoviště, kde se po druhé světové válce pěstovaly hospodářské a sociální dějiny, chápány v Německu neznámé jako jeden obor, byla na univerzitách v Mnichově, Kolíně nad Rýnem a Göttingenu. K nim se časem řadila další pracoviště vázaná na jiné univerzity. V poválečných desetiletích působila v oboru i řada historiků, kteří začínali svou vědeckou kariéru ještě za doby nacismu. Z děl historiků HSD této či bezprostředně navazující generace uvedme alespoň: F. Lütge, *Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* (3. vyd. 1966), L. Beutin, *Einführung in die Wirtschaftsgeschichte* (1958), W. Abel, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom frühen Mittelalter zum 19. Jh.* (2. vyd. 1967), H. Aubin, W. Zorn (ed.), *Handbuch der Deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte I-II* (1971-1976), K. Bosl, *Die Gesellschaft in der Geschichte des Mittelalters* (1962), O. Brunner, *Land und Herrschaft* (5. vyd. 1965), W. Conze, *Die Strukturgeschichte des technisch-industriellen Zeitalters* (1957). Standardním dílem této doby se stal kolektivní *Handwörterbuch der Sozial- und Wirtschaftswissenschaften I-XII* (1956-1965). Důležitým organizačním centrem HSD byl v této době „Arbeitskreis für moderne Sozialgeschichte“ a jeho knižnice „Industrielle Welt“.

Nástup mladší generace historiků začal v 60. letech v přímé opozici proti tradičnímu historismu knihou Fritze Fischera, *Griff nach der Weltmacht* (1961, 3. vyd. 1964), v níž byl vznesen požadavek studovat německou zahraniční politiku, jež vedla k první světové válce, nejen v souvislosti s vnitřní politikou, ale též v souvislosti s různorodými společenskými a sociálními zájmy. Na přelomu 60.-70. let vystoupila pak celá řada mladších historiků s požadavky na zvýšení teoretické úrovně německé historiografie. Pro oblast HSD to byl především program Hanse-Ulricha Wehlera, který pod vlivem Maxe Webera, amerických modernizačních teorií a Hobsbawmova konceptu dvojí revoluce usiloval o vytvoření globální vědy o dějinách společnosti (tzv. *historische Sozialwissenschaft*). Střediskem tohoto směru, jenž je nazýván též Wehlerovou školou, se stala univerzita v Bielefeldu a jí vydávaný časopis „Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft“ (1975 an.).

Z tohoto směru též vyšel čelný historik sociálních dějin v Německu Jürgen Kocka, jemuž pracovitost, organizační nadání a smysl pro teoretické otázky HSD získaly značnou mezinárodní prestiž. V současné době se zdá, že původní Wehlerovy představy o konfliktu mezi prudkou modernizací německého hospo-

dárství a společnosti po r. 1870 a jejím zaostáváním v oblasti reformy politických institucí za anglickým vývojem (tzv. *deutscher Sonderweg*), jsou do značné míry revidovány. K tomu nepochybně též přispěla syntéza německých dějin 19. století, jejímž autorem byl Thomas Nipperdey (1927-1992), který tu věnoval značnou pozornost právě HSD. Tomuto oboru se v bývalém západním Německu věnovala a věnuje celá řada předních historiků, z nichž uvedme zejména Wolframa Fischera, Ute Frevertovou, Lothara Galla, F. W. Henninga, Hartmuta Kaelbleho, Hermannu Kellenbenze, Alfa Lüdtkeho, H.-J. Puhleho, G. A. Rittera, Wolfganga Schiedera, Rudolfa Stadelmanna, H. A. Winklera.

Z jejich i jiných prací připomeňme alespoň: W. Fischer (ed.), *Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte* (1850-1914), Bd. V. (1985), dtto (1914-1980) Bd. VI. (1987), L. Gall, *Vom alten zum neuen Bürgertum* (1991), Týž, *Von der ständischen zur bürgerlichen Gesellschaft* (1993), H. Kellenbenz (ed.), *Europäische Wirtschafts- u. Sozialgeschichte vom Mittelalter bis zur 17. Jh., Bd. III.* (1986), J. Kocka, *Sozialgeschichte* (2. vyd. 1986), Týž (ed.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich I-III* (1988), Týž (ed.), *Angestellte im europäischen Vergleich* (1981), faktografickou příručku F. W. Henninga, *Die Industrialisierung in Deutschland 1800-1914* (1973), P. Kriedte, H. Medick, Schlumbohm, *Industrialisierung vor der Industrialisierung* (1978), A. Lüdtke, *Alltagsgeschichte* (1989), Th. Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800-1866* (6. vyd. 1993), Týž, *Deutsche Geschichte 1866-1918 I-II* (1990-1992), H.-U. Wehler, *Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918* (1973), Týž, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, zatím I-III (1987 an.), Týž (ed.), *Bibliographie zur neueren deutschen Sozialgeschichte* (2. vyd. 1993), W. Zorn, *Wirtschaftlich-soziale Bewegung und Verflechtung* (1992).

Reprezentativním dílem oboru se stala organizace a autorský podíl na syntetické příručce evropských HSD, v níž publikovali, jak je výše uvedeno, H. Kellenbenz a hlavně W. Fischer (viz *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Europäische Wirtschafts- u. Sozialgeschichte, Bd. I-VI*, ed. W. Fischer, J.A. van Houtte, I. Miecz, F. Vittinghoff), jež byla ukončena r. 1993. Pro poznání teoretické úrovně HSD v západním Německu je též nepostradatelný rozsáhlý slovník: O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck (ed.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, Bd. I-VI* (1972 an., 4. vyd. 1994).

Bibliografie. Tento bibliografický výběr obsahuje v první řadě sekundární literaturu, jež je ve vlastním textu citována zkráceně, dále se snaží přinést doplňkovou literaturu. Náročnějšímu zájemci lze doporučit velmi dobře zpracovanou bibliografii v knize E. Breisach, *Historiography. Ancient, Medieval and Modern*, Chicago 1983, 429-464, k moderním HSD zvl. pak na s. 458 an.

Ankersmit, F. R.: *Historiography and Postmodernism. History and Theory* 28, 1989, No. 2, s. 137-153.

Blackbourn, D., Eley G.: *Mythen deutscher Geschichtsschreibung*, Frankfurt a. M. 1980.

Cannadine, D.: *Viewpoint. British History: Past, Present and Future?, Past and Present* 116, 1987 (August), s. 169-191.

Duby, G.: *Über einige Grundtendenzen der modernen französischen Geschichtswissenschaft*, HZ Bd. 241, 1985, s. 543-554.

Faulenbach, B.: *Ideologie des deutschen Weges. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalismus*, München 1980.

Goldstein, D. S.: *The Professionalization of History in Britain in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries*, *Storia della storiografia* 1983, 3, s. 3-27.

Graus, F.: *Doslov*, in: M. Bloch, *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo*, Praha 1967, s. 174-183.

Holzbachová, I.: *Člověk a dějiny*, Brno 1981.

Holzbachová, I.: *Společnost - dějiny - struktura. Historický materialismus a škola Annales*, Praha 1988.

Horák, P.: *Studie z dějin historického pozitivismu*, Praha 1971.

Horská, P.: *Sociální dějiny ve francouzské historiografii druhé poloviny 60. let*, ČSČH 21, 1973, s. 436-443.

Horský, J.: *Historická antropologie, Historická demografie* 17, 1993, s. 241-270.

Hroch, M., Petrání, J.: *17. století - krize feudální společnosti?*, Praha 1976.

Jeleček, L.: *Nová historiografie. Environmentální dějiny v USA, ČČH* 92, 1994, s. 510-540.

Kaser, K., Stocker, K. (ed.): *Clios Rache. Neue Aspekte strukturgeschichtlicher und theorieleiteter Geschichtsforschung in Österreich*, Wien 1992.

Kaser, K.: *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Wien 1990.

Kelley, D. R.: *Historians and the Law in Postrevolutionary France*, Princeton 1984.

Kocka, J.: *Sozialgeschichte. Begriff - Entwicklung - Probleme*, 2. vyd. Göttingen 1986.

Kubišová, V.: *Velká francouzská buržoazní revoluce na stránkách časopisu Annales E. S. C., Sborník k problematice dějin imperialismu* 16, 1983, s. 268-306.

Kudrna, J.: *Ke kritice pozitivismu v současné buržoazní německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20. století*, Brno 1983.

Kudrna, J.: *Několik poznámek ke stavu současné americké historiografie a amerického vysokého školství*, ČSČH 37, 1989, s. 722-727.

Lom, F.: Dejiny presocialistických ekonomických náuk v pod'nohospodárstve, Bratislava 1978.

Machačová, J., Matějček, J.: Západoněmecká historiografie o sociálních dějinách 19. a první poloviny 20. století. Knižní produkce z let 1970-1980, Slezský sborník 84, 1986, s. 166-182.

Marek, J.: Fernand Braudel v dějepisectví naší doby, Dějiny a současnost 11, 1969, č. 3, s. 18-21.

Marek, J.: Kultura jako téma a problém dějepisectví, ČČH 90, 1992, s. 491-506.

Matis, H.: Sozial- und Wirtschaftsgeschichte in Österreich. Ein Bericht zur Literatur seit 1945. Prager WISOHIM-Prague ESHP Bd/Vol. 1, 1994, s. 125-153.

Maur, E.: Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání, Historická demografie 2, 1968, s. 72-83.

Mendl, B.: Nové proudy v hospodářském a sociálním dějepise, in: Sborník přednášek proslovených na 1. sjezdu čl. profesorů filozofie, filologie a historie v Praze dne 3.-7. 4. 1929, Praha 1929, s. 424-433.

Moravcová, D.: „Kritická sociální věda“ v současné buržoazní historiografii NSR, in: Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám akademika Jaroslava Purše, Praha 1982, s. 327-341.

Munby, L. M.: Marxistická historiografie ve Velké Británii, ČSČH 10, 1962, s. 555-580.

Myška, M.: Průmyslová revoluce z perspektivy historiografie 70. a 80. let, ČČH 89, 1991, s. 533-546.

Myška, M.: Proto-industrializace (Čtvrtstoletá bilance jednoho historiografického paradigmatu), ČČH 92, 1994, s. 759-774.

Myška, M.: Problémy a metody hospodářských dějin. Část 1: Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru. Ostrava 1995, UT.

Pešek, J.: Německá diskuse let 1985-1992 o tematu: Bürgertum - Bildungsbürgertum konce 18. až počátku 20. století, ČČH 92, 1994, s. 104-121.

Polišenský, J.: Edward Halett Carr - netypický typ historika, in: E. H. Carr, Co je historie?, Praha 1967, s. 159-168.

Polišenský, J.: Doslov, in: H. S. Hughes, Historie jako umění a jako věda, Praha 1970, s. 150-157.

Polreichová, H.: „Cleometristé“ a problémy amerického hospodářského vývoje 19. století. Poznámky k současnému stavu hospodářských dějin v USA, ČSČH 18, 1970, s. 411-440.

Polreichová, H.: Krize historického vědomí?, Tamtéž 17, 1969, s. 396-406.

Polreichová, H.: Metodologické aspekty vzniku USA a geneze amerického kapitalismu. Úvaha, tamtéž 31, 1983, s. 256-273, 392-401.

Polreichová, H.: Současné proudy v historiografii Spojených států amerických a společenská úloha historie, tamtéž 20, 1972, s. 339-3373, s. 527-547.

Purš, J.: Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce, Praha 1973.

Sellin V.: Mentalität und Mentalitätsgeschichte, HZ Bd. 241, 1985, s. 555-598.

Schieder, W., Sellin V. (ed.): Sozialgeschichte in Deutschland. Entwicklungen und Perspektiven im internationalen Zusammenhang I-IV, Göttingen 1986-1987.

Schleier, H.: Geschichte der internationalen Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert. Darstellungen - Probleme - Perspektiven, in: Geschichtswissenschaft vor 2000. Festschrift für G. G. Iggers zum 65. Geburtstag, ed. K. H. Jarausch. J. Rüsen, H. Schleier, Hagen 1991, s. 164-184.

Schulin, E.: Synthesen der Historiographieggeschichte, tamtéž, s. 151-163.

Sieburg, H.-O.: Französische Geschichtswissenschaft im 20. Jh. Hauptströmungen und Modellfälle, in: O. Hauser (ed.), Geschichte und Geschichtsbewußtsein, Göttingen 1981, s. 291-311.

Sitárová, Z., Kliment, A. a kol.: Dějiny ekonomických teorií, Praha 1981.

Slavík, J.: Pojetí revoluce v novodobém dějepisectví, in: První sjezd čl. historiků, Praha 1938, s. 65-74.

Sojka, M. a kol.: Dějiny ekonomických teorií, Praha 1991.

Stloukal, K.: Hlavní proudy současné historiografie, in: První sjezd čl. historiků, Praha 1938, s. 16-32.

Strmiska, M.: Rebelující dav a anglická levicová historiografie. Několik metodologických otázek. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 37, 1988, /C/, s. 7-15.

Svátek, F.: Politické elity v historiografii a politologii, náčrt problematiky ideologie - slova - pojmu elity, in: Politické elity v Československu 1918-1948, ed. Ivana Kautská a František Svátek, Praha 1994, s. 33-64.

Šimůnková, A.: Češství, kultura a každodennost, strojopis kand. dis. práce, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, Praha 1995, s. 5-50.

Šubrtová, A.: Dějiny populačního myšlení a populačních teorií, Praha 1989.

Tilly, Ch.: The Old New Social History and New Old Social History, Review. A Journal of the F. Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations 7, 1984, No. 3, s. 363-406.

Turner, B. S.: Theories of Modernity and Postmodernity, London 1990.

Veit-Brause, I.: Paradigms, Schools, Traditions - Conceptualizing Shifts and Changes in the History of Historiography, Storia della storiografia 1990, 17, s. 50-65.

Wehler, H.-U.: Modernisierungstheorie und Geschichte, Göttingen 1975.

Weisbrod, B.: Der englische „Sonderweg“ in der neueren Geschichte. Geschichte und Gesellschaft 16, 1990, s. 233-252.

Welsch, W.: Unsere postmoderne Moderne, 3. vyd. Weinheim 1991.

White, H.: Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe, London 1975.

Winters, S. B.: Vývoj bádání o dějinách Československa ve Spojených státech, ČMM 107, 1989, s. 233-241.

Zorn, W.: „Volkswirtschaft und Kulturgeschichte“ und „Sozial- und Wirtschaftsgeschichte“. Zwei Zeitschriften in der Vorgeschichte der VSWG 1863-1900, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 72, 1985, s. 457-475.

4.4 HLAVNÍ PŘEHLEDY DĚJIN ČESKÉ A ČESKOSLOVENSKÉ HISTORIOGRAFIE

Retrospektivní komentované přehledy domácí produkce. Snahy přehlednout dějiny české a československé historiografie se datují od konce 19. století a z počátku měly především příležitostný charakter. Ani z typologického hlediska nejde o příliš sourodý celek. Zvláštní skupinu v nich tvoří zejména komentované přehledy produkce za určité období. Mezi nimi je třeba jmenovat na prvním místě výběrový soubor české historické produkce v podobě anotací a recenzí, který vytvořili Jaroslav Goll a Josef Šusta v letech 1878-1924 pro francouzskou „Revue historique“ a jenž vyšel česky jako: J. Goll, J. Šusta, *Posledních padesát let české práce dějepisné* (1878-1924), Praha 1926. Šusta v této práci pak dále pokračoval, viz J. Šusta, *Posledních deset let české práce dějepisné* (1925-1935), Praha 1937. Meziválečná česká historiografická produkce je podobným způsobem shrnuta u V. Novotného, *České dějepisectví v prvním desetiletí republiky* (Praha 1929) a v daleko stručnější časopisecké studii B. Mendla pro léta 1929-1930. Tyto soupisy mají z odborného knihovnického hlediska charakter výběrových, retrospektivních a přitom komentovaných bibliografií kritického typu.

Na práce Gollovy a Šustovy se snažila navázat publikace J. Macek, V. Husa, V. Varsík (ed.), *25 ans d'historiographie tchécoslovaque 1936-1960* (Praha 1960). Pro následující období již neexistují analogické soupisy prací domácí provenience, jež lze jen zčásti nahradit dílčími tematickými přehledy, o kterých bude ještě řeč. Problematikou se však zabývali němečtí historikové z okruhu mnichovského Collegia Carolina. Z jejich produkce je třeba uvést alespoň obsáhlý přehled Ferdinanda Seibta *Bohemica. Probleme und Literatur seit 1945* (München 1970), jenž zahrnuje období cca 1945-1969 a na který navazuje studie P. Heumose z r. 1978.

Vlastní výklady dějin české historiografie, resp. historiografie v českých zemích. Tuto záslužnou práci zahájil r. 1898 Josef Pekař, když u příležitosti vydání sborníku České akademie věd k padesátiletému panovníckému jubileu Františka Josefa I. sepsal vědecké portréty českých historiků počínaje Františkem Palackým a konče Jaroslavem Gollem a užil při tom zřejmě poprvé na veřejnosti termínu Gollova škola. Jeho studie je nejsnáze přístupná v separátu: J. Pekař, A. Podlaha, J. Smolík, *Dějepisectví* (Praha 1898). Do přibližně stejné doby spadá pokus Čestmíra Zíbrta o shrnutí domácí i zahraniční produkce ke kulturním dějinám, jimiž v opozici ke Gollovi rozuměl dějiny nepolitické, viz Č. Zíbrt, *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a dosavadní literatura cizí i česká* (Praha 1892). O českém dějepisu se snažil též informovat cizinu hrabě František Lützow, *A History of Bohemian Literature* (2. vyd., London 1907) a Týž, *Lectures on the Historians of Bohemia* (London 1905).

Lützow pojímal českou historiografii jako organickou součást dějin krásné literatury. V tomto smyslu bývala pojednávána i v následujících desetiletích. Nesporně nejlepší jsou v této souvislosti historiografické partie v meziválečné syntéze: J. V. Novák, A. Novák, *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny* (4. vyd., Olomouc 1936-1939, reprint 1995). Do meziválečného období se též řadí přehled od Jaroslava Prokeše, *Literatura dějepisná. In: Československá vlastivěda sv. X - Osvěta* (Praha 1931, s. 254-305), jenž je ovšem pro 19. a 20. století pojímán jako dějiny vědeckého oboru.

Po druhé světové válce byl autorem velmi svérázného pohledu na dějiny české historiografie tehdy již čelný vládní politik Zdeněk Nejedlý, *České dějepisectví. In: Dějiny národa českého I.* (2. vyd., Praha 1953, s. 47-129). Základem jeho vidění problematiky bylo silně dichotomické rozlišování pokrokových a nepokrokových, resp. reakčních tradic české historiografie, jemuž pak autoritativně podrobil zejména tři generace Gollovy školy.

Moderní syntéza. Metodologickým protikladem tohoto a všech analogických přístupů se stala syntéza Františka Kutnara, jejímž spoluautorem, který tehdy nesměl být uveden, byl Jaroslav Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví sv. I. Od počátků národní kultury až po vyznění obrodného úkolu dějepisectví v druhé polovině 19. století* (Praha 1973) a *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví sv. II. Od počátků pozitivistického dějepisectví na práh historiografie marxistické* (Praha 1978). Oba tyto svazky se pak staly nepostradatelnou standardní příručkou, která přináší vědecké biografie nejen českých a slovenských historiků, ale i historiků česko-německých. Rozsah biografii je odstupňován podle významu jednotlivých historiků. Vzhledem k tomu, že F. Kutnar byl předním odborníkem v oboru HSD, obsahuje zejména druhý svazek velmi cenné informace o představitelích tohoto oboru.

Dílčí přehledy. Problematice dějin české historiografie byly v různých dobách věnovány buď dílčí syntézy nebo publikace, které se jim svým pojetím nějakým způsobem blíží. Z nich uvedme alespoň: J. Hanzal, *Od baroka k romantismu. Ke zrození novodobé české kultury* (Praha 1987), J. Hobzek, *České dějepisectví doby barokní a osvícenské* (Praha 1941), K. Kazbunda, *Stolice dějin na pražské univerzitě I-III* (Praha 1964-1968), J. Klabouch, *Osvícenské právní nauky v českých zemích* (Praha 1958), V. Král, *Myšlenkový svět historie* (Praha 1974), K. Krofta, *O bratrském dějepisectví* (Praha 1946), K. Kučera, *Historie a historici* (Praha 1992), J. P. Kučera, J. Rak, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře* (Praha 1983), J. Marek, *Jaroslav Goll* (Praha 1991), F. Roubík, *Přehled vývoje vlastivědného popisu Čech* (Praha 1940), J. Slavík, *Dějiny a přítomnost. Víra v Rakousko a věda historická* (Praha 1931), J. Tomeš, *Historie v letech zkoušky* (Praha 1985), T. Vojtěch, *Česká historiografie a pozitivismus. Světonázorové a metodologické aspekty* (Praha 1984), J. Werstadt, *Odkazy dějin a dějepisců* (Praha 1948).

Tyto práce mají velmi rozdílný rozsah a také úhel pohledu na problematiku je tu nezřídka kontradiktorní, v některých případech dokonce až pamfletický. Velmi nedostatečně je zpracováno období po r. 1945, resp. 1948, kde chyběl jak časový, tak zejména metodologický odstup. Práce na tomto úseku bude zřejmě ještě dlouhá léta velmi kontroverzní, zvláště když se nespokojí jen s příkrými odsudky a bude hledat vyváženější pohled na věc. V poslední době se na tuto problematiku soustředil zejména J. Křen, *Bílá místa v našich dějinách?* (Praha 1990). Pro poznání okolností, za nichž se formovala marxistická historiografie v Československu, má svůj význam též edice *Druhý sjezd československých historiků (5.-11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935-1948*, ed. A. Kostlán (Praha 1993). Celou řadu cenných věcných informací i pro toto období lze získat v příručce M. Kudělky, Z. Šimeček a kol., *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník* (Praha 1972).

Historiografie moravská a slezská se v retrospektivním pohledu setkala s poměrně nerovnoměrnou pozorností. Také novější práce z tohoto okruhu jsou zatím velmi roztržité. Nejsoustavnější charakter měla brněnská disertace F. Hadlera *Počátky moravské historiografie. (Vývoj do počátku 90. let 19. století)*, strojopis, FF UJEP Brno 1984, na jejímž základě autor zveřejnil několik časopiseckých studií (1987, 1988). Dále viz vesměs příležitostné studie: J. Dřímál 1970, J. Kudrna 1989, M. Strmiska 1985, Týž a L. Zaoralová 1989 aj.

Historiografie českých Němců. O poznání lépe to vypadá se zpracováním česko-německé a sudetoněmecké historiografie v českých zemích. Jeho těžiště je však rovněž v dílčích studiích: A. Bachmann 1890, H. Bachmann 1963/1964,

J. Mandlerová 1986 a 1989, M. Neumüller 1971, O. Odložilík 1938, G. Pirchan 1923, F. Seibt 1959 aj. Z knižních publikací je třeba přihlídnout alespoň k práci H. Bachmanna *Adolf Bachmann. Ein österreichischer Historiker und Politiker* (München 1962), ke sborníku *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*, ed. F. Seibt (München 1986) a k vzpomínkové knize *Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder sv. V. Eugen Lemberg 1903-1976*, ed. F. Seibt (München 1986). Nepostradatelné informace obsahuje též již uvedená práce K. Kazbundy *Stolice dějin na pražské univerzitě I-III* (Praha 1964-1968) a zejména A. Lhotsky, *Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854-1954* (Graz 1954). Důležitou studii česko-rakouského historika k dějinám české historiografie představuje mimoto publikace G. Plaschky *Vom Palacký bis Pekař. Geschichtswissenschaft und Nationalbewußtsein bei den Tschechen* (Graz 1955). Uvedené publikace je třeba doplňovat alespoň o údaje ze stále nedokončeného *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*, ed. H. Sturm, F. Seibt, H. Lemberg, E. Schmidt-Hartmannová (München 1979 an.) a z H. Jilek (ed.), *Bibliographie zur Geschichte und Landeskunde der böhmischen Länder von den Anfängen bis 1948 sv. I* (Köln 1986).

4.5 VÝBĚR STATÍ K HISTORIOGRAFII HSD V ČESKÝCH ZEMÍCH

Speciální bibliografie HSD. Historiografie HSD byla a stále je v našich podmínkách velmi důležitou součástí dějin historiografie jako takové. Orientace v její produkci je však tím složitější, čím více se blížíme současnému stavu. Proto je nezbytné připomenout si alespoň některé specializované příručky, jejichž cílem bylo poskytnout bibliografii HSD v českých zemích, resp. v Československu ve větším časovém a tematickém rozsahu. Ze starších prací je možno v této souvislosti upozornit především na J. Boštík, *Soupis vědeckých prací, publikovaných Československou akademií zemědělskou* (Praha 1935). Z novější doby obsahuje bohatý přehled specializované literatury k sociálním dějinám bibliografie Z. Deyla, nazvaná *Soupis literatury k sociálním dějinám ČSR 1918-1938 I-III* (Praha 1973-1979), která vyšla jako interní publikace tehdejšího Ústavu československých a světových dějin ČSAV.

Výběrové bibliografie Národního technického muzea. NTM má ve své knihovně vzácnou a bohatou sbírku tisků a literatury k dějinám průmyslu, techniky a technologie bývalé Průmyslové jednoty a po druhé světové válce zahájilo vydávání soupisů z těchto fondů. Velmi důkladná je zejména práce H. Bez-

děkově, *Výběrová bibliografie z dějin podniků, továren a závodů I-III*, kterou vydalo Národní technické muzeum v Praze v letech 1982-1984. Třetí díl této publikace obsahuje v příloze soupis již dříve vydaných oborových bibliografií k dějinám československého hornictví (1962), hutnictví a slévárenství (1962), silniční dopravy (1963), železniční dopravy (1963), vodní dopravy (1964), le-
tectví (1964), cukrovarnictví (1965), pivovarnictví (1966), československé fo-
tografie a kinematografie (1967), čsl. chemického průmyslu (1967) a případně i dalších oborů. Tyto bibliografie většinou sestavovala S. Steinerová, která mi-
moto společně s J. Kořánem vydala: *Výběrovou bibliografii dějin českého hor-
nictví I-II* (Praha 1971) a *Výběrovou bibliografii českého hutnictví I-II* (Praha 1973). Kromě těchto výběrových soupisů, jež uvádějí i knihovní signaturu, za-
čalo NTM v Praze vydávat též periodickou bibliografii, která pod názvem *Dě-
jiny výrobních sil v české historické práci roku 1970* (a násl.) zachycovala více-
méně veškerou historickou produkci v této oblasti vědění. Tuto řadu redigoval
F. Jílek s dalšími spolupracovníky.

Bibliografie dějin průmyslových oblastí. Zatímco bibliografie Národního
technického muzea v Praze kladou z pochopitelných důvodů hlavní důraz na
výrobní procesy, technologické postupy a technické instrumenty hospodářských
dějin, bibliografie někdejšího Slezského ústavu ČSAV v Opavě usilovaly o za-
chycení širších souvislostí HSD. Šlo zejména o řadu periodických bibliografií
produkce (z části i zahraniční) za léta 1977-1988: *Průmyslové oblasti. Vše-
obecné dějiny 18.-20. století. Výběrová bibliografie I-IX* (Opava 1978-1989) a
Průmyslové oblasti. Výběrová bibliografie publikací a článků, jež začala vy-
cházet jako příloha „Slezského sborníku“ od r. 1980.

Bibliografie k historické demografii. Dobrý přehled bibliografií a statí
s komentovanou produkcí v oboru historické demografie, který je vhodné dopl-
nit studií P. Horské z r. 1991, uvádí E. Maur ve svém učebním textu z r. 1978.

K uvedeným bibliografickým příručkám můžeme ještě přiřadit V. Pavlica,
Dějiny průmyslových závodů, podniků a příslušných průmyslových odvětví. Přehled knižní produkce z let 1945-1961 (Praha 1962). Značné množství bibli-
ografií dělnického a odborového hnutí je z typologického hlediska velmi různorodé. Sahá od celkových a periodických přehledů až po regionální produkci. Přehled o něm lze získat např. z časopiseckých statí S. B. Winterse z r. 1969 a zejména J. Machačové z r. 1987.

Přehledy historiografie HSD jako takové jsou velmi rozptýlené, většinou
sestávají z časopiseckých či více méně příležitostných studií, jejichž rozsah,
úroveň a metody zpracování jsou rozdílné. Tyto studie též vzhledem ke svému
charakteru pokrývají jak celek, tak jednotlivá období historické práce v HSD
značně nerovnoměrně. Autorský přístup je v nich též dosti nesourodý i z hle-

diska axiologického, což je při tak velkém tematickém diapasonu i vzhledem ke
společenským souvislostem různých let jejich vydávání vcelku pochopitelné.
Pro orientaci v problematice jsou z nich pak nejcennější snahy o komentování
co nejširších oblastí oboru za co nejdélejší období. Mezi takové práce patří pub-
likace M. Weiricha, *Staré a nové Československo. Národohospodářský přehled
a práce 1918-1938* (Praha 1938) a celá řada dalších studií.

Z nich základní význam mají komentované přehledy bádání o hospodářských
dějinách na území Československa v letech 1918-1932-1938-1950, které do
polského časopisu „Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych“ napsali
V. Černý a V. Žáček. Tyto přehledy zachycují skutečně reprezentativní soubor
domácí produkce HSD s četnými přesahy a obsahují též důležité informace o or-
ganizaci bádání v oboru. V porovnání s nimi má publikace A. Vaňka, *Slovník
českých a slovenských politických myslitelů a sociologů 1848-1980* (Praha
1986) pouze orientační význam. Na užší téma v poměrně širokém časovém zá-
běru se soustředil r. 1973 F. Jílek ve své obsáhlé specializované studii o vývoji
studia dějin techniky v letech 1908-1951.

Na užší téma v kratším časovém úseku se pak zaměřili ve svých studiích
P. Horská, *Hospodářské a sociální dějiny 1848-1918 v české historiografii uply-
nulých dvaceti let* (1966), V. Lacina, *Historiografie hospodářských dějin Čes-
koslovenska v letech 1918-1945* (1984); J. Machačová, J. Matějček, *Stav výzku-
mu sociálního vývoje českých zemích v období 1781-1914* (1992). Z nich
nejrozsáhlejší je studie poslední, která komentuje předmětnou produkci za léta
1945-1985. Z dalších dílčích studií tohoto typu můžeme připomenout alespoň:
J. Mikulec 1990, F. Roubík 1940, T. Vojtěch 1982, J. Žemlička 1982 a mnozí
další. Z přehledů produkce k dějinám dělnického hnutí stojí za připomenutí
sborník M. Volfa (ed.), *Dějepisectví dělnického hnutí na evropském kontinentě*
(Praha 1936), studie S. B. Winterse z r. 1969 a J. Machačové z r. 1987. Řadu
kritických postřehů nejen na dané téma obsahuje již uvedená publikace F. Seib-
ta, *Bohemia. Probleme und Literatur seit 1945* (München 1970).

Dílič příležitostné přehledy. Tradičně bohatá je u nás příležitostná publi-
kační produkce, která téma HSD pojednává v souvislosti právních dějin či
v souvislosti s národohospodářským přístupem ke společnosti. Z tohoto okruhu
však projevuje jen málokterý z autorů dlouhodobější zájem o historiografii hos-
podářských a sociálních dějin. V této souvislosti je možno připomenout studie
J. Grubera 1918, J. Kaprase 1918, J. Kejře 1977, J. Klaboucha 1979, J. Pro-
cházký 1930 a sérii článků J. Večeře z let 1976-1981, na kterou navázala jeho
monografie *České buržoazní ekonomické myšlení v druhé polovině 19. století*
(AUC 1983). Danou problematiku pojednala s důrazem na meziválečné ekono-
mické a sociální teorie v Československu (viz hlavně K. Engliš) publikace

Z. Sitárová, A. Kliment a kol., *Dějiny ekonomických teorií* (Praha 1981, s. 467-527), kde je však téma pojato dosti jednostranně.

Bibliografické soupisy k dějinám cen a mezd. Oproti tomu systematictější charakter mají snahy o zachycení bádání v oboru výzkumu cen a mezd, jež má u nás jistou, i když ne zcela kontinuální tradici, viz: V. Černý 1932, V. Bystrický 1964, J. Honc 1962, V. Husa a J. Petráň 1962 a J. Petráň a kol. 1973.

Příspěvky o institucích HSD v českých zemích a v Československu jen málokdy přesahují rámec příležitostné či jubilejní informace. Z knižních publikací, jež nějak souvisí s touto problematikou, můžeme připomenout alespoň: J. B. Stránský (ed.), *Z dějin české technické tvorby* (Praha 1940), J. Mandlerová, *Soupis odborných spolků a vědeckých institucí v českých zemích 1860-1918* (Praha 1973) a J. Opava, *Vznik a vývoj Československé akademie zemědělské a účast zemědělských pedagogů na její činnosti. Období let 1924-1945* (Praha 1988). Otázkám archivů k HSD jsou věnovány např. publikace: R. Bárta, *Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce v letech 1932-1935* (Praha 1935), J. Klepl, *Hospodářské archivy u nás a v cizině* (Praha 1940) a stati J. Klepla 1937-1938, A. L. Krejčíka 1921, M. Volfa 1937 a dalších. Z ostatních institucí byla pak věnována soustavnější pozornost Národohospodářskému ústavu při České akademii věd, viz J. Gruber 1918 a zvl. J. Mandlerová 1973-1974.

4.6 STRUČNÝ NÁSTIN HISTORIOGRAFIE HSD V ČESKÝCH ZEMÍCH

Počátky v době osvícenství. Tradici, jež směřovala k postupnému utváření specializovaného směru HSD, lze i u nás sledovat do dosti dávné minulosti. Jednou z jejích komponent jsou statistické a národohospodářské publikace osvícenecké rakouské státovědy, jež lze doplnit vzdělávací literaturou, která měla ve svém čtenáři vzbudit zájem o lepší hospodaření, podnikání či obchod. Ze statistiků měl největší význam právnícky vzdělaný rada českého gubernia J. A. Riegger (1742-1795), který v Praze založil první specializované neperiodické historicko-statistické časopisy, jež nesly název „Archiv der Geschichte und Statistik insbesondere von Böhmen“, sv. I-III, 1792-1795 a „Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen“ sv. I-XII, 1787-1794. Riegger se zajímal i o starší tradice historiografického zájmu, jenž souvisel v Čechách s kulturními, hospodářskými a sociálními dějinami. Z tohoto důvodu vydal z rukopisu desátý svazek známého díla barokního dějepisce Bohuslava Balbína (1621-1688) *Miscellanea historica regni Bohemiae I-VII* (1679-1688), kde je popsána správa a soudnictví. Toto dílo jako celek obsahuje celou řadu cenných informací, které

se týkají HSD. Balbín ostatně v rámci svého širokého chápání dějin pěstoval též zájem o dějiny hornictví a důlních technologií, jak o tom svědčí např. jeho kniha o příbramské Svaté Hoře *Diva Montis Sancti* (1658).

Mezi vzdělávací a svého druhu již národohospodářskou literaturu, jež měla svůj protějšek v učené produkci M. A. Voigta a J. T. Peithnera, lze zařadit učební příručky osvíceneckých duchovních A. Pařízka a O. Steinbacha. Typ vzdělávací příručky pro venkovské vrstvy, jež se nezdálo dotýkala otázek správného hospodaření a ekonomického životního postoje, představoval v této souvislosti např. překlad F. J. Tomsy *Pomoc v potřebě, neb užiteční veselí i smutní příběhové obyvatelů Wildheimu* (1791). Katoličtí duchovní (J. Schaller, G. Wolny aj.), hráli též důležitou roli při rozvíjení historické a politické topografie Čech a Moravy. Praktické národohospodářské aspekty pak sledovali v době předbřeznové především první sekretář Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách (zal. 1833) K. J. Kreutzberg a profesor statistiky na právnické fakultě pražské univerzity N. G. Schnabel. V této době vytvořil též výchozí dílo k dějinám hornictví v Čechách první prezident společnosti Národního muzea a předseda Vlastenecko-hospodářské společnosti, přírodovědec hrabě Kašpar Šternberk (1761-1838): *Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke I-III* (1836-1838).

Důležité práce HSD z této doby. Z nich lze připomenout alespoň: M. A. Voigt, *Über den Geist der böhmischen Gesetze* (1788), J. T. Peithner, *Natürliche und politische Geschichte der böhmischen und mährischen Bergwerke* (1771), J. A. Riegger, *Skizze einer statistischen Landeskunde von Böhmen I-III* (1795), J. A. Schreyer, *Kommerz, Fabriken und Manufakturen des Königreichs Böhmen I-II* (1790), A. Pařízek, *Versuch einer Geschichte Böhmens für den Bürger* (1781), O. Steinbach, *Kleine Geschichte von Mähren für die Jugend* (1783), J. Schwoy, *Topographie von Mähren I-III* (1793-1794), J. Schaller, *Topographie des Königreichs Böhmen I-XVI* (1782-1792), G. Wolny, *Die Markgrafschaft Mähren topographisch und historisch dargestellt I-V* (1835-1842), J. G. Sommer, *Königreich Böhmen statistisch-topographisch dargestellt I-XVI* (1833-1849), G. N. Schnabel, *Statistische Darstellung von Böhmen* (1826), Týž, *Tafeln zur Statistik von Böhmen* (1848), K. J. Kreutzberg, *Skizzirte Übersicht des gegenwärtigen Standes und Leistungen von Böhmens Gewerbs- und Fabrikindustrie in ihren vorzüglichen Zweigen* (1836), Týž, *Beiträge zur Würdigung der Industrie und Industriellen Österreichs* (1854 an).

Czörnig a D'Elvert. Z Čech pocházel i čelný rakouský statistik Karel Czörnig (1804-1889), který tento obor dokázal pozvednout z dobrých základů na vysoký evropský standard. Od r. 1842 začal vydávat statistickou řadu „Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie“ a rovněž byl iniciátorem reprezenta-

tivní publikace o rakouském neoabsolutismu, již historici s oblibou užívají dodnes. Jeho vrstevníkem byl právnícky vzdělaný úředník politické správy na Moravě a později tamní čelný německý liberál Christian D'Elvert (1803-1896), který snesl mnoho cenného materiálu ke kulturním, hospodářským a sociálním dějinám této země. Důležité poznatky pro moderní HSD dále přinášeli úředníci obchodních a živnostenských komor (viz např. E. Schebek a H. Hallwich) či odborně vzdělaní publicisté (J. Palacký, Th. Pisling aj.): K. Czörnig, *Ethnographie der österreichischen Monarchie I-III* (1855-1857), Týž, *Österreichs Neugestaltung 1848-1858* (1858), Ch. D'Elvert, *Geschichte der Verkehrsanstalten in Mähren und Öster.-Schlesien* (1854), Týž, *Zur Culturgeschichte Mährens und Öster. Schlesiens I-IV* (1866-1888), Týž, *Zur öster. Finanzgeschichte mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder* (1881), H. Hallwich, *Firma Franz Leitenberger* (1893), E. Schebek, *Böhmens Glasindustrie und Glas-handel. Quellen zu ihrer Geschichte* (1878), J. Palacký, *Böhmische-Skizzen von einem Landeskinde* (1861), Th. Pisling, *Nationalökonomische Briefe aus dem nordöstlichen Böhmen* (1856).

Vliv romantismu a liberalismu. Zatímco převážně statisticky orientovaná práce na poli HSD, jež vycházela z osvěcenské tradice, představovala ve své době jakési dějiny přítomnosti, z nichž pak čerpala jak česká, tak i německá historiografie v českých zemích, pak romantismus a liberalismus přispěly ke vzniku zcela odlišných a v mnohém protichůdných konceptů dějin v tomto prostoru. Příznačné pro ně bylo hledání takových pojetí národních dějin Čechů, Němců a případně též Moravanů, jejichž východiska byla spatřována v daleké minulosti a HSD v nich hrály mnohdy určující roli. V českém prostředí takový koncept minulosti prosadil vedle P. J. Šafaříka a J. E. Vocela zcela dominantní František Palacký (1798-1876).

Koncepce F. Palackého považovala (ne bez vlivu německé právně historické školy) staré slovanské právo za nejlepší a nejvěrohodnější obraz fungování staré slovanské společnosti v Čechách, jejích správních forem, politických a soudních institucí a v neposlední řadě i poměrů sociálních a hospodářských. V jeho představách šlo o základ česko-slovanské identity v dějinách, která ještě nebyla ovlivněna německou kolonizací a feudálním, tj. nerovným stavovským právem, jež podle něho bylo germánským importem do „demokratického“ slovanského prostředí. Ve shodě s romantismem a liberalismem mu byla původní slovanská společnost v Čechách společenstvím lidí, kteří si byli právně rovni, hospodářsky a sociálně nerovni. Šlo mu tedy, stručně řečeno, o hledání základů občanské společnosti v předfeudální slovanské společnosti. Tento jeho názor byl nejlépe vyjádřen v dílech *Geschichte von Böhmen III/1* (1839) a *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I/2 a II/1* (1854 a 1874), jež je vhod-

né doplnit zejména jeho statí *Srovnání zákonů cara srbského Štěpána Dušana s nejstaršími řády zemskými v Čechách* (ČČM 1837).

Vliv Palackého na české právní historiky. Takto vymezený koncept právních dějin pak ovlivnil celou řadu českých právních historiků, jimiž byl sice po několik desetiletí věcně doplňován či v jednotlivostech korigován, avšak v zásadě přijímán jako autoritativní historický rámec. Šlo především o H. Jirečka, J. Hanel a na Moravě o V. Brandla, poněkud stranou od tohoto vlivu stál J. Čelakovský. Nejtrvalejší stopy však zanechal na přístupu k HSD u prvního profesora českých dějin na rozdělené pražské univerzitě Josefa Kalouska (1838-1915), který se vyjma českého státního práva věnoval též vydávání právních dokumentů, vrchnostenských a zeměpanských nařízení a instrukcí, které byly v českých dějinách směřovány k selskému obyvatelstvu.

Stěžejní díla pocházející z uvedeného autorského okruhu. Z nich si připomeňme alespoň tyto publikace: H. Jireček, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě I-III* (1863-1872), Týž (ed.), *Codex iuris bohemicus I-XII* (1867 an.), J. Hanel, *O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě* (1874), Týž, *O pojmu a objemu historie práva rakouského* (1880), Týž, *Děje práva německého I-II* (1904-1905), V. Brandl, *Glossarium illustrans bohemo-moravicae historiae fontes*, (1876), Týž (ed.), *Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové I-VI* (1872-1896) - od sv. VII (1911) ed. B. Bretholz, J. Čelakovský (ed.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae čili Sbírky pramenů práva městského království českého I-II* (1886-1895), J. Kalousek, *České státní právo* (2. vyd. 1892), Týž (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské. In: Archiv český XXII., XXIII., XXV., XXIV.* (1905-1913).

Tomek-Gindely-Winter-Zíbrt. V české historiografii navíc existovala linie, jež se snažila od 50. let 19. století nějakým způsobem odlišit či alespoň odstínit od Palackého chápání HSD jako výrazu česko-slovanské národní identity vyjádřené slovanským právním řádem. V právní historii se o něco takového do jisté míry pokoušel již zmíněný J. Hanel, mezi profesními historiky tuto tendenci spatřujeme u Václava Vladivoje Tomka (1818-1905) a zvl. u Antonína Gindelyho (1829-1892). Tomkovou snahou v jeho *Dějínách Prahy* sice bylo nepodstatně pouze vnější politické dějiny, ale i nastínit co nejbohatší obraz společenského života města, ale jeho skutečný výkon se omezil na deskriptivní pasáže v pátém, osmém a devátém svazku, kde podal suchý popis světských a duchovenských institucí a jejich představitelů, městské správy, řemesel a živostí, národnostních poměrů a představitelů univerzity. Soustavnější prorakouské stanovisko než Tomek představoval ve svém pojetí historické práce Gindely, který měl značné pochopení jak pro význam novodobé státní hospodářské politiky, tak pro dějiny sociální. Tyto impulsy HSD však zůstaly v jeho době nepovšimnuty.

Dříve než přistoupíme ke stručnému výčtu prací obou autorů, týkajících se HSD, připomeňme si, že jejich důležitými pěstiteli byli v druhé polovině 19. a začátkem 20. století v Čechách zejména archivářsky důkladný Zikmund Winter (1846-1912), tematicky poněkud rozptýlený Č. Zíbrt a dnes méně známý K. V. Adámek; ve Slezsku to pak byl obětavý vlastivědný pracovník Vincenc Prasek, který v letech 1902-1907 vydával první specializovaný časopis pro agrární dějiny „Selský archiv“.

Jejich hlavní díla: V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy I-XII* (1855-1901), A. Gindely, *Dějiny českého povstání léta 1618 I-IV* (1870-1880), Týž, *Geschichte der böhmischen Finanzen von 1526-1618* (1869), Týž, *Über die Lage der bauerlichen Bevölkerung in Böhmen in der Zeit von 1648-1848* (1880), Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst I-II* (1890-1892), Týž, *Řemeslnictvo a živnosti v Čechách 1526-1620* (1909), Týž, *Český průmysl a obchod v XVI. věku* (1913), Č. Zíbrt, *Kulturní historie, její vznik, rozvoj a dosavadní literatura* (1892), K. V. Adámek, *Příspěvky k dějinám lidu selského v 18. věku* (1897), Týž, *Listář k selským bouřím 18. věku* (1928), V. Prasek (ed.), *Vlastivěda slezská I-IV* (1888 an.).

Německá historiografie v Čechách získala svůj hlavní stimul založením historického spolku Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen r. 1862 v Praze. Spolek byl velmi živým organizačním centrem historické práce, v níž byla značná pozornost věnována kulturním dějinám a v rámci nich národnostní otázce ve spojení s výzkumem HSD. Z hlediska konceptuálního šlo nejdříve o hledání německé koncepce českých dějin v polemice s Palackým a později o historické podepření vlastní identity. Vyjma konzervativního K. Höflera hrála v tomto směru rozhodující úlohu liberálně orientovaná skupina mladších historiků vedená L. Schlesingerem, v níž však nejvýraznější vědeckou osobností byl Julius Lippert.

Ludwig Schlesinger (1838-1899), činný též v politice jako vůdce německých liberálů v Čechách, byl autorem popularizační syntézy českých dějin *Geschichte Böhmens* (2. vyd. 1870), která byla koncipována jako alternativa k Palackého pojetí českých dějin svým důrazem na kulturní výkony Němců v českých dějinách, tj. především při vzniku svobodného městského stavu, řemesel, obchodu a později i průmyslu a dále pak při rozvoji vědy, vzdělanosti a umění. V podobném duchu byly laděny četné studie ve spolkovém časopisu „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen“, jenž měl vysokou profesní úroveň.

Z podnětu uvedeného spolku a jeho nákladem vyšla nejen Schlesingerova kniha, ale i další projekty, mezi nimiž zaujala významné místo řada dějin jednotlivých měst, edice městských knih a dalších písemností a v neposlední řadě

i knižnice „Beiträge zur Geschichte der deutsch-böhmischen Industrie“, ed. A. Fournier a O. Weber, sv. I-VI (1893-1898). Hlavní díla k moderním sociálním dějinám a dějinám průmyslu v českých zemích, napsaná v této době v německém jazyce, vznikla však mimo autorský okruh spolku (K. Grünberg, K. Pribram a J. Slokar).

Julius Lippert (1839-1909). Značný význam pro utváření nových představ o hospodářských, a zejména sociálních dějinách v Čechách měla Lippertova publikace *Socialgeschichte Böhmens in vorhusitischer Zeit I-II* (1896-1898), která vzbudila výrazný, byť i polemický ohlas též na české straně (zejména J. Peisker, F. Vacek, J. Pekař a J. Šusta). V prvním dílu byl Lippert ochoten připustit odůvodněnost některých názorů Palackého, avšak v druhém dílu pojal téma jako zásadní proměnu společnosti v Čechách pod rozhodujícím vnějším vlivem německé kolonizace. Sám však měl přitom dost šťastnou ruku při výběru příslušných pramenů, a zejména při volbě metodických nástrojů pro jejich zpracování. Téma kolonizace pak rozvíjeli se silným nacionálními akcenty A. Bachmann a na Moravě B. Bretholz. Polozapomenutou postavou německých HSD v Čechách je pak bratr Maxe Webera Alfred Weber (1868-1958). Ten působil od 80. let 19. století do r. 1907 na německé univerzitě v Praze, kde se začal zabývat svou teorií lokalizace průmyslových středisek, díky níž se stal průkopníkem moderního bádání o vzniku a vývoji tzv. průmyslových oblastí.

K uvedenému problematice HSD bibliograficky uvedme alespoň: J. Lippert, *Geschichte der Stadt Leitmeritz* (1871), L. Schlesinger (ed.), *Die Chronik der Stadt Elbogen* (1879), Týž (ed.), *Urkundenbuch der Stadt Saaz* (1892), W. Hieke, A. Horčíčka (ed.), *Urkundenbuch der Stadt Aussig* (1896), O. Weber, *Die Entstehung der Porcellan- und Steingutindustrie in Böhmen* (1894), K. Grünberg, *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bauerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien I-II* (1893-1894), K. Pribram, *Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860* (1907), H. Rauchberg, *Der nationale Besitzstand in Böhmen I-III* (1905), J. Slokar, *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.* (1914), A. Weber, *Über den Standort der Industrie* (1909), A. Bachmann, *Geschichte Böhmens I.* (1899), B. Bretholz, *Geschichte Böhmens und Mährens I., s.d.*

Gollova škola. Paradigmatický zlom, jenž znamenal odklon od Palackého chápání českých dějin, připravilo v české historiografii několik na sebe navazujících okolností. Šlo o vznik samostatné české univerzity v Praze (1882), dále o spor o pravost podvržených Rukopisů zelenohorského a královodvorského (1886-1888), a zejména pak o vznik uskupení žáků Jaroslava Golla (1846-1929), jež se samo začalo nazývat Gollovou školou. Goll sám se přímo

problematicke HSD nevěnoval, avšak vedl k tomu své žáky. Kladl přitom velký důraz na jejich řemeslnou zdatnost a přitom rozvíjel takový koncept historiografie, jenž usiloval o co největší nezávislost na stávajících politických poměrech a nacionálních sporech. Toto pojetí souviselo s východiskem pozitivistické vědy, jež spatřovala svůj smysl především sama v sobě a ne v ohledech na vnější společenské okolnosti. Již v 90. letech 19. století začali směr bádání v HSD ovlivňovat dva Gollovi přední žáci Josef Pekař a Josef Šusta, kteří se nejen stali předními autoritami v tomto oboru, ale vychovali i celou řadu zdatných následovníků.

Josef Pekař (1870-1937) se uplatnil jako historik HSD již v prvních ročnících nově založeného „Českého časopisu historického“ (1895), a to zejména svou polemikou proti přeceňování významu původní slovanské občiny v českých HSD: *K sporu o zádrhu staroslovanskou* (1900) a *K českým agrárním dějinám ve středověku* (1901). Nemenší význam měla jeho stať *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví* (1897), kde referoval o novém kolektivistickém pojetí dějin německého historika K. Lamprechta, jež mu bylo dost sympatické. Mnohem významnější však byly jeho publikace z novějších českých HSD. Klasickým dílem české historiografie hospodářské a sociální pak zůstává jeho *Kniha o Kosti I-II* (1909-1911, 4. vyd. 1970), jež pro venkovské dějiny 17.-18. století dokázala spojit historii každodennosti s dlouhodobými trendy státní fiskální politiky, a to vše ve velmi čtivé formě, z níž je patrné Pekařovo citové zaujetí nejen rodným krajem, ale i sympatie pro selskou vrstvu českého národa. Tato publikace pak byla autorem doplněna analytictějšími *Českými katastry I-II* (1913-1915), jež měly přinést podklady k zamýšlenému třetímu svazku předchozího díla.

Josef Šusta (1874-1945) měl pro plodnou konfrontaci se západní historiografií ještě větší pochopení než Pekař. Zvláště sympatické mu byly podněty z románského kulturního okruhu, jimiž poněkud vyvažoval převažující vliv německé historiografie ve střední Evropě. Tato snaha se ostatně projevila i v jeho dvou symptomatických statích z oboru hospodářských a sociálních dějin *Otrocktvi a velkostatek v Čechách* (1899) a *Dějinné předpoklady moderního imperialismu* (1909) a prosazovala se i v jeho dlouholeté recenzní činnosti. Goll dokonce uvažoval o tom, že by se Šusta mohl habilitovat pro obor hospodářských a sociálních dějin, neboť i další statí jeho žáka směřovaly tímto směrem: *Rožmberský urbář* (1906) a *Purkrabské úcty panství novohradského z let 1390-1391* (1909).

HSD vně Gollovy školy. Hospodářské a sociální dějiny v dané době nepřestovali jen žáci Gollovy školy, která, jak nutno zdůraznit, byla mnohem více orientována na dějiny politické. K. Jireček se jako přední znalec zabýval rolí Dub-

rovníku v balkánských dějinách. Významným katolickým historikem, jenž se zabýval agrárními a sociálními dějinami českého středověku, byl odborník na emfiteutické právo F. Vacek, který napsal *Sociální dějiny české doby starší* (1905). Velmi svérázným historikem starších českých HSD byl J. Peisker, jenž své nekonvenční teorie shrnul v knize *Kdo byli naši předkové a co jsme po nich zdědili* (1921), jež nenalezla v odborné veřejnosti kladný ohlas.

Sociologický přístup k dějinám. Česká profesionální historiografie tehdy neměla zvláštní pochopení pro sociologický přístup k dějinám, jenž byl reprezentován především T. G. Masarykem (1850-1937) a E. Chalupným. Jejich východiskem byla tzv. obráceně historická metoda, jež hledala analogii mezi komponentami uspořádání společnosti v přítomnosti na straně jedné a minulosti na straně druhé. To znamenalo, že současné uspořádání společnosti mělo inspirovat historiky při jejich studiu společnosti minulé tak, aby ji byli schopni popsat nejen v jednotlivostech, nýbrž i vysvětlit jakožto organický celek. Viz hlavně: T. G. Masaryk, *Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické I-II* (1898, 7. vyd. 1948) a E. Chalupný, *Úkol českého národa* (1910), Týž, *Havlíček. Obraz psychologický a sociologický* (1908). Masaryk ve své Otázce sociální nekritizoval jen způsob, jak marxismus toto důležité téma moderních dějin uchopil, ale i stále převažující induktivní pracovní metodu historika, který bez „obecného filozofického názoru“ pracuje se svými prameny metodou „tu něco“ o náboženství, státu, strategii atd., aniž by prý dospíval k celkovému obrazu společenského celku v jeho vývoji.

Přínos právníků-národohospodářů. Moderními českými HSD se zabývali i čeští právníci vzdělaní národohospodáři J. Kaizl, A. Bráf, J. Gruber a C. Horáček, jenž sepsal zřejmě první odborně založenou českou práci o počátcích českého dělnického hnutí (1896). Albín Bráf (1851-1912) byl zakladatelem vlastní české národohospodářské školy na právnické fakultě rozdělené pražské univerzity. Jeho pojetí oboru obsahovalo celou řadu historických aspektů (viz též vliv K. Kniese a K. Mengera). Opíral se rovněž o starší či soudobou domácí statistickou tradici (E. A. Jonák, K. Kořistka, H. Rauchberg, F. Wieser aj.). Pro praktické rozvíjení studia mnohých témat z moderních HSD pak mají stále výchozí význam práce Bráfovy a Gruberovy, a to zejména pro svou schopnost podat metodicky ujasněný výklad vztahu mezi právní normou či hospodářskou směrnicí a konkrétním historickým vývojem.

K tomu viz: A. Bráf, *Studien über nordböhmsche Arbeiterverhältnisse* (1881), Týž, *Der landwirtschaftliche Hypothekarkredit in Österreich während der letzten fünfzig Jahre* (1899), Týž, *Život a dílo I-V*, 1922 ad., J. Gruber, *Agrární zřízení. Právní a hmotné postavení selského lidu v českých zemích v minulosti a přítomnosti* (1914), Týž, *Obchodní a živnostenská komora v Pra-*

ze v prvním půlstoletí svého trvání 1850-1900 (1900), Týž, *Hospodářská organizace úvěru I-II* (1920).

Gruber byl rovněž r. 1896 zakladatelem a po 30 let hlavním redaktorem velmi dobře vedeného „Obzoru národohospodářského“, do něhož sám přispěl mnoha odbornými články. K tomuto renomovanému časopisu s mnoha historickými statěmi se později přidružily „Sborník věd právních a státních“ (1900) a „Agrární revue, resp. archiv“ (1914), jenž později začal vycházet pod známým titulem „Časopis pro dějiny venkova“ (ČDV od 1922 an.).

Možnosti a podněty po r. 1918. Vznik samostatného československého státu nepochybně rozšířil možnosti profesionálního uplatnění pro české historiky. Základní instituci pro rozvíjení české a německé profesionální historiografie ovšem zůstala pražská univerzita, jež byla od r. 1882 rozdělena na dvě národní univerzity, českou a německou. Po roce 1918 k ní přibyla česká univerzita v Brně a slovenská v Bratislavě. Institucionální vazba HSD na univerzity však nebyla zpočátku nikterak výrazná, i když na nich působila celá řada historiků, kteří se zabývali i tímto oborem. Roku 1922 se na Vysoké škole zemědělské a lesního inženýrství stal docentem dějin zemědělství Josef Kazimour (1881-1933) a teprve r. 1927 se pro obor hospodářských dějin habilitoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy Bedřich Mendl (1892-1940), jenž mimořádnou profesuru v tomto oboru získal r. 1934.

Mimouniverzitní instituce. Podněty ke zvýšenému zájmu o HSD dávaly po r. 1918 povětšinou mimouniverzitní instituce, nezřídka ovšem v úzké spolupráci s vysokoškolskými profesory a docenty. Roku 1919 vznikl státní *Zemědělský archiv*, jenž vedl A. L. Krejčík. Roku 1931 se potom ustavil z podnětu univerzitního profesora J. Šusty při Technickém muzeu v Praze *Archiv pro dějiny průmyslu a obchodu*, v němž hrál významnou roli právě již zmíněný B. Mendl spolu s J. Kleplem. Mendl byl rovněž spolu s M. Volfem čelnou osobností při formování *Historické komise* při *Sociálním ústavu ČSR*, jež vznikla r. 1932 a jejímž úkolem bylo shromažďovat prameny k dějinám sociálních hnutí, zejména dělnického, z let 1840-1900.

Daleko větší význam mělo vytvoření *Komise pro zemědělské dějiny* při Československé akademii zemědělské r. 1932. Jejím předsedou byl tehdy již čelný československý diplomat, univerzitní profesor Kamil Krofta, jenž organizační práci přenechával agrárnímu historikovi Václavu Černému (1894-1962). Černý byl rovněž iniciátorem toho, že v rámci této komise vznikla *subkomise pro dějiny cen a mezd*, jež byla napojena na stejnojmennou mezinárodní komisi se sídlem v Londýně. Její práce se však nedostala dále než za vytyčení cílů.

Prestížním časopisem oboru HSD byl v té době „Časopis pro dějiny venkova“, který redigoval nejprve J. Kazimour a potom V. Černý. Novým projevem

tehdejší doby byl vznik volného uskupení levicově orientovaných mladších historiků, jež se nazývalo *Historickou skupinou* (1937) a jemuž se podařilo vydat několik čísel časopisu „Dějiny a přítomnost“. Někteří z nich se pak po r. 1945 stali propagátory marxismu v historické vědě. Roku 1928 byla v Praze založena též *Společnost pro dějiny Židů* v ČSR, která vydávala v obou jazykových mutacích „Ročenku pro dějiny Židů v Československé republice / Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Czechoslovakischen Republik“. Časopis, v němž lze nalézt řadu rozmanitých informací ke kulturním, hospodářským a sociálním dějinám Židů, řídil historik S. Steinherz, který byl na přelomu let 1922-1923 po svém zvolení rektorem německé univerzity v Praze z rasových důvodů nucen k rezignaci jak studenty, tak akademickým senátem.

Nové centrum německé historiografie v Čechách vzniklo při Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, jež byla protějškem České akademie věd. V roce 1918 se při této společnosti ustavila velmi agilní historická komise, jež začala později zatlačovat do pozadí historickou práci v rámci spolku Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen. HSD však v rámci tohoto nového orgánu nehrály již tak důležitou roli jako dříve. Jak v českém, tak v německém prostředí se objevila celá řada prací, jež lze zařadit do okruhu HSD jako tradiční součást regionální vlastivědné práce, a to většinou v přímé vazbě na místní instituce.

Složitost vývoje oboru HSD v meziválečném období nespočívala jen v jeho rozhojnění, částečné profesionalizaci a specializaci, ale i v problémech generačních, neboť pro generaci mladých historiků z 30. let bylo jen ve výjimečných případech možné uplatnit se na čelných vědeckých pracovištích, jimiž byly univerzity. Z historiků, kteří se odborně zcela etablovali ještě před první světovou válkou, pak publikovali po r. 1918 v oboru HSD významnější práce především J. Pekař, *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy* (1923) a K. Krofta, *Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě* (1919, 2. vyd. 1949).

V celém meziválečném období se HSD rozvíjely nezřídka jako velmi podstatná součást vlastivědy či šířeji nebo úžeji chápané regionalistiky. Velmi často šlo přitom o historiky, kteří se mohli metodicky opírat o dokonalé univerzitní vzdělání. Pro moravský region byly v dané době profilující zejména práce F. Hrubého, L. Hosáka a J. Novotného, z menších regionů připomeňme alespoň záslužné práce J. Dobiáše a F. Macháčka. Vlastivědu pěstoval na profesionální úrovni především František Roubík (1890-1974), jenž napsal mj. celou řadu zasvěcených studií o dějinách Chodů, dějinách dopravy, dějinách absolutistické státní správy, revoluce 1848 a dějinách emancipace Židů.

Z jejich prací uveďme: F. Hrubý, *Moravské zemské desky z let 1348-1642* (1931), L. Hosák, *Historický místopis země Moravskoslezské I-IX*. (1933-1938),

J. Novotný, *Moravský berní systém v století 17. a 18.* (1936), J. Dobiáš, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí I-V* (1927-1971), F. Macháček, *Plzeň a Plzeňsko v přítomnosti a minulosti* (1936), F. Roubík, *K vývoji poštovníctví v Čechách v 16. až 18. století* (1937) a Týž, *Silnice v Čechách a jejich vývoj* (1938), Týž, *Z dějin židů v Čechách v devatenáctém století* (1935).

Obor HSD rozvíjeli v meziválečném období rovněž národohospodářští odborníci, demografové a sociologové. Z nich byl nepochybně nejvýraznější osobností čelný národohospodář Karel Engliš (1880-1961) se svým dílem *Soustava národního hospodářství I-II* (1938). Na pomezí mezi národohospodářstvím, právní vědou, sociologií a historií se pohyboval záslužný *Slovník národohospodářský, sociální a politický, I-III* (1929-1933), hl. red. E. Chalupný.

Z dalších prací uvádíme alespoň: A. Pimper, *České obchodní banky za války a po válce* (1929), E. Reich, *Základy organizace zemědělství v Československé republice* (1934), V. Vilíkovský, *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu. Od nejstarších dob až do vypuknutí světové krize hospodářské* (1936), J. Voženílek, *Pozemková reforma v Československu* (1924), K. Galla, *Sány. Příspěvek k sociologii družstevnictví v československé vsi* (1937), A. Boháč, *Hospodářské a sociální poměry obyvatelstva republiky československé ve světle sčítání lidu* (1923), J. Pohl-Doberský, *Vylidňování venkova v Čechách v období 1850-1930* (1932).

Rozhodující role dějin zemědělství při rozvíjení oboru HSD v meziválečném období byla naprosto zřejmá. Nermalou úlohu při tom hrála finanční podpora vlivné agrární strany. Výzkumu dějin v dané oblasti se též věnovala celá řada předních historiků. Důraz byl přitom kladen na ty procesy, které nějakým způsobem souvisely se sociální a politickou emancipací selské vrstvy venkovského obyvatelstva, někdy byl výzkum zacílen i poněkud hlouběji do minulosti. Jeho úspěšné provádění navíc předpokládalo spojení historického vzdělání s osobní zkušeností z života na venkově. Mezi předními odborníky v této oblasti musíme jmenovat především J. Kazimoura, *K dějinám dělení velkostatků v 18. století* (1921), Týž, *Státní péče o lesy v Čechách 1754-1852 I. Do válek napoleonských* (1933) a V. Černého, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v 15. až 19. století* (1930). Mezi mladší historiky z tohoto okruhu patřili především F. Lom a F. Kutnar, o kterých ještě bude řeč.

Vyjma takto koncipovaného výzkumu se rozvíjel i starší zájem o dějiny cukrovarnictví, lesnictví a případně i dalších národohospodářských odvětví, který pěstovali většinou příslušní techničtí či podnikatelští odborníci. Vedle toho byl zájem profesionálních historiků o průmyslovou industrializaci teprve ve svých počátcích a z šířeji koncipovaných prací se mohl představit především

knihou K. Hocha, *Čechy na prahu moderního hospodářství* (1936), studii J. Klepla o Průmyslové jednotě v Praze před r. 1848 a jeho shrnující skicou *Počátky továrního průmyslu lnářského v českých zemích* (1941).

Bedřich Mendl (1892-1940) byl nepochybně nejvýraznější osobností, jež u nás v meziválečném období rozvíjela HSD. Mendl vyšel z tradičního zájmu domácí české a německé historiografie o dějiny středověkých měst. Dokázal však tomuto zájmu vtisknout nejen svoji osobnost, ale i nové metodologické impulsy, jež toto téma činily předmětem sociálních dějin, které se tak vymezovaly oproti právním dějinám. Uměl přitom přesvědčivě vysvětlit souvislost mezi sociální skladbou a hospodářskými i národnostními poměry pražských měst a angažovaností jejich obyvatel v husitské revoluci. Mendl byl velmi sečtělým historikem, čerpal metodologické podněty nejen z německé historiografie, ale i z historiografie francouzské (viz též předchůdci a první generace školy Annales) a někdy i anglosaské. Mezi jeho hlavní knižní díla patří: *Hospodářský vývoj Evropy* (1931, 2., vyd. 1948) a posmrtně vydaný soubor *Vývoj řemesel a obchodu v Městech pražských* (1947). Dále viz *Sociální krize a zápasy ve městech 14. věku* (1926) a *Knihy počtů města Brna z let 1343-1365* (1935).

Jan Slavík (1885-1978) si v metodologické oblasti v dané době počínal daleko agresivněji než B. Mendl. Slavík vystupoval jako ostrý kritik převážně individualistického pojetí dějin Gollovy školy. Obor HSD se snažil především pod vlivem Maxe Webera metodologicky obohatit o problematiku moderních sociálních hnutí a sociálních revolucí. Z tohoto důvodu se též aktivně vyrovnával s marxismem; v Evropě byl zřejmě jedním z prvních historicky vzdělaných sovětologů. Jeho pokus o moderní koncepci dějin vzniku české národní společnosti spadá až do poválečného období: *Básnická perioda českého dějepiscectví* (1932), *Lenin* (1934), *Vznik českého národa I-II* (1946-1948).

Pěstování HSD v rámci německé historiografie v českých zemích, která se od konce 20. let 20. století začala sama považovat za sudetoněmeckou, získávalo celou řadu specifických črt, které pramenily většinou z vnějších okolností. Nejpodstatnějšími z nich byl vznik a zánik samostatného Československa a nastolení nacistického režimu v sousedním Německu. V tomto kontextu byla pěstována i historiografie HSD, regionální dějiny a vlastivěda, jež kladly stále rostoucí důraz na hledání spojitostí mezi národní identitou a historickým výzkumem.

Část sudetoněmeckých historiků přivedla takto chápanou historickou práci do většího či menšího kontaktu s nacistickou ideologií, jak o tom svědčí dobová reprezentativní publikace *Das Sudetendeutschtum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte*, ed. G. Pirchan, W. Weizsäcker, H. Zatschek (1937, 2. vyd. 1939) nebo nově vzniklý časopis „Zeitschrift für sudetendeutsche

Geschichte“ (1937 an.), jenž uveřejňoval řadu statí k hospodářským, sociálním a kulturním dějinám.

Celá řada německých historiků v českých zemích přitom ovšem publikovala v oboru HSD práce, které svůj význam neztratily dodnes, a to např. o dějinách lnářství (A. Kunze), středověkých právních dějinách (W. Weizsäcker), dějinách feudálního velkostatku (W. Straka a F. Kloss), soukenictví (W. Havelka), zahraničního obchodu s perím (J. Blau), o Valdštejnově hospodaření na Frýdlandsku (A. Ernstberger) aj.

Rámec své doby pak překračují především práce věnované etymologii místních názvů v kontextu dějin osídlení a studie, jejichž základem je srovnávací výzkum nacionalismu v jeho sociálních a psychologických komponentách. Oba tyto směry, které mají zjevnou souvislost s HSD, se formovaly v sudetoněmecké historiografii v meziválečném období. Jejich metodologická podnětnost je přitom více než zřejmá, jak ukazují práce: E. Schwarz, *Zur Namensforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern* (1927), Týž, *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle* (1931, 2. vyd. 1961), E. Lemberg, *Wege und Wandlungen des Nationalbewußtseins* (1934), Týž, *Nationalismus I-II* (1964).

Vývoj oboru HSD po druhé světové válce u nás probíhal stejně jako v celé historiografii v novém společenském kontextu. Jeho hlavní charakteristiky byly dány odsunem značné části sudetských Němců, uchopením moci ve státě komunistickou stranou r. 1948, snahou humanizovat socialismus s tragickým koncem v srpnu 1968 a navazující normalizací, obnovením demokratického politického systému v Československu listopadovou revolucí r. 1989, rozpadem tohoto státu na konci r. 1992 a následným vznikem samostatné České republiky. V historiografii přitom hrála nemalou úlohu otázka kontinuity a diskontinuity jejího vnitřního vývoje a v této souvislosti i otázka generační.

Přes značné vnější zásahy do vnitřního vývoje historiografie po r. 1948, jež měly nezřídka podobu přímého pronásledování některých nepohodlných historiků starší generace, ovlivňovala v poválečných desetiletích vývoj oboru HSD v českých zemích skupina historiků, kteří se odborně prosadili již ve 30. letech. Čelnou osobností mezi nimi byl Pekařův žák František Kutnar (1903-1983), který měl značný cit pro duchovní komponenty moderních sociálních dějin a metodologicky i prakticky rozvíjel strukturální koncept dějin zemědělství v novější době. Prvky marxistické metodologie se do oboru HSD snažili vnést ještě před r. 1948 členové někdejší Historické skupiny V. Husa a O. Říha. Nově založený „Sborník pro hospodářské a sociální dějiny“ (1946-1947) měl však jen krátké trvání.

Z hlavních prací těchto historiků uved'me: F. Kutnar, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu* (1948), Týž, *Malé dějiny brambor* (1963), F. Lom,

Organizace zemědělského podniku před rokem 1848 (1948), F. Roubík, *Z českých hospodářských dějin. Přehled vývoje českého průmyslu, měny a dopravy* (1948), J. Kořán, *Staré české železářství* (1946), Týž, *Přehledné dějiny československého hornictví I* (1955), O. Pacht, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století* (1957), M. Volf, *Sociální a politické dějiny československé v hlavních obrysech* (1948), V. Husa, *Epochy českých dějin* (1946, 2. vyd. 1949), O. Říha, *Hospodářský a sociálně-politický vývoj Československa 1790-1945* (1946, 2. vyd. 1949). Z časového hlediska lze k těmto pracem přiřadit dílo předního českého odborníka v toponomastice A. Profouse *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I-IV* (1947-1957, pátý díl této řady pak vydali J. Svoboda a V. Šmilauer r. 1960) i řadu publikací J. Nožičky, viz např.: Týž, *Hospodářský a měnový vývoj našich zemí* (1946) aj.

Marxistickou metodologii při studiu dějin uplatňovala po r. 1948 především mladší generace historiků, která byla vesměs ve svých životních perspektivách zpočátku citelně omezena uzavřením vysokých škol v někdejším protektorátu Čechy a Morava. Čelnou osobností, a to i s ohledem na HSD, se stal nepochybně František Graus (1921-1989) svými knihami: *Chudina městská v době předhusitské* (1949), kde ještě do jisté míry navazoval na B. Mendla, zejména pak svým dílem *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské I-II* (1953, 1957) a svými studiemi o krizi feudalismu. Graus sám však od takového pojetí dějin začal již v 60. letech ustupovat. Definitivně se mu vzdálil po r. 1969, kdy emigroval nejprve do západního Německa a později do Švýcarska, kde se stal uznávanou autoritou v oboru středověkých dějin. Odstup od dobových politických a ideologických tlaků si zase snažil udržet přední znalec HSD 15.-17. století Josef Janáček (1925-1994).

Dnes je ovšem zatím velmi těžké postihnout, do jaké míry Grausův osobní vývoj předznamenával vývoj alespoň části historiografie v Československu, a to zejména po r. 1968, kdy značná část zralých historiků musela nuceně opustit svou odbornou práci. V těchto souvislostech nelze přehlédnout skutečnost, že po r. 1945 marxismus v různé míře a s různou intenzitou ovlivnil tematicky - a do jisté míry i metodologicky - též historiografii HSD na Západě. Přitom nešlo z pochopitelných důvodů ani o vliv převažující, ani o vliv jednosměrný.

Počátečním znakem marxistického přístupu k HSD u nás byl především ekonomismus a orientace na bipolární modely společnosti. Ekonomismus předpokládal, že všechny historické události lze nejlépe vysvětlit z krizi a revolucí v tzv. společenské základně, která určuje dění v tzv. společenské nadstavbě. Bipolární společenský model pak vycházel z teze, že dynamiku společenského dění určuje boj dvou antagonistických tříd, v níž stranil třídě potlačené.

Historici HSD, kteří poctivě a systematicky pracovali s historickými prameny však časem pochopili, že svůj výzkum nemohou konceptuálně opírat o tato schémata, a proto si nezdávka hledali další cesty pro jiný rozvoj oboru. Pokud se dostali do intenzivnějšího kontaktu se západní historiografií, pak se jim zpravidla dařilo do jisté míry pěstovat takový výzkum určitých oblastí, témat a problémů HSD, u něhož byla určitá naděje, že nalezne širší ohlas nejen na domácí odborné půdě, ale i v zahraničí. Tímto přístupem se mj. vyznačovaly práce Otto Urbana (1938-1996), který se stal uznávaným historikem modernizující se české společnosti. Přitom však nešlo jen o odborné schopnosti historiků. Mnohem závažnějším limitujícím faktorem v tomto jejich úsilí byly neustálé ideologické zásahy do historické vědy a v jistých vlnách se měnící struktura odborných a vědeckých pracovišť. V této souvislosti nelze pominout ani retardující funkci autocenzury, jež měla na historiografii závažnější vliv než cenzura přímá.

Výběr z produkce HSD po r. 1948. Pokud si chceme učinit alespoň hrubou a nezbytně též torzovitou představu o tom, co práce v HSD u nás po r. 1948 přinesla, soustředíme se alespoň na ty publikace, které lze považovat pro určité úseky výzkumu za symptomatické nejen proto, že odrážely dobu svého vzniku a schopnosti autora, resp. autorů či jejich generací, ale snažily se též přinést ucelenější pohled na určité období, oblast či výsek HSD. Přitom není třeba zvláště zdůrazňovat, že náš pokus o výběr jednotlivých publikací je tím obtížnější, čím více se jejich výklad blíží k současnosti. Zde se navíc setkáváme se skutečností, že mezi jejich autory nacházíme vedle historiků velmi početnou skupinu ekonomů, statistiků, příp. i sociologů, právníků a demografů. Uvedený výběr titulů se rovněž nesnaží, aby jako celek vypovídal o nějaké koncepční, metodologické nebo generační blízkosti autorů či jejich skupin, spokojuje se s tím, že podává jen hrubý nárys tematické orientace v jednotlivých časových úsecích bádání českých autorů HSD po r. 1948.

Z úseku starších dějin (cca do r. 1526) uvedme alespoň práce: Z. Fiala, *Přemyslovské Čechy* (1965), Týž, *Předhusitské Čechy 1310-1419* (1968), J. Janáček, *Přehled řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu* (1963), Týž, *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století* (1961), J. Kejř, *Právní život v husitské Kutné Hoře* (1958), J. Marek, *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století* (1965), J. Mezník, *Praha před husitskou revolucí* (1990), R. Nový, *Anfänge des böhmischen Staates* (1968), Týž, *Přemyslovský stát v 11. a 12. století* (1972), J. Petráň a kol., *Dějiny hmotné kultury I an.* (1985 an.), Z. Smetánka a kol., *Hledání zmizelého věku: Sondy do středověkých Čech* (1987), J. Žemlička, *Století posledních Přemyslovců. Český stát a společnost ve 13. století* (1986).

Z úseku novějších dějin (cca do r. 1780) je možno uvést: P. Bělina, *Česká města v 18. století a osvětské reformy* (1985), J. Janáček, *České dějiny. Doba předbellohorská 1526-1547 I/1* (2. vyd. 1971), Týž, *Dějiny obchodu v předbellohorské Praze* (1955), E. Janoušek, *Historický vývoj produktivity práce v zemědělství v období pobellohorském* (1967), A. Klíma, *Manufakturní období v Čechách* (1955), F. Mainuš, *Plátenictví na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století* (1959), Týž, *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v 18. století* (1960), F. Matějka, *Feudální velkostatek na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska* (1959), A. Míka, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století* (1960), O. Mrázek, *Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktury do r. 1918* (1964), J. Pánek, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547-1577* (1982), J. Petráň, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války* (1964), Týž, *Nevolnické povstání 1775* (1972), J. Svoboda, *Proti-feudální a sociální hnutí v Čechách na konci doby temna, 1750-1774* (1967), J. Válka, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbellohorské Moravě* (1962), Týž, *Česká společnost v 15.-18. století* (1972), M. Volf, *Vlastenecko-hospodářská společnost 1767-1872* (1956).

Otázka výběru jednotlivých publikací. Čtenář si jistě dobře povšiml, že pro výběr jednotlivých publikací, jenž se omezil jen na knižní tituly, byl zvolen co nejjednodušší abecední princip, který je snad pro tento pokus dostačující potud, aby poskytl studentovi či jinému zájemci jisté výchozí menu. Zcela úmyslně přitom zůstaly stranou pasáže o HSD v syntetizujících publikacích, zejména pak ve významných přehledech československých dějin. Je tomu tak proto, že neexistuje dostatek kvalitních podkladových studií, které by takovému hodnocení dodaly jistou objektivitu. Nicméně je třeba připomenout alespoň ty syntézy československých dějin, ve kterých hrály HSD v letech cca 1948-1990 významnou roli, aniž bychom si dělali nárok na úplnost či reprezentativnost tohoto výběru. V tomto smyslu pak šlo např. o: *Přehled československých dějin sv. I (do r. 1848); sv. II/1 (1848-1900), sv. II/2 (1900-1918), sv. III (1918-1945)*, jenž vycházel v letech 1958-1960 a byl též znám pod názvem Maketa. Dále uvedme pouze: V. Husa, *Dějiny Československa* (1. vyd. 1961 a mnohá další vyd.) a *Přehled dějin Československa sv. I/1 (do r. 1526), sv. I/2 (1526-1848)*, který byl vydáván v letech 1980-1982 a zůstal nedokončen.

Vážným nedostatkem našeho výběru je ovšem skutečnost, že za sebou abecedně řadí autory různých badatelských generací a různých metodologických přístupů. Takový soubor pak vypovídá jen kuse o tematickém zaměření HSD v českých zemích na úseku starších a novějších dějin. V této souvislosti si lze položit otázku, zda jeho zaměření na téma feudální společnosti, feudálního velkostatku, poddaného lidu a jeho revolt, hospodářské, sociální a právní funkce

středověkého a novověkého města, vzniku manufaktur a počátků průmyslové výroby alespoň zhruba odráží skutečný stav věci. Přitom nelze vyloučit, že některá důležitá díla tu byla prostě neúmyslně opomenuta a navíc se vůbec nedostalo na publikace, které se HSD věnovaly jen dílčím způsobem či v kontextu výkladu politických nebo kulturních dějin.

Z úseku moderních dějin (po r. 1780) dále uved'me:

a) období 1780-1918: K. Bednář, *Rozmístění průmyslu v českých zemích na počátku 20. století* (1970), R. Franěk, *Rolnická otázka* (1973), P. Horská-Vrbová, *Český průmysl a tzv. druhá průmyslová revoluce* (1965), Táž, *Kapitalistická industrializace a středoevropská společnost* (1970), J. Hons, *Dějiny dopravy na území ČSSR* (1975), M. Hroch, *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů* (1986), Týž, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei der kleinen Völkern Europas* (1968), L. Kárníková, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích do roku 1880* (1965), J. Kořalka, *Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815-1914* (1991), V. Křepeláková, *Struktura a postavení dělnické třídy v Čechách 1906-1914* (1974), K. Novotný, M. Myška, *První kroky k vítězství. Čtení o počátcích našeho dělnického hnutí* (1966), J. Macháčková, J. Matějček, *Nástin vývoje textilní výroby v českých zemích v období 1781-1848 I-II* (1991), J. Matějček, *Formování sociální skupiny horníků v českých zemích 1800-1914* (1990), J. Měchýř, *Počátky dělnického hnutí na hornickém severu* (1967), J. Mrkos, *Hospodářská dynamika země Moravskoslezské v zrcadle jejího populačního vývoje a fluktuace obyvatelstva let 1790-1930* (1948), M. Myška, *Vznik a počátky Vítkovických železáren 1828-1880* (1960), C. Nečas, *Na prahu české kapitálové expanze* (1987), *Geneze průmyslových oblastí - vznik a počátky vývoje ostravské průmyslové oblasti I-II* (1967), J. Purš, *Průmyslová revoluce v českých zemích* (1960), Týž, *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce* (1973), Z. Šolle, *Dělnické stávky v Čechách v druhé polovině 19. století* (1960), Týž, *Socialistické dělnické hnutí a česká otázka v letech 1848-1918* (1969), J. Šouša, *K vývoji českého zemědělství na rozhraní 19. a 20. století*, AUC 1983, resp. 1986, O. Urban, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století* (1978).

b) období 1918-1948: M. Bauer, *Dlouhodobý vývoj čsl. zemědělství v letech 1918-1966* (1970), Z. Deyl, *Sociální vývoj Československa 1918-1938* (1985), J. Faltus, *Povojnová hospodářská krize v Československu* (1966), O. Franěk, *Dějiny koncernu Brněnské zbrojovky* (1969), A. Chyba, *Hospodářský vývoj a postavení pracujících v buržoazní ČSR* (1973), V. Jíša, V. Vaněk, *Škodovy závody 1918-1938* (1962), K. Kaplan, *Nekrvavá revoluce* (1993), V. Král, *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938-1945 I-III*

(1957-1965), V. Lacina, *Formování československé ekonomiky 1918-1923* (1990), Týž, *Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934* (1984), B. Lehár, *Dějiny Baťova koncernu /1894-1945/* (1960), V. Lhota, *Znárodnění v Československu 1945-1948* (1987), J. Matějček, J. Měchýř, *Černé miliardy* (1987), C. Nečas, *Andr oda taboris. Věznové protektorátních cikánských táborů 1941-1943* (1987), R. Olšovský, *Světový obchod a Československo 1918-1938* (1961), Týž a kol., *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918-1945* (1963), M. Otáhal, *Zápas o pozemkovou reformu* (1963), J. Pátek, *České zemědělství v období imperialismu* (1975), I. Plecháček, *K dějinám spořitelnictví v Československu* (1983), V. Průcha, *Sociální struktura československé společnosti v předmnichovské republice* (1970), Týž a kol., *Nástin hospodářských dějin v období kapitalismu a socialismu* (1982), *Průmyslové oblasti Slovenska za kapitalismu 1780-1945* (1983), M. Romportlová, *ČSR a Maďarsko 1918-1938. Bezprostřední vývojová báze a průběh obchodně politických vztahů* (1986), Z. Sládek, *Hospodářské vztahy ČSR a SSSR 1918-1938* (1971), M. Ublíha, V. Kadlec, J. Matas, *Peněžní a úvěrová soustava ČSR za kapitalismu* (1958), V. Veber, *Postavení dělnické třídy v českých zemích 1924-1929* (1965).

c) období 1948-1989 resp. 1990: V. Bouše a kol., *Ekonomická analýza rozvoje národního hospodářství ČSSR v období 1966-1975* (1977), Týž, *Dlouhodobé časové řady. ČSSR 1945-1980* (1981), I. Doskočil, *Československé zemědělství 1945-1975* (1976), V. Houška a kol., *Vývoj zemědělství a výživy v Československu* (1971), F. Charvát, J. Linhart, J. Večerník, *Sociální třídní struktura Československa. Vývoj, data, srovnání* (1978), Z. Jirásek, E. Malá (ed.), *Vývoj průmyslových oblastí Československa v období budování socialismu* (1986), K. Kaplan, *Příspěvky k vývoji československého hospodářství v letech 1949-1955* (1969), Týž, *Znárodnění a socialismus* (1968), J. Kazimour a kol., *Technický a ekonomický rozvoj ČSSR* (1975), P. Machonin, *Československá společnost* (1969), V. Průcha, *30 let socialistické ekonomiky Československa* (1978), K. Rozsypal, *Československé národní hospodářství po 2. světové válce* (1974), *Statistický přehled ČSR v letech 1945-1960* (1960), J. Suchánek, *Právní regulace združstevňování československého zemědělství* (1977), Z. Tlustý a kol., *Analýza rozvoje čsl. národního hospodářství v letech 1960-1978* (1980), *Vývoj společnosti ČSSR. Podle výsledků sčítání lidu, domů a bytů 1980* (1985).

Tento výčet není možno uzavřít, aniž bychom neuvedli, že bez výchozího přispění nejen českých, ale i slovenských historiků HSD by nebylo možno koncipovat tak náročné dílo, jakým byl ve své době *Atlas československých dějin*, hl. vědecký redaktor J. Purš (1965), který vyvolal i jistou mezinárodní pozornost.

Výzkum moderních HSD českých zemí, resp. Československa po r. 1780 je nepochybně ještě méně přehlednou oblastí, než je tomu u časových úseků starších a novějších dějin. Z tohoto důvodu byl rozdělen do tří hlavních vývojových etap. Diskuse by se ostatně mohla vést i o vhodnosti jednotlivých mezníků v časové řadě historických událostí do r. 1526 a v letech 1526-1780, 1780-1918, 1918-1948, 1948-1990. Celkově se zdá, že výzkum HSD v moderní době (1780-1990) se u nás soustředil po r. 1948 zejména na různé otázky vývoje kapitalismu se zvláštním zřetelem na kapitalistickou industrializaci a její sociální důsledky. Otevřenou otázkou pak je, kde a kdy začal tento výzkum překonávat výchozí ekonomismus a bipolární model společnosti, o kterých již byla řeč. Přitom je třeba též objasnit, do jaké míry a v které době historici těmto explikačním modelům zvláště podléhali. Dále je patrné, že relativně samostatným polem bádání v moderních HSD byl demografický výzkum a výzkum nacionalismu. Nejproblematictější je pak hodnocení výzkumu moderních HSD, zaměřeného na léta 1945/1948-1990, neboť zde se nejcitelněji projevovaly ideologické tlaky, cenzura a autocenzura.

Hledání hodnotících kritérií. Hodnotit úroveň jednotlivých historiografických výkonů na poli HSD v letech cca 1948-1990 není možné bez řešení otázky kritérií přístupu k tomuto otevřenému problému. Tato otázka ovšem není aktuální jen v souvislosti HSD, nýbrž v širším kontextu celé české, resp. československé, historiografie této doby. Spokojit se přitom nelze ani s tezí, že historiografie časově odlehlejších dob byla objektivnější než historiografie blízkí se současností, která sloužila jen vládnoucí ideologii. Samotná kritéria takového hodnocení mohou být předmětem vzrušené diskuse. Nezbytný je pak jistý časový odstup i jistá procesualita takového konání, neboť by mělo jít v první řadě o věc samu, již nelze vyřešit takřikajíc jedním rázem jednou provždy.

Taková diskuse zřejmě nebude moci obejít výchozí vztah mezi historickým dílem a jeho dobovým kontextem. V této souvislosti se nevyhne ani otázce, zda je toto dílo jen výrazem své doby a pokud ano, tak proč? Pokud ji přesahuje, tak čím? Dále zřejmě narazí i na otázku komparace historického díla s jeho předchůdci, současníky a následovníky, resp. „potomníky“. Historické dílo je ovšem třeba srovnávat i s obecnou úrovní historické práce v době jeho vzniku, ať již u nás nebo v zahraničí. Taková komparace si ovšem vyžaduje skutečně vysoké kvalifikační nároky, jež budou co možná nejvíce oproštěny od osobních sympatií a antipatií. Konečně je tu otázka nejobtížnější a lidsky nejcitlivější, a to po vztahu historického díla a jeho tvůrce, resp. jeho osobnosti a vědecké kvalifikace. Tato otázka se pak zvláště komplikuje u děl kolektivní povahy. Přitom nemůžeme zapomenout na skutečnost, že o kvalitě historického díla často nerozhoduje spolehlivě ani tak vyřčené hodnocení, jako neoficiální veřejné mínění

historické obce, které je ovšem proměnlivé, a zejména pak jeho „osud“ v dalším historiografickém provozu, který snad není ani tak měřítkem jeho kvality, jako jeho užitečnosti.

Na závěr nezapomeňme, že několik důležitých příspěvků k českým HSD pochází rovněž od historiků a případně i ekonomů, kteří po r. 1968 emigrovali z Československa: F. Graus, *Die Problematik der deutschen Ostsiedlung aus tschechischer Sicht*. In: *Die deutsche Ostsiedlung als Problem der europäischen Geschichte*, Reichenau-Vorträge 1970-1972, K. Kaplan ad., *Die Parlamentswahlen in der Tschechoslowakei 1935-1946-1948. Eine statistische Analyse* (1986), J. Kosta, *Abriss der sozialökonomischen Entwicklung der Tschechoslowakei 1945-1977* (1978), Týž, *Wirtschaftssysteme des realen Sozialismus. Probleme und Alternativen* (1984), B. Loewenstein, *Der Entwurf der Moderne* (1987), Týž, *Problemfelder der Moderne* (1990), A. Teichová, *An Economic Background to Munich. International Business and Czechoslovakia 1918-1938* (1974), Táž, *Kleinstaat im Spannungsfeld der Großmächte* (1988), Táž, *Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei 1918-1980* (1988) aj.

Na zatím poslední reprezentativní syntéze evropských HSD (viz *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte*) se z českých historiků podíleli: na sv. III. (1986) M. Hroch a J. Petráň; na sv. IV. (1993) A. Klíma a na sv. VI. (1987) A. Teichová.

4.7 VÝBĚR DOPORUČENÉ LITERATURY

Výběr přináší sekundární literaturu, jež je v předchozí textové části citována jen zkráceně a navíc obsahuje doplňkovou literaturu k tématice. V žádném případě si nečiní nárok na úplnost. Zájemce si jej může doplnit např. podle K. Půlpána, *Nástin českých a čsl. hospodářských dějin do roku 1990 II*, UK Praha 1993, s. 527-539.

Bachmann, A.: Die neuere deutsche Geschichtsschreibung in Böhmen, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 4, 1890, s. 128-144.

Bachmann, H.: Die sudetendeutsche Geschichtsschreibung von Höfler bis Wostry, *Jahresbericht Gymnasium Aschaffenburg* 1963/4, s. 1-11.

Bartošová, M.: Demografický výzkum v Československu 1956-1975, *Demografie* 18, 1976, s. 201-214.

Bělina, P.: K počátkům statistiky v českých zemích. K působení J. A. Rieggera v Čechách, *ČSČH* 25, 1977, s. 63-86.

Beneš, Z.: Pojmy jako předmět historického studia, *ČČH* 93, 1995, s. 359-897.

Bráf, A.: Politické vědy v Čechách na sklonku věku 18. a v první polovině 19. in: *Život a dílo II.*, Praha 1925, s. 5-26.

Bystrický, V.: Z nových prací o cenách a mzdách na Moravě v 16. a 17. století. Materiály skupiny pro dějiny cen a mezd 9, Praha 1964, s. 1-6.

Cambel, S., Kratochvílová Ž.: Predbežné výsledky výskumu dejin kolektivizácie československého poľnohospodárstva, ČSČH 34, 1986, s. 171-190.

Čada, F.: Historie právní a hospodářská, in: Sborník Karla Engliše, Brno 1930, s. 363-368.

Černý, V.: Badania w zakresie dziejów gospodarczych a szczególnie rolniczych w Czechosłowacji od r. 1918. Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych 2, 1932/3, s. 163-233.

Černý, V.: Bádání o dějinách hospodářských v Československu od r. 1932, Tamtéž, 7, 1938, s. 141-200.

Černý, V.: Mezinárodní organizace studia dějin cen, Věstník Čsl. akademie zemědělské 8, 1932, s. 290-294.

Černý, V., Krofta, K.: Program komise pro zemědělské dějiny, tamtéž, s. 288-290.

Dřimal, J.: Historické bádání na filozofické fakultě brněnské univerzity v letech 1920-1945. Brno v minulosti a dnes 9, 1970, s. 9-34.

Gruber, J.: První čeští univerzitní učitelé národního hospodářství, in: Památník spolku českých právníků Všeřd, Praha 1918, s. 146-185.

Gruber, J.: Úkoly národohospodářského ústavu při České akademii císaře Františka Josefa, Praha 1918.

Hadler, F.: Die mährische Geschichtsschreibung in der zweiten Hälfte des 19. Jh.. Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas 31, 1988, s. 265-280.

Hadler, F.: Počátky moravské historiografie, ČMM 106, 1987, s. 228-258.

Hanzal, J.: Čeští historici před únorem 1948, ČČH 91, 1993, s. 268-285.

Hanzal, J.: Jan Slavík, historik a myslitel, ČČH 93, 1995, s. 665-685.

Havránek, J., Petráň, J.: Základy statistické metody pro historiky, Praha 1963, UT.

Heilig, B.: Ziele und Wege einer Wirtschaftsgeschichte in der Tschechoslovakischen Republik, zvl. otisk, Praha 1932.

Heumos, P.: Geschichtswissenschaft und Politik in der Tschechoslovakei. Entwicklungstrends der zeitgeschichtlichen Forschung nach 1945, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 26, 1978, s. 541-576.

Honc, J.: Přehled literatury k dějinám cen a mezd v Československu za leta 1788-1962, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia 6, 1962, s. 27-44.

Horská, P.: Česká historická demografie, ČČH 89, 1991, s. 519-532.

Horská, P.: Hospodářské a sociální dějiny 1848-1918 v české historiografii uplynulých dvaceti let, Sborník historický 14, 1966, s. 75-94.

Horský, J., Maur, E.: Die Familie, Familienstrukturen und Typologie der Familien in der böhmischen Historiografie. Historická demografie 17, 1993, s. 7-35.

Husa, V.: Třídni boje - tabu československého dějepiscetví, Dějiny a přítomnost 1, 1937, s. 39-47.

Husa, V., Petráň, J.: Mezinárodní studium dějin cen a mezd 16.-17. století, Zápisky katedry čsl. dějin a archivního studia 6, 1962, s. 7-26.

Chytil, V.: Povaha hospodářské historie. Sborník k počtē 60. narozenin Františka Weynara, Praha 1939, s. 93-101.

Jeleček, L.: Vývoj čsl. zemědělství v letech 1945-1975 a literatura k jeho historiografickému zpracování, Historická geografie 13, 1975, s. 71-103.

Jílek, F.: Vývoj studia techniky a práce NTM v letech 1908-1951. Sborník k 20. výročí postátnění II. Studijní činnost, Praha 1973, s. 5-116.

Kalista, Z.: Josef Pekař, Praha 1994.

Kapras, J.: Literatura právních dějin českých, in: Památník spolku českých právníků Všeřd, Praha 1918, s. 13-46.

Kejř, J.: Možnosti a meze právněhistorického bádání o počátcích měst, PHS 20, 1977, s. 177-203.

Klabouch, J.: Pozitivismus v české právní vědě, in: Ke kritice pozitivizmu v české vědě, Praha 1979, s. 38-72.

Klepl, J.: Pěče o soukromé archivy k novějším hospodářským dějinám, Časopis archivní školy 15-16, 1937/8, s. 132-190.

Kopičková, B.: Ženská otázka v českém středověku, Současný stav bádání a možné směry dalšího vývoje, ČSČH 37, 1989, s. 561-574.

Kostlán, A.: K vývoji českého dějepiscetví v letech 1945-1948, ČČH 92, 1994, s. 94-103.

Kořalka, J.: Die Tschechische Bürgertumsforschung, zvl. otisk, Bielefeld 1989.

Krejčík, L. A.: Československý státní archiv zemědělský, Brázda 2, 1921, s. 320-331.

Křen, J.: Czech Historiography at Turning-Point, East European Politics and Societies, Vol. 6, 1992, s. 152-169.

Kučera, M.: Pekař proti Masarykovi, Praha 1994.

Kudělka, M., Šimček, Z., Večerka, R.: Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století, Praha, Historický ústav 1995.

Kudrna, J.: K charakteristice moravské historiografie v letech 1800-1918, in: XVIII. mikulovské sympozium, Brno 1989, s. 175-182.

Kutnar, F.: Místo Pekařovy Knihy o Kostí v českém dějepiscetví, in: J. Pekař, Kniha o Kostí, 4. vyd. Praha 1970, s. 337-341.

Lacina, V.: Historiografie hospodářských dějin Československa v letech 1918-1945, Sborník k dějinám 19. a 20. století č. 9, 1984, s. 83-104.

Macúrek, J.: Sociétés historiques de Tchécoslovaquie - leur histoire, organisation et activité, zvl. otisk, Warszawa 1933.

Machačová, J.: Stav výzkumu a literatury k postavení dělnictva v průmyslových oblastech českých zemí 1848-1914, Slezský sborník 85, 1987, s. 39-57.

Machačová, J., Matějček J.: Stav výzkumu sociálního vývoje českých zemí v období 1781-1914, in: Studie k sociálním dějinám 19. století. Práce Slezského ústavu ČSAV v Opavě. Řada B: Hospodářské a sociální dějiny, 1992, s. 9-166.

Mandlerová, J.: Reprezentanti německé vědy, kultury a politiky v Čechách k otázce řešení národnostního konfliktu v českých zemích v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, Sborník k dějinám 19. a 20. století č. 10, 1986, s. 107-169.

Mandlerová, J.: Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve 2. polovině 19. století, Sborník historický 36, 1989, s. 99-132.

Mandlerová, J.: Ke vzniku a činnosti Národohospodářského ústavu při České akademii věd císaře Františka Josefa v letech 1907-1914, Sborník historický 20, 1973, s. 107-142.

Mandlerová, J.: Vývoj Národohospodářského ústavu při České akademii v letech 1914-1918, Sborník historický 21, 1974, s. 119-158.

Maur, E.: Manufakturní období kapitalismu v českých zemích. Výběrová bibliografie literatury z let 1970-1979, Hospodářské dějiny 11, 1983, s. 251-309.

Maur, E.: Základy historické demografie, Praha 1978, UT.

Mendl, B.: Československý dějepis 1918-1928, Česká revue 20, 1929/1930, s. 29-30.

Mikulec, J.: Dějiny venkovského poddaného lidu v 17. a 18. století a česká historiografie posledních dvaceti let, ČČH 88, 1990, s. 119-130.

Neumüller, M.: Zur deutschliberalen Geschichtsschreibung des 19. Jh. in Böhmen, Zeitschrift für Ostforschung 20, 1971, s. 441-465.

Odložilík, O.: O německé historiografii v Československu, in: První sjezd čsl. historiků, Praha 1938, s. 109-116.

Peisker, J.: Počátkové dějepis sociálního, Naše doba 1894, s. 414-425, 501-513, 574-587.

Petráň, J.: Historická skupina, in: Studie z obecných dějin. Sborník historických prací k 70. nar. prof. dr. Jaroslava Charvát, Praha 1977, s. 11-45.

Petráň, J. a kol.: Současný stav bádání o dějinách cen a mezd. přehled za období 1962-1971, ČSČH, 21, 1973, s. 45-72.

Pfützner, J.: Die Geschichtsschreibung der Tschechen und der Deutschen in den Sudetenländern, HZ Bd. 146, 1932, s. 71-85.

Pfützner, J.: Neue Wege der tschechischen Geschichtswissenschaft, HZ Bd. 153, 1936, s. 514-537.

Pirchan, G.: Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen im Wandel der Zeitgeschichte, MVGDDB 71, 1923, s. 69-116.

Podzimek, J.: Průvodce statistickou literaturou, Praha 1970.

Podzimek, J.: Vývoj čs. statistiky do vzniku Státního úřadu statistického, Praha 1974.

Procházka, J.: Výsledky a úkoly prací o hospodářském vývoji země Koruny české, in: Sborník prací z dějin práva čsl. I., Praha 1930, s. 71-97.

Roubík, F.: Padesát let české vlastivědy, zvl. otisk, Praha 1940.

Seibt, F.: Der Nationalitätenkampf im Spiegel der sudetendeutschen Geschichtsschreibung 1848-1938, Stifter-Jahrbuch 6, 1959, s. 18-38.

Semotanová, E.: Kartografie v hospodářském vývoji českých zemí v 19. a na počátku 20. století, Historický ústav Praha 1993.

Schiecke, E.: Sudetenländische und slowakische Geschichte in tschechischer marxistischer Sicht, Stifter-Jahrbuch 6, 1959, s. 39-62.

Skilling, G. H.: Nezávislá historiografie v Československu, Kritický sborník [samizdat] 5, 1985, č. 1, s. 33-56.

Strmiska, M.: K moravské historiografii v letech 1890-1918, ČMM 104, 1985, s. 217-226.

Strmiska, M., Zaoralová L.: Poznámky k vývoji české a německé historiografie na Moravě ve 20. letech 20. století, tamtéž 107, 1989, s. 221-232.

Štaif, J.: Konceptualizace českých dějin Františka Palackého, ČČH 89, 1991, s. 161-184.

Štaif, J.: Antonín Gindely a František Palacký, AUC - Studia historica XXXIX, 1993, s. 43-69.

Šusta, J.: Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha-Vídeň-Řím. Vzpomínky II., Praha 1963.

Teufel, H.: Die Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik, in: Seibt, F. (ed.): Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern, München 1986, s. 249-264.

Třeštík, D.: České dějiny a čeští historikové po 17. listopadu. Paměti Františka Grause, ČČH 88, 1990, s. 106-118.

Úvod do dějin dělnického hnutí. Metodická příručka, Praha 1966.

Večeř, J.: Náznaky starších českých autorů na konjunkturální výkyvy, Politická ekonomie 29, 1981, s. 205-215.

Večeř, J.: Postoj českých autorů druhé poloviny 19. století k vulgární politické ekonomii, tamtéž 24, 1976, s. 59-64.

Večeř, J.: Postoj českých autorů druhé pol. 19. a počátku 20. století k německé historické škole, tamtéž 26, 1978, s. 106-172.

Vojtěch, T.: Česká buržoazní historiografie a studium kapitalismu, in: Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám akademika Jaroslava Purše, Praha 1982, s. 77-102.

Volf, M.: Historická komise a historický archiv Sociálního ústavu RČS, Dějiny a přítomnost 1, 1937, s. 102-107.

Vystyd, M.: Agrární dějiny a agrární dějezpýt, Časopis pro české agrární dějiny 1, 1914, s. 1-13.

Vytiska, J.: Ostravská průmyslová oblast v letech 1945-1969. Stav a výsledky dosavadních výzkumů, Opava 1970 [rozmnoženo].

Významní čeští národohospodáři. Sborník VŠE Praha č. 1., 1993.

Winters, S. B.: Trends in Labor Historiography in Czechoslovakia, Labor History, Vol. 10, 1969, s. 602-629.

Žáček, V.: Prace badawcze z zakresu dziejów gospodarczych i społecznych Czechosłowacji od roku 1938, Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych 13, 1951, s. 231-295.

Žemlička, J.: Výběr základní literatury, in: Týž, Století posledních Přemyslovců, Praha 1986, s. 292-308.

Žemlička, J.: Výzkum hospodářských dějin přemyslovského období, in: Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám akad. J. Purše, Praha 1982, s. 245-261.

ÚVOD DO STUDIA HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

SVAZEK 1.

O předmětu bádání, genezi a historiografii oboru

Za redakce Prof. PhDr. Zdeňka Jindry napsali
Prof. PhDr. Zdeněk Jindra - PhDr. František Svátek, CSc.
- PhDr. Jiří Štaif, CSc.

Vydalo Karolinum - nakladatelství Univerzity Karlovy,
Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1
Praha 1997

Prorektor-editor: prof. MUDr. Pavel Klener, DrSc.

Obálka a grafická úprava: Jiří Staněk

Sazbu provedl: Ústav mezinárodních vztahů

Vytiskla tiskárna nakladatelství Karolinum

Vydání I.

ISBN 80-7184-438-1